

VETENSKAP BILDNING TRADITION

AXESS

AXESS MAGASIN NR 8 NOVEMBER 2012 PRIS: 89:-

När ingen säger ifrån

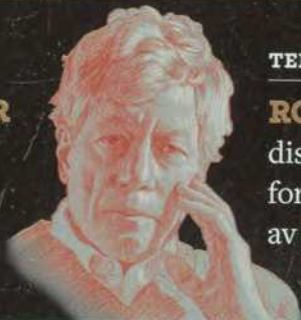
Konsensus som ett hot mot vetenskapen

ROGER SCRUTON, INGER ENKVIST, GUNNAR BROBERG, GERMUND HESSLOW och SVANTE NORDIN diskuterar vetenskapliga trender från alkemi till postmodernism.

SAMHÄLLE

NATHAN SHACHAR

om Irans förlorade
inflytande och hotet
om ett kärnvapenkrig.

TEMA

ROGER SCRUTON

diskuterar varför
forskare attraheras
av postmodernt nonsens.

INTERVJU

JOHAN LUNDBERG

möter akademikerna
som utreder nazisternas
konststöder.

7 388280 408901

RETURVECKA V 52

Classic British engineering

Det är verkligen något speciellt med äkta, genuina skinnmöbler. För varje år som går blir de dessutom bara vackrare. De skaffar sig den där extra karaktären och digniteten. Våra skinnmöbler kommer från Lancashire i nordvästra England. Här tillverkas de för

hand enligt gamla metoder, av förstklassigt skinn och med finaste fjäder och dun i plymåer och kuddar. Är enbart det bästa bra nog åt dig, rekommenderar vi anilinskin. Det är så lite som 5% av alla skinn som duger till anilinskin.

BRITTFURN
Timeless British Furniture

SHOWROOM: STUREGATAN 20, STOCKHOLM TEL 08-661 70 80
MÅN-FRE 11-18 LÖR 11-16 SÖN 12-16

| BRITTFURN.SE |

Låt forskarna råda över sig själva

Den 30 augusti i år skrev utbildningsminister Jan Björklund på DN Debatt om regeringens kommande satsning på "elitforskning". I höstens budget- och forskningspropositioner anges mer specifikt de ekonomiska ramarna samt strategierna bakom denna mångmiljardsatsning, vars syfte är att "sälja fram en svensk forskarelit".

I syfte att lämna – som Björklund i DN-artikeln beskriver det – "en socialdemokratisk jantelag, enligt vilken det inte har varit fint att satsa på en 'elit'" bakom oss, föreslår man i den forskningsproposition som lades fram den 11 oktober exempelvis att Vetenskapsrådet ansvarar för att ett elitprogram för yngre forskare skapas.

Vetenskapsrådet får vidare i uppgift att ta fram ett detaljerat förslag för utvärdering via *peer review*-system, där utländska forskare, vart fjärde eller femte år, bedömer kvaliteten på den forskning som bedrivs inom olika ämnesområden vid våra lärosäten. Detta är tänkt att ersätta det tidigare bibliometriska system som innebar att kvaliteten bedömdes med utgångspunkt i hur mycket en forskare publicerar sig i vetenskapliga tidskrifter samt hur ofta hans eller hennes artiklar citeras i andra vetenskapliga artiklar. Syftet med förändringen är att skapa incitament för att våga ta risker istället för att massproducera forskningsstudier anpassade till kolleger och redaktörer på vetenskapliga tidskrifter.

Samma syfte ligger bakom de program som Vetenskapsrådet får i uppgift att utarbeta för "eliten" bland de etablerade forskarna, vilka ska få möjlighet att under längre tid, sju till tio år, ägna sig åt "forskning med hög risk och stor potential".

Vetenskapsrådet får också 15 miljoner kronor per år under fyra år för att finansiera forskarskolor för "lärare och förskollärare". Därtill skjuter man från regeringens sida till 32 miljoner till "behovsmotiverad forskning för ökad jämställdhet". I samråd med Vetenskapsrådet ska verket för innovationssystem, Vinnova, fördela medel till "forskning som är av högsta vetenskapliga kvalitet inom olika vetenskapliga discipliner och som bedöms bidra till utveckling och framsteg för praktiskt jämställdhetsarbete inom universitet och högskola, näringsliv och offentlig sektor".

NÄR VI I DETTA NUMMER AV Axess behandlar sådant som idag döms ut som kvasivetenskap men som en gång i tiden uppfattades som spjutspetsforskning, baserad på allmänt accepterade sanningar, slår det mig i hur hög grad som de problem som diskuteras med uppkomsten och cementeringen av vetenskapliga irrläror hänger samman med just den

sorts forskningsmiljöer som riskerar att bli en konsekvens av den nu aktuella forskningspropositionens förslag.

Svante Nordin diskuterar i sin artikel hur det som vi med tiden har kommit att uppfatta som pseudovetenskap tenderar att skilja sig från "den äkta vetenskapen", genom att den senare ter sig instrumentell och klinisk, medan den förstnämnda präglas av ett vällovligt syfte, nära förbunden som den är med våra önskningar och behov. Med utgångspunkt i Nordins resonemang kan man fråga sig om det inte finns ett problem med att, som i forskningspropositionen, i en och samma mening hänvisa till att forskning ska hålla "högsta vetenskapliga kvalitet" och samtidigt bidra till skapandet av ett "praktiskt" jämställt näringsliv, eller till vilket annat politiskt mål som helst som för stunden uppfattas som angeläget.

Vidare visar detta tema att vetenskapssamhället historiskt sett har varit allt annat än förskonat från forskning som har baserats på vetenskapliga trender snarare än på kritiskt sanningssökande. Inte mycket tyder på att dagens forskare i det avseendet skiljer sig i någon avsevärd grad från gårdagens. De exempel som ges i Roger Scrutons, Inger Enkvists och Germund Hesslows texter visar sig knappast vara väsensskilda från det som belyses i Svante Nordins och Gunnar Brobergs artiklar, låt vara att de politiska konsekvenserna av rasbiologi och Trofim Lysenkos teorier om förvärvade egenskaper var extraordinära.

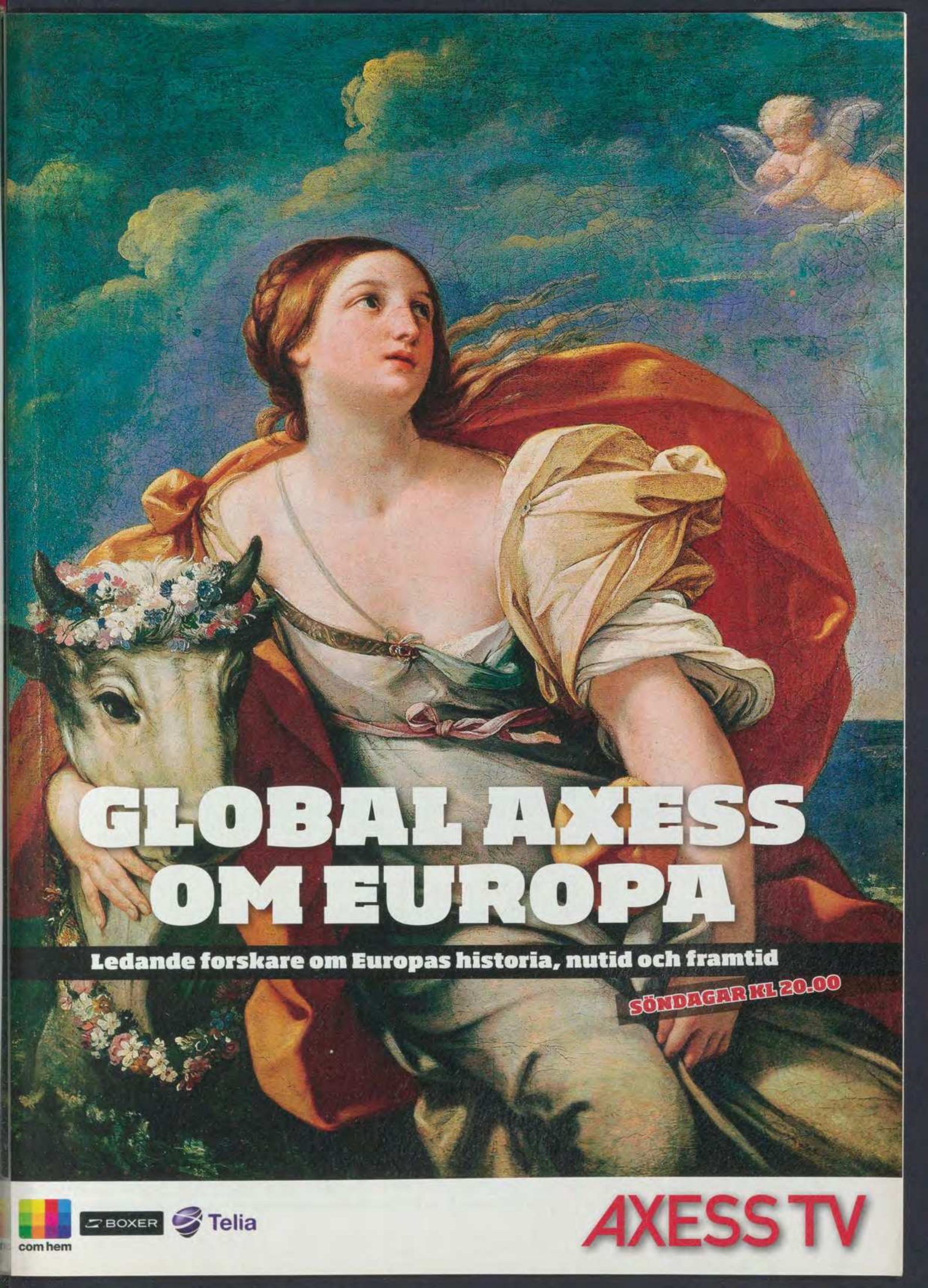
RISKEN MED ÖVERORDNADE statliga myndigheter för forskning är just att anpassning till rådande forskningstrender uppmuntras och att det kärringenmot-strömmen-beteende som är och förblir sanningssökandets motor nedvärderas. När man å ena sidan vill initiera forskarskolor för förskollärare och å andra sidan överlämna åt Vetenskapsrådet att överösa vissa "elitforskare" med jättelika penningssummor, kan man undra över vad Jan Björklund och hans meningsfränder tror skulle hända om resurserna fördelades institutionsvis: om man helt enkelt lät professorer, docenter och doktorer – inom ramen för sina tjänster – forska helt fritt, oberoende av uttalade eller underförstådda direktiv från Vetenskapsrådet. Med risk för att avfärdas som en i raden av socialdemokratiska jantelagstiftare, misstänker jag att det både skulle spara pengar och stimulera till en mer pluralistisk och mångfasetterad forskningsmiljö i Sverige.

Johan Lundberg

Vetenskapssamhället har historiskt sett varit allt annat än förskonat från forskning som har baserats på vetenskapliga trender snarare än på kritiskt sanningssökande.

Johan Lundberg

GLOBAL AXESS OM EUROPA

Ledande forskare om Europas historia, nutid och framtid

SÖNDAGAR KL 20.00

BOXER

AXESS TV

10 SAMHÄLLE

- Mellanöstern* Nathan Shachar analyserar Irans gårdag och morgondag **10**
Mali Katarina Höije om hur islamister tystar Malis musiker **12**
Venezuela Johan Schmidt gör en eftervalsanalys av Hugo Chávez valseger **14**
Tryckfrihet Nils Funcke oroar sig över hur historien förträngs och förnekas **16**
Krönika Nick Cohen tycker att Sverige borde låsa in sina politiker **18**
Notiser Pussy Riot och Prag 1968, tsar Putin och Pressgrannar **19**

20 DOSSIER – Ryssland bakom kulisserna

- Adam Cwejman anser att nidsbilden av Ryssland måste korrigeras **21**
 Agnes Arpi om rörelsen som söker och begraver stupade från andra världskriget **22**
 Anna-Lena Laurén diskuterar uppsvinget för rysk undergroundkultur **24**
 Elena Namli granskar det ryska rättvisbegreppet **26**

28 FRIZON

- Axel Odelberg berättar om jakten på skatten i mongolstaden Khara Hoto **28**

32 OPINION

- Jan Tullberg oroas av en samhällsdebatt präglad av stigmatiseringar **32**
 Dan Munter längtar efter en självständig idédebatt **33**

Vad var det då som äldre humaniora saknade och som gjorde att det så lätt och snabbt kunde ersättas av nonsens? Svaret är enkelt: Vår traditionella humaniora lyckades inte erbjuda tillhörighet.

Roger Scruton, sid 38

TEMA: DEN VETTLÖSA VETENSKAPEN

36 Meningslöshetens gemenskap

Många akademiker attraheras av postmodernistiskt nonsens. Det beror antagligen på deras behov av tillhörighet. **Av Roger Scruton**

40 Den suggererade sanningen

Teorin om bortträngda minnen tog från 1980-talet en framträdande plats i den akademiska världen. Idag är den på utdöende men dess skadeverkningar är fortfarande synliga. **Av Germund Hesslow**

44 Pedagogik som politik

Sverige har satsat enorma summor på pedagogisk forskning. Men tusentals vetenskapliga arbeten har inte lett till förbättrade skolresultat, snarare tvärtom. **Av Inger Enkvist**

48 När ras var ordet på allas läppar

Statens institut för rasbiologi grundades för nittio år sedan. Då sågs ämnet som en modern vetenskap som kunde leda till ett bättre samhälle. **Av Gunnar Broberg**

51 Förvillad av den goda viljan

Pseudovetenskap skapas ofta av personer med god vilja. Den äkta vetenskapen har däremot en klinisk blick som föranleder anklagelser om cynism. **Av Svante Nordin**

54 INTERVJU

Johan Lundberg samtalar med Evelien Campfens i Haag om nazisternas konststöder.

58 TRADITION

Hans-Roland Johnsson tjuas av Sapphos skönhetslängtan.

62 CIVILISATION

- Konsthistoria* Per Svensson om hur den svenska modellen krossade svenskt glas 62
Historia Josefin Holmström noterar att nationalhjälten Robert Scott ifrågasätts 64
Litteraturhistoria Per Klingberg fascineras av Steinar Opstads dikter 66
Kulturpolitik Anders Rönmark undrar vad Timrå ska göra med ett otypligt konstverk 67
Konstvetenskap Katarina Hemmingsson begrundar konstbegreppets definitiva kollaps 68
Internet Lars Anders Johansson ställer frågor om friheten på nätet 69
Krönika Theodore Dalrymple om den nya tidens otidigheter 70
Notiser Augustpris, byggnadsvård och diskriminerad tyska 71

72 RECENSIONER

- Johan Tralau ger sig i kast med trendiga monster 73
 Johan Hakelius underhålls av brittiskor som sökte romantik i Indien 76
 Ann-Sofie Dahl tar sig an Reagans utrikespolitiska chefsideolog Jeane Kirkpatrick 78
 Martin Lagerholm finner litterära gestalter i operahusen 79
 Kristoffer Leandroer grips av den undanglidande Robert Frost 80
 Klas-Göran Karlsson reflekterar över en studie av kampen om makten i världen 82
 Svante Nordin ser filosofin som en livskonst 84
 Mattias Hessérus finner en god vän i Julian Barnes 86
 Andreas Johansson Heinö skärskadar exempel på etnisk mångfald 86
 Per Grankvist inser att personliga samtal avgör politiska val 88
 Mikael Jalving tar del av en dekonstruktion av mångkulturella myter 90
 Kristian Hultqvist om en skildring av den sydafrikanska gruvindustrins makt 91
 Rolf Ekéus läser en studie om storpolitisk psykologi 92
 Håkan Tribell lär sig om pengars värde under historiens gång 94
 Johan Lundberg ser en kultursida i förvandling 95
 Per Landin möter glaspärlespelets mästare 96
 Johan Lundberg tar gift och överlever 97

98 VÄRLDENS GÅNG

Johan Hakelius funderar över tecken i tiden.

AXESS

Axess Magasin är en tidskrift inom humaniora och samhällsvetenskap och utges av Axess Publishing AB.

Chefredaktör: Johan Lundberg
Redaktörer: David Andersson, Therese Bohman, Mattias Hessérus och Mats Wiklund
Redaktionsråd: Niklas Ekdal, Peter Elmlund, Thomas Gür, Peter Luthersson, Nathan Shachar, Isabella Thomas
Grafisk form: Martin Genberg, Fredrik Sandberg och Pompe Hedengren

Redigering: Andrea Stolt
Vinjettbilder: Fredrik Tjernström
Porträtteckningar: Johan Patricny
Korrektur: Catharina Lewenhaupt
Omslagsbild: Newcastles frenologiska förening porträtterad av okänd konstnär. Foto: Bridgeman Art Library/IBL Bildbyrå.
Nästa nummer: 18 december 2012

Annonser: johan.lundberg@axess.se
Material: Redaktionen tar inte ansvar för insänt obeställt material. Den som skickar material till Axess anses medge elektronisk lagring och publicering.
Prenumerationsärenden: Helår 9 nummer: 624 kr. Kontakta Pressdata: tfn 08-799 63 31 E-post: axess@pressdata.se
Typsnitt: Freight, Archer

ISSN: 1651-0941
Repro och tryck: Kraftwerk
Vd: Kurt Almqvist
Ansvarig utgivare: Peter Elmlund
Ekonomiansvarig: Linda Bengtsson
Postadress: Jakobsbergsgatan 2, 5 tr. 111 44 Stockholm
E-post: redaktionen@axess.se
Telefon: 08-788 50 50

Agnes Arpi
Frilansskribent.

Gustav Bergström
Frilansskribent.

Gunnar Broberg
Professor emeritus i idé- och
lärdoms historia,
Lunds universitet.

Nick Cohen
Kolumnist, författare
och debattör.

Adam Cwejman
Projektledare på Timbro.

Ann-Sofie Dahl
Docent i internationell
politik.

Theodore Dalrymple
Läkare, debattör och
författare.

Rolf Ekéus
Ambassadör.

Inger Enkvist
Professor i spanska,
Lunds universitet.

Nils Funcke
Journalist och författare.

Per Grankvist
Journalist.

Johan Hakelius
Skribent.

Katarina Hemmingsson
Frilansskribent.

Jan Hernebring
Frilansskribent.

Mattias Hessérus
Doktorand i historia och
redaktör på *Axess Magasin*.

Germund Hesslow
Docent i teoretisk filosofi
samt professor i neurofysio-
logi vid Institutionen för
experimentell medicin,
Lunds universitet.

Josefin Holmström
Frilansskribent.

Kristian Hultqvist
Seniorkonsult på Grayling.

Katarina Höije
Frilansskribent.

Mikael Jalving
Fil dr i historia, författare
och debattör.

**Andreas Johansson
Heinö**
Fil dr i statsvetenskap,
Göteborgs universitet.

**Lars Anders
Johansson**
Kulturansvarig, Timbro.

**Hans-Roland
Johnsson**
Fil dr i franska och forskare,
Stockholms universitet.

**Klas-Göran
Karlsson**
Professor i historia,
Lunds universitet.

Olof Kleberg
Journalist.

Per Klingberg
Frilansskribent.

Martin Lagerholm
Fri skribent och litteratur-
kritiker i *Svenska Dagbladet*.

Per Landin
Författare och kulturskribent.

Anna-Lena Laurén
Journalist och författare.

Kristoffer Leandoer
Författare.

**Lisbeth Lindeborg
Johansson**
Fil dr i statsvetenskap.

Elena Namli
Professor i teologisk etik,
Uppsala universitet.

Svante Nordin
Professor i idé- och
lärdoms historia,
Lunds universitet.

Axel Odelberg
Författare.

Anders Rönmark
Politisk redaktör på
Tidningen Ångermanland
och *Örnsköldsviks
Allehanda*.

Johan Schmidt
Journalist.

Roger Scruton
Professor i filosofi och
författare.

Nathan Shachar
Journalist på *Dagens
Nyheter* och författare.

Per Svensson
Senior columnist på
Sydsvenskan.

Johan Tralau
Docent i statsvetenskap,
Uppsala universitet.

Håkan Tribell
Chef för idéverksamheten
vid Timbro.

Jesper Nilsson @redundans
@theresebohman Eftersom så är det relevant att kont
Expand

Hanna Björklund @Hanna_mb
@theresebohman @isobelsverkstad Förlåt men, faktagranskar ni inte era texter och skribenter alls? Den här mannen är bortom all rimlighet

Therese Bohman @theresebohman
@redundans Det finns åtta källhänvisningar i artikeln
Expand

Malte Persson @MaltePersson
@Hanna_mb @PerKohler @theresebohman @markus_uveli @sannarayman Självt störde jag mig även på den pompösa skoluppsatsaktiga tomgångsprosan...

Jesper Nilsson @redundans
@theresebohman In
Expand

Isobel Hadley-Kamptz @isobelsverkstad
Jag är lite skeptisk mot att ni beskriver evolutionspsykologi som naturvetenskap

Therese Bohman @theresebohman
@redundans Logiken "Ingen övermakt! Drar mig därifrån"
Expand

Sanna Rayman @sannarayman
Att denna text föranledde twittersk vrede häromdan säger så mycket om vår samtid och hur korkad den är. axess.se/magasin/default...

Jesper Nilsson @redundans
@theresebohman Erkänner villigt att annan litteratur. Men flera av antaga redogörs ej.

"Twitterstorm" över Göran Burenhult

Göran Burenhults artikel i förra numret av *Axess Magasin* orsakade det man populärt kallar en "twitterstorm", där mer eller mindre namnkunniga skribenter i sociala medier ondgjorde sig över att en professor i arkeologi i en tematekst hade fått anlägga ett evolutionärt perspektiv på människans sexualitet. Att evolutionsläran bland vissa högerkristna i USA är kontroversiell visste vi redan, men att Darwins teorier också skulle vara ifrågasatta i den progressiva svenska twitter-eliten var en smula förvånande.

Tidskriften *Neo:s* Hanna Björklund var tidigt ute och frågade: "ALLTSÅ, varför har *Axess* låtit fullblodsgalningen Göran Burenhult skriva i sitt sexnummer?!?!?" Några tweets senare konstaterade hon dock att hon i princip inte hade något emot "biologi i sam och kulturdebatt men när någon som inte kan biologi låtsas kunna biologi lackar jag ur" och att hon tyckte att "Burenhult är fullständigt opubliceringsbar eftersom jag respekterar forskning och fakta".

Huruvida Burenhults artikel byggde på forskning ifrågasattes även av andra twittrare, med varierande kompetens inom de biologiska eller evolutionspsykologiska vetenskaperna. Bloggaren och enligt egen utsago "samhällsfiende sedan 11 års ålder" Jesper Nilsson menade att Burenhults text var pro-

blematisk eftersom "inga källhänvisningar" angavs i artikeln. När en *Axess*-redaktör svarade att källorna fanns angivna på åtta skilda ställen i texten blev svaret att han villigt erkände att det fanns "åtta hänvisningar till annan litteratur" men att problemet var att flera antaganden hämtade ur Burenhults egen bok inte redogjordes för. Nog för att det för forskare kan vara lockande att genomgående i sina resonemang hänvisa till just de egna resonemangen, men det får nog fortfarande i formaliasammanhang betecknas som en smula oortodox.

Men det var inte bara Burenhults källor som granskades utan även hans stilistiska förmåga. Poeten och twittraren Malte Persson "störde sig" på den "pompösa skoluppsatsaktiga tomgångsprosan" (kongenialt illustrerad av den egna tweeten) och doktoranden Brita Planck ville helt enkelt ha "en bättre skribent".

När så kvällen började lägga sig över ett upprört twitterlandskap hade flera andra, som fascinerat följt den heta debatten, själva hunnit läsa Burenhults artikel. Skribenten Katarina Hemmingsson konstaterade: "nu har jag också läst Burenhults text i *Axess*. Jag tyckte att det mesta var intressant förutom hans klumpigt uttryckta åsikter om amning". Så rimligt kunde Burenhult tydligen också läsas.

Eller som Sanna Rayman på *Svenska Dagbladet* uttryckte saken: "Att denna text föranledde twittersk vrede häromdan säger så mycket om vår samtid och hur korkad den är."

Redaktionen

MANADENS PUDEL

Bakelserna ställde till det

Adam Cwejmans artikel om datorspelens roll som inspiratör för ämnet historia bekräftade min egen uppfattning om att det är ofta de gymnasieelever som spelat *Civilization* och liknande spel som har mer förkunskaper än bara de som fått sporadiska kunskaper med sig från grundskolan. En rättelse bara; westfaliska fredens år var 1648 och inte 1632. Städerna som var aktuella var Münster och Osnabrück. Det stundande bakelseintaget 6/11 till minne av Gustav II Adolfs död ställde förmodligen till det för Adam. **Anders Hübel**

FOTO: WIKIPEDIA

En stormakt på fallrepet

Att Irans regionala inflytande har gått förlorat och att ekonomin går på knä under sanktionerna har snarast ökat dramatiken kring landets omstridda kärnvapenprogram, skriver **Nathan Shachar**.

VARJE ÅR UNDER PURIM-HÖGTIDEN läser judarna Esthers bok, där den persiske stor-konungen Ahasveros (Xerxes) tar en judisk flicka till hustru och med hennes hjälp avstyr en antisemitisk komplott. Överlag har perserna, tills helt nyligen, räknats till de goda i den judiska historien: Från världshärskaressen Cyrus som lät de fångna israeliterna i Babylon återvända till Jerusalem och bygga upp sitt tempel på nytt – till shahen av Iran, som fram till sitt fall var nära allierad med Israel.

Av de forntida folk som fortfarande figurerar i dagens värld är grekerna oöverträffade. Ingen kultur kan tävla med deras, intellektuellt eller konstnärligt. Men perserna är inte långt efter. Ifråga om makt och storhet har de lämnat ett avtryck som inga andra, med fyra kronologiskt separata imperier. (Fem om man räknar de indiska mogulernas persiskspråkiga välde.)

Men persernas arv är inte bara geopolitiskt. Många västerlänningar associerar osökt "islamisk arkitektur" till safavidernas Isfahan och Imam-moskéns blå glasyrtegel. Av medeltidens stora diktare har flera tjusat sentida europeiska kolleger, bland dem Willy Kyrklund, som skrivit sköna miniatyrer om två av dem, Rumi och Omar Khayyam. Han har också författat ett roligt och fasansfullt teaterstycke om Zeb u-Nisa, stormogul Aurangzebs persiskdiktande dotter.

IRANS FÖRSTA BÖRGERLIGA revolution krossades av västmakterna 1953, och den andra,

1978–79, kapades av det shiitiska prästerskap som fortfarande härskar. Men iranerna förblir, i förbluffande utsträckning, ett sekulärt folk – minst lika mycket som turkar och israeler, regionens andra icke-arabiska folk, som likt perserna utsattes för tvångsmodernisering under 1900-talet. Iranerna är i USA och Kanada den mest framgångsrika av alla minoriteter. I Egypten var

de unga sekulära som utförde 2011 års revolution en liten minoritet, maktlös vid valurnorna. I Iran är de sekulära antagligen landets majoritet.

Det är således en stor ironi att perserna, detta högtstående folk, sedan ett par decennier av omvärlden förknippas med gammaltestamentlig blodtörst, statssponsrad terrorism, stening av kvinnor, mord på homo-

sexuella och oavbrutna stämplingar mot grannländer (och inte bara mot dem).

DET NYA IRANS skapare, ayatolla Khomeini, var en enastående person, inte bara i fråga om kallblodighet och grymhet, utan också ifråga om oräddhet och målmedvetenhet. Det kanske mest imponerande med honom var hans likgiltighet för det persiska arvet, för kulturen, dikten, historien och nationalmedvetandet. Hans ofta citerade ord vid återkomsten till Iran efter den långa exilen i Irak och Frankrike ger en nyckel till det som sedan hände. Journalisterna flockades kring den bistra patriarken som just klivit av flygplanstrappan. På den obligatoriska frågan "Vad känner ni nu när ni åter beträdder persisk mark?" följde en häpnadsväckande replik:

Det är en stor ironi att perserna sedan ett par decennier av omvärlden förknippas med gammaltestamentlig blodtörst.

När musiken tystnar

12 Katarina Hölje om hur islamister tystar Malis musiker

Fursten i Caracas

14 Johan Schmidt gör en eftervalsanalys av Hugo Chávez valseger

Retuscherade inte historien

16 Nils Funcke oroar sig över hur historien förträngs och förnekas

Krönika

18 Nick Cohen tycker att Sverige borde låsa in sina politiker

Notiser

19 Pussy Riot och Prag 1968, tsar Putin och Pressgrannar

Peace out! Mahmoud Ahmadinejad softar i FN.

FOTO: SVEN HOPPE/SCANPIX

– Ingenting.

Khomeini var inte nationalist och han hymlade inte om det. Allt det som de stora persiska diktarna uppehållit sig vid – tankens frihet, tidens flykt, landskapets skönhet och jordelivets sinnliga behag – lämnade honom oberörd. Han hade visst ideal och planer, men han öste ur andra källor. Den enda persiska historia som angick honom var den som tog vid i början av 1500-talet, då safavidernas nya dynasti inledde sitt ambitiösa men framgångsrika projekt, att göra shia-islam till persernas religion.

OM NÅGON SAGT, hösten 1980, strax efter Iraks chockartade angrepp mot Iran, att detta härjade land, vars bästa officerare drivits i landsflykt eller mördats efter politiska skådeprocesser, inte bara skulle repa sig och slå tillbaka det modernt rustade Irak, utan trettio år senare vara nära att etablera sig som en regional stormakt – så skulle han inte tagits på allvar. Att prästernas Iran skulle skaffa sig ett stort och avgörande inflytande över Irak, Syrien, Libanon och Gaza, och dessutom lyckas omringa Israel med tiotusentals missiler är en utveckling som inte ens figurerade i marginalen av Mellanöstern-oraklens scenarier.

När Saddam Hussein överföll Iran 1980 skapade han regionens mest slitstarka geo-

politiska allians, den mellan Syrien och Iran. Den syriske diktatorn Hafez al-Assad, mistrodd av alla sina arabiska kolleger, grepelegant tillfället, stängde av den irakiska oljeledningen till Medelhavet och satte igång en luftbro med vapen och rådgivare till Iran – samma luftbro som idag opererar i motsatt riktning.

Två år senare gjorde Israel som Saddam: investerade liv och miljoner i ett projekt vars frukter skulle skördas av Iran. Syftet med den israeliska invasionen i Libanon 1982, att driva PLO från dess baser i södra Libanon och Beirut, är sånär bortglömt. Men dess varaktiga resultat är desto bättre känt: Hizbollah-milisens tillkomst, utbredning och numera dominans över Libanon. Hizbollah byggdes upp av Iran och Syrien, med benägen hjälp från USA, som 1990 lät Hafez al-Assad avvärja Libanons alla palestinska, kristna, drusiska och sunnimuslimska miliser. När det var gjort var Hizbollah ensam sektmilis. Genom den dagliga träning den fick under striderna mot Israel i södra Libanon förvandlades Hizbollah till en liten armé, som idag skulle kunna krossa de reguljära libanesiska styrkorna på en vecka.

1993 erbjöds Iran ännu en öppning, i och med fredsprocessen mellan Israel och PLO. Islamiska Hamas gynnare dittills, Saudiarabien och Qatar, var inte hugade att bekosta

en kampanj avsedd att underminera PLO-ledaren Yasir Arafats regim. Så inleddes alliansen mellan Iran och Hamas, den som stod sig ända till i våras.

FRÅN FÖRSTA DAGEN predikade Khomeini mot USA och Israel. Men demonstrationerna mot "stora och lilla Satan" hade bara litet med nationalism att göra. Khomeini hade ambitioner på regionalt inflytande, men han var väl medveten om – den övervägande sunnimuslimska – arabvärldens djupa aversion mot shiismen. Det var för att övervinna denna aversion som Khomeini satte kampen mot väst, inte islam, i centrum för sin propaganda. Det var därför alliansen med Hamas, som ju är en del av det ärkesunnitiska Muslimska brödrskapet, vårdades så ömt av Teheran.

Så såg det ut, ända till våren 2011. Idag är Hamas förlorat, Syrien på fallrepet och frägetecknen hopar sig över Hizbollahs fortsatta dominans över Libanon. Irans ekonomi vacklar under trycket från bank- och oljesanktionerna, och ändlösa debatter rasar i väst om huruvida USA, eller Israel, eller båda, eller ingen, borde angripa Irans nukleära anläggningar.

Den iranska ledningen ser kärnvapnen som en livförsäkring: ingen försöker sig på regimbyten i kärnvapenmakter. Möjligtvis »

inbillar sig den iranska ledningen också att den skulle kunna backa upp sina skyddslingar och bulvaner utanför Iran på ett mer effektivt sätt med domedagsvapen, och våga sig på djärvare konspirationer mot oljeschejkdömena vid Persiska viken.

KÄRNVAPEN HAR SINA användningsområden, men minst lika intressant är allt det man inte kan göra med kärnvapen. Israels vapen kunde inte avskräcka Egypten och Syrien från att attackera i oktober 1973. Hizbollah och Hamas har fyllt förråden med missiler avsedda för civila mål i Israel, utan en tanke på Israels kärnvapen.

Den svåraste avigsidan med kärnvapen är att de leder till kapprustning. Israeliska ledare som pläderade mot kärnvapen, som Golda Meir och Yitzhak Rabin, anade att israeliska kärnvapen skulle dra med hela regionen i en kapprustning. Det skedde inte, för det fanns inga makter som var redo att hjälpa Israels fiender att skaffa kärnvapen. Inte ännu.

Men i princip tvingades Israel av sina kärnvapen till ett mycket ansträngande beting: att se till att inga andra av regionens stater skaffade kärnvapen. Iraks franskbyggda projekt förstördes 1981, Syriens nordkoreanska program förstördes 2007, men i längden kommer uppgiften att växa Israel över huvudet. Att slå ut Irans program är redan nu på gränsen för vad Israel är mäktigt.

DET ÄR MÖJLIGT ATT USA lyckas tvinga Iran att hejda sig innan det anrikat sitt uran till 20 procent – den gräns varifrån den kompletta anrikningen går mycket fort, eller att ett iranskt uppror mot regimen bryter ut innan dess. En israelisk attack är mindre trolig, eftersom premiärminister Benjamin Netanyahu är extremt ovillig att axla de politiska (karriärmässiga) riskerna. Så snart Iran för sitt projekt i hamn så utbryter omedelbart en allmän kapprustning i regionen, där Turkiet, Egypten och Saudiarabien (tillsammans med de andra Persiska viken-staterna) kommer att se till att jämna ut sitt strategiska underläge.

Med tanke på dessa staters ostadiga politiska förhållanden, och med tanke på regionens förmåga att alstra de mest oförutsedda kriser och konflikter, så är detta olustigt för både Nato, EU och regionens invånare.

Det är också mycket dåliga nyheter för USA:s rivaler i regionen, Ryssland och Kina. Deras ambition att projicera sitt inflytande kors och tvärs över regionen, exemplifierat i deras pågående sabotage under den syrisk krisen, kommer att hamna i nytt ljus när de stater som de vill påverka har missiler som når mål i både Ryssland och Kina. ✨

MALI

När musiken tystnar

Malis musiker är kända över hela världen, men i norra delarna av landet har de tystats. Islamistiska extremister spelar koranverser dygnet runt och har infört spöstraff för musiker, skriver **Katarina Höije**.

UTANFÖR MALIS KONSULAT i Nigers huvudstad Niamey sitter en grupp män, insvepta i blå turbaner som skydd mot den gasande solen. På en rosa plastradio får de senaste nytt hemifrån. "Vi tuareger sjöng våra sånger med sanden, men det var innan banditerna kom och tog vårt land med vapen", säger Ahmed Ag Kaedi, en vandrande nomad från trakterna kring Kidal i norra Mali, sorgset. När dem som han kallar "banditerna" anföll och ockuperade norra Mali flydde han, först till regionhuvudstaden Gao 30 mil söderut och sedan vidare över gränsen till Niger. Med sig i flykten fick han lite kläder, pengar och sin gitarr.

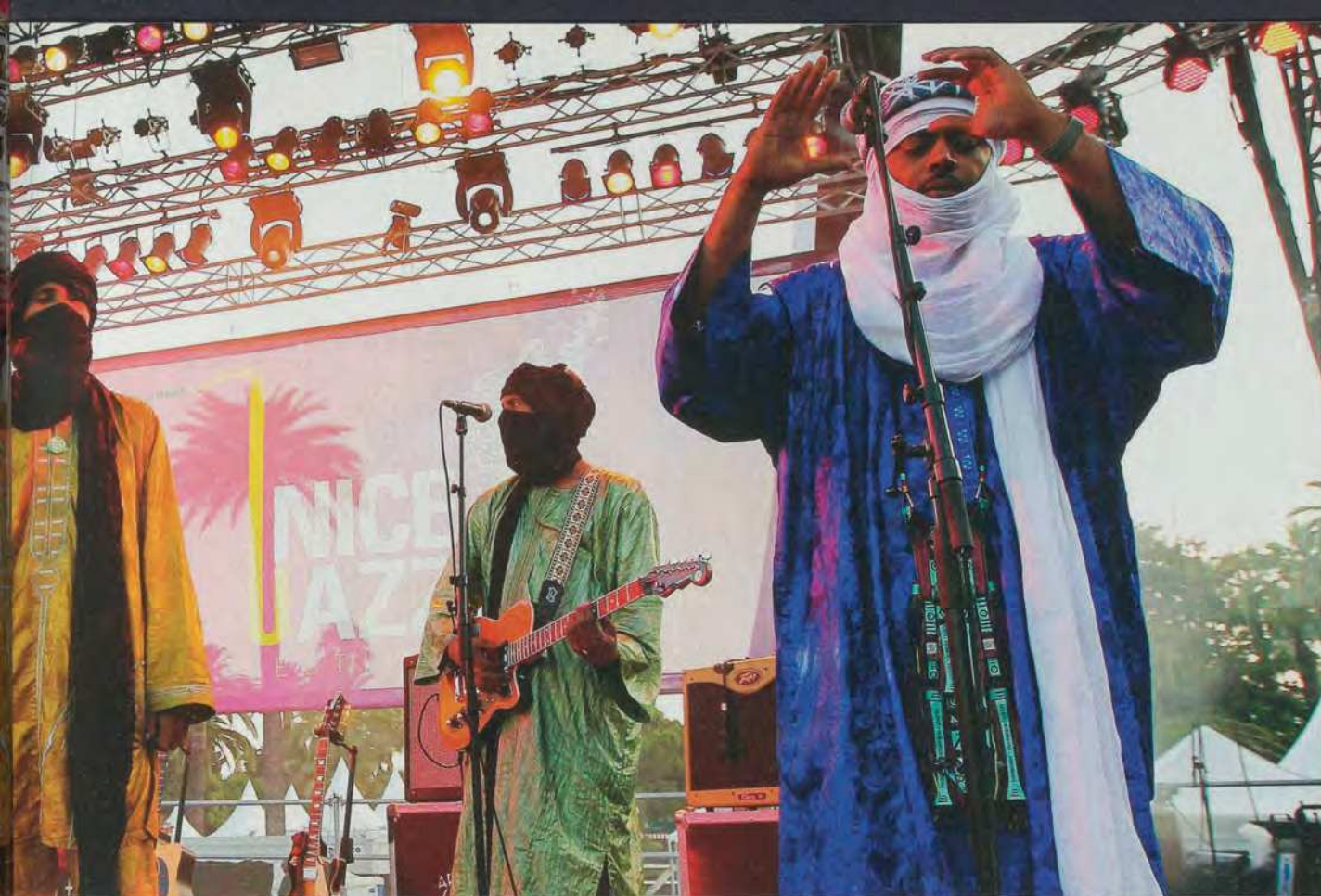
Ahmed Ag Kaedi är sångare och frontfigur i tuaregbandet Amanar från Kidal i norra Mali. Staden som förknippas med landets mest framgångsrika tuareggrupp Tinariwen var bland de första som föll i islamisternas händer. De började omedelbart omforma den för att passa deras intressen. Först tystnade radion. Sedan tv:n. Skolbarnen slutade sjunga och islamisterna brän-

de och slog sönder alla instrument som de menade var *haram* ("förbjudet"). De förbjöd musik på bröllop, dop och omskärelser. För Ahmed Ag Kaedi var det omöjligt att stanna.

– De hotade med att skära av mina fingrar så att jag aldrig skulle kunna spela mer, säger han.

TRE DAGAR VAR ALLT Malistualegrebeller behövde för att tillsammans med Sahels jihadister lägga norra Mali för sina fötter. När en grupp officerare i landets armé, missnöjda med hur regeringen hanterat ett tuareguppror i norr störtade den sittande presidenten och försatte huvudstaden i ett tillstånd av fruktan och förvirring svepte de fram över öknen.

Snart fick tuaregerna som lett upproret kliva åt sidan och våldsamma islamistiska grupper, några av dem med kopplingar till al-Qaida, tog över kontrollen av två tredjedelar av det västafrikanska landets yta. Det vidsträckta och glesbefolkade området som

Tinariwen använder musiken som vapen.

FOTO: VALÉRY HACHE/SCANPIX

sträcker sig från Timbuktu till gränsen mot Algeriet, är numera ett laglöst land där islamistiska extremister smugglar vapen och droger, tränar rekryter och planerar nya attacker.

Norr om Mopti, regeringens sista fäste 60 mil från Bamako, har Sahels nya herrar infört strikt sharia. Rånare har fått händer och fötter kapade. För att röka, dricka alkohol och lyssna på musik är straffet 30, 50 eller 70 piskrapp. I Timbuktu har invånarna tvingats se på medan beväpnade män reducerar världsarvsmärkta, heliga byggnader från 1400-talet till högar av grus och damm.

Sedan några månader tillbaka vaktar ett medborgargarde av äldre, religiösa ledare stadens bibliotek med historiska dokument. Tre dagar efter att islamisterna ockuperade staden samlade de ihop alla inspelningar i den lokala radiostationens arkiv i fyra stora rissäckar och tände på. Gitarrer, koras, tam tams och djembe. Inspelningar med lokala artister, intervjuer, utländsk musik och böner gick upp i rök. I Kidal och Gao beslagtar islamisterna invånarnas simkort, raderar musikfilerna och lämnar tillbaka korten laddade med koranverser.

MALIS ARTISTER HAR exporterat sin musik med större framgång än kanske något annat land i Afrika söder om Sahara. Sångare som Salif Keita och Oumou Sangaré, koramästaren Toumani Diabate, tuaregbandet Tinariwen och gitarristen Ali Farka Toure är bara några i raden av artister som lagt

grunden för yngre musiker som Rokia Traoré och Vieux Farka Touré att ta musiken till en ännu bredare publik. Nu hotas de av de islamistiska extremisternas strikta sharia.

Tuaregerna, öknens kamelhållande nomader, som ledde upproret och länge kämpat för ett eget hemland i norra Mali, befinner sig i en sämre situation än på mycket länge.

Från att ha haft den norra delen av Mali, som tuaregerna kallar Azawad, inom räckhåll tog deras tidigare allierade, islamistiska Ansar Dine, med hjälp av jihadisterna i algeriska Mujao, snart makten från tuaregerna. Numera befinner sig en stor del av dem i flyktingläger längs med gränserna till Burkina Faso och Algeriet. Här finns medlemmar från både Amanar och Tinariwen, av vilka de senare alltid haft en speciell relation till tuaregernas kamp för självständighet.

NÄR MALIS TUAREGREBELLER svepte fram över öknen var det till tonerna av Tinariwen. Berättelserna om tidigare tuareguppror genomsyrar bandets texter. Flera av gruppens äldre medlemmar deltog i striderna när det andra tuaregupproret bröt ut på 1990-talet. Ibland lade de ner vapnen till förmån för instrumenten men oftast bar de på båda. När de inte stred tonsatte de rebellernas kamp. Bandets första sånger skapades i motståndsrörelsen och handlade om det dagliga livet, exilen, lidandet och hängivenheten till saken. Tuaregerna gjorde sedan budskapen till sina och Tinariwen blev deras tales-

män. Gruppens musik eldade på upproret. Dess kassettband spreds från hand till hand genom öknen.

"Vi är militära artister", sa sångaren och gitarristen Abdallah Ag Alhousseini i en intervju med *Algérie News* tidigare i år. Skulle det behövas är han inte främmande för att ta upp vapnen igen: "Behöver våra stridande bröder soldater snarare än musiker är vi redo att infinna oss vid fronten för att slåss för vårt land, våra värderingar och vår kultur." Den här gången kommer inte hotet från regeringen i Bamako som de menar länge har marginaliserat tuaregerna utan från islamisterna i norr.

MEDAN TUAREGREBELLERNA flyr norrut genom Sahara reser en annan grupp tuareger genom Europa. Tinariwen är i slutet av sin Europaturné. I februari vann bandet en Grammy i kategorin för bästa världsmusikalbum för *Tassili*.

Men när de övriga bandmedlemmarna turnerar sitter bandleadaren Ibrahim och gitarristen Elaga Al Hamid alltså fast i ett flyktingläger på gränsen till Algeriet. I Bamako samlas sångare och musiker som flytt från Gao. På busstationen väntar Khaira Arby på bandmedlemmar som blivit kvar i Timbuktu.

– De kanske inte dödar oss fysiskt, men de förstör vår historia och kultur, säger hon.

I Kidal ligger resterna av Ahmed Ag Keadis sönderslagna gitarrer. På radion spelas koranverser dygnet runt. ✎

VENEZUELA

Fursten i Caracas

Trots en samlad opposition och ett utbrett missnöje med vanstyre och korruption omvaldes Hugo Chávez med bred marginal. Likt en frälsargestalt står han över all kritik, skriver **Johan Schmidt**.

EFTER FJORTON ÅR VID makten, sjuk i cancer och med ett växande missnöje över polariseringen och politiseringen av samhället bad Hugo Chávez den 7 oktober väljarna om ytterligare sex år på presidentposten i Venezuela. Han mötte en ung populär kandidat från en opposition som efter många år av arrogans och taktiska självmålluckats samla sig kring en demokratisk agenda med en politik

riktad mot framtiden snarare än revanschistiska återställare av den gamla ordningen. Opinionsmätare och analytiker talade förväntansfullt om en dramatisk valnatt som skulle sluta med målfotoanalys i gryningen.

Men redan innan alla vallokaler stängt punkterades spänningen av en otvetydig tendens och Chávez vann en klar seger med tio procents marginal.

När jag såg Hugo Chávez vinna presidentvalet första gången 1998 var analysen relativt enkel. Ett rikt oljeländ som alltför länge styrts av en korrupt elit som hade lyckats med konststycket att kombinera ständigt ökade oljeintäkter med en ständigt ökande fattigdom. En elit som politiskt och socialt exkluderade den växande underklassen.

En perfekt krattad maneg för en populistisk politiker.

HUGO CHÁVEZ KLEV in på scenen och lovade att via en fredlig revolution skapa ett land av jämlikhet, social rättvisa och verklig demokrati där landets fattiga, som ignorerats av de traditionella partierna, skulle ges plats i

Simón Bolívar och
Karl XIV Johan
– lika som bär?

FOTO: LATINCONTENT WO/GETTYIMAGES

samhällsbygget och bli politikens prioriterade målgrupp. Han kanaliserade folks frustration och förakt för det gamla och lovade en ny gryning.

När jag inför valet i år reste runt i landet var analysen inte längre lika enkel. Överklassen har alltid hatat Chávez (de lutar sig fram och viskar att han är mentalt sjuk). Medelklassen, som har röstat rätt när de fått det materiellt bättre, ville se något nytt. Och bland Chávez kärnanhängare var missnöjet stort över sakernas tillstånd: kriminaliteten, inflationen, politiseringen, polariseringen och raden av ouppfyllda löften. Lokala makthavare från det styrande socialistpartiet dömdes ut som korrupta klåpa-

re, opportunisterna och tjuvar. Men den massiva kritiken drabbade inte den ansvariga presidenten.

Naturligtvis finns det siffror och rätlinjig statistik som förklarar varför Chávez fick 54 procent av rösterna i valet. Under hans styre har analfabetismen utrotats, fattigdomen har sjunkit från 60 till 30 procent, arbetslösheten har också halverats och BNP per capita har stigit från 4 000 till drygt 11 000 dollar. Barnadödligheten har minskat och Venezuela har pressat ned GINI-koefficienten till en av de lägsta på kontinenten.

SOCIALA PROGRAM HAR GETT sjukvård och utbildning till folk i kåkstäderna, stipen-

dier och nya hus åt den lägre medelklassen och enorma rikedomar åt en ny lojal företagarklass. Venezuela sitter på världens största kända oljereserver och sedan Chávez kom till makten har oljepriset gått från knappt 10 dollar/fatet till över 100. Resurserna finns och används.

Givetvis finns det, trots de goda siffrorna, alltför många indikatorer som pekar på det långsiktigt ohållbara i politiken. Den konstant höga inflationen, valutarestriktionerna, priskontrollerna, importberoendet och andra tecken på obalanser i ekonomin förbered för sämre tider. Det paternalistiska draget med en rik stat som delar ut allmosor till de behövande har förstärkts av de olika so- »

ciala programmen som alla styrs direkt av presidenten. Och den förenklade och polariserade samtalstonen har försvagat tilltron till demokratiska lösningar på landets grundläggande problem.

HOPPET SOM FÖDDES med Chávez är intakt och kittet som håller samman drömmen är en stark känsla av identifikation och gemenskap mellan stora grupper i samhället och Chávez personligen. Hans faiblesse för att tala direkt till folket i timplånga tv-tal är inte bara ett uttryck för narcissism utan också en väl vald strategi: han vill prata utan att passera genom filter som medier eller partier.

Det direkta tilltalet sker inte bara genom innehållet i Chávez tal utan också via stilen. Han är burdus, talar ett folkligt språk och odlar uppdelningen mellan en bred exkluderad majoritet och en liten rik överklass som alltid styrt landet utifrån sina egna intressen. Allt för att skapa en möjlighet för folk att identifiera sig med honom med syftet att uppnå sin egen transcendentala slogan: "Det är inte längre jag som är Hugo Chávez, folket är Chávez."

I DET KATOLSKA Latinamerika finns en lång tradition av kanonisering av politiska ledare. Utöver och bortom sin politiska handling och konkreta resultat blir ledarna symboler för en vilja och en längtan efter en annan verklighet. De blir frälsare och helgon i den utopiska ideologins kyrka.

I Venezuela är Simón Bolívar, som ledde befrielsen från Spanien, kultens ledare och att förneka det gudomliga i hans uppenbarelse betraktas som anti-patriotisk ateism. Militären, som anser sig vara direkta arvtagare och bärare av arvet från Bolívars befrielsearmé, fostrar sina styrkor i tron att försvarsmakten är garanten för Fosterlandet både gentemot externa fiender och interna odugliga politiker.

När den 16-årige Hugo Chávez gick med i armén anslöt sig han sig snabbt till dyrkan av Bolívar och under sin politiska resa vänsterut förstod han tidigt att revolutionen i Venezuela inte gick att sälja in med skäggiga gubbar från Tyskland och det 21:a århundradets socialism kallas därför inte marxistisk utan Bolívariansk.

I GRUNDEN ÄR DETTA sekels Bolívarianska socialism inte särskilt annorlunda än sina mer traditionella föregångare. Folkets intressen kanaliseras via Partiet som sakta suger upp och tar över Staten och dess institutioner som alla ställs i revolutionens

tjänst. Staten tar över vitala delar av ekonomin för att styra produktionen mot "behov istället för spekulation" och de fackliga organisationernas uppdrag blir att bidra till att nå de nationella produktionsmålen snarare än att se till de anställdas intressen.

Den venezolanska versionen har uppträddats rent grafiskt och lyckats rensa ut vänsterretorikens mest slitna klichéer. Musiken i Chávez kampanj är den blandning av salsa och rap som hörs på gatorna medan oppositionen fortfarande gör *mainstream* musik. Den grafiska designen är snygg, modern och väl anpassad till projektet att modernisera konceptet socialism. Chávez lyckas kombinera twitter med traditionell flygbladspropaganda. De bästa valstrategierna har kallats in och det

Chávez vill vara en heroisk revolutionär, inte revisor som investerar intäkter på ett rationellt vis.

parti som skapats kring Chávez, "Venezuela samlade socialistparti - PSUV", är en formidabel valmaskin med absolut koll på vartenda valdistrikt ned till varje kvarter.

Chávez dröm är densamme som tidigare utopiska varianter: att skapa en ny människa som lever i harmoni och fred under den välvillige Ledarens spelregler. Den brukar stupa på bristande ekonomiska resurser och oförmågan att producera det som Folket efterfrågar. Chávez projekt är att använda de enorma oljeintäkterna för att bryta sig ur denna realiteternas tvångströja.

MEN OLJEFLÖDET RÄCKER INTE. Chávez vill vara en heroisk revolutionär, inte en revisor som investerar intäkter på ett rationellt vis. Revolutioner bärs fram av emotion, passion och hängivenhet: Fosterlandet eller döden!

Så kanske är det just så: analysen av Chávez måste gå bortom resultat, dagliga praktikaliteter och konventionell logik. Den måste svara på frågan varför folk inte kopplar de problem som uppstått och växt under hans tid vid makten till honom själv. Chávez står över allt det där. Allt är andras fel: det gamla systemet och överklassens sabotage eller opportunistiska medhjälpare utan den rätta tron eller, om inget annat fungerar, Imperiet i norr.

Så när jag i olika miljöer sitter och pratar med intelligenta och resonabla människor om skörheten och orimligheten i att vara så beroende av en enda person och de upprepade: "Chávez får inte dö. Folk har bett Gud att förbjuda honom att dö", så är det inte en retorisk figurell symbolik. Det är så det är.

Chávez osmos med folket är nu fullbordad, han är folkets fänge och ett redskap för den gudomliga rättvisan. ✨

TRYCKFRIHET

Retuschera inte bort historien

Bortplockandet av Tintinböckerna från Kulturhusets bokhyllor är ännu ett exempel på hur vår förståelse av det förflutna undermineras av missriktad välvilja. Försök att förtränga och förneka historien bör mötas med öppenhet och diskussion, skriver **Nils Funcke.**

- DU FÅR HÖGST TIO MINUTER PÅ DIG. Jag ska bara hämta en domstolsvärd och teckningen.

Arkivarien som släppte in mig genom gallergrinden ned till källaren där Svea hovrätt för tillfället har sitt arkiv är korrekt och bestämd.

I tingsrätten dömdes seriekännaren Simon Lundström för innehav av 51 barnpornografiska bilder, i Svea hovrätt krympte antalet till 39 för att av Högsta domstolen reduceras till 1.

Det är denna den 39:e bilden jag ska få se under övervakning av en vakt. Teckningen ligger i en grå mapp med röd bård. HD bedömde den som verklighetstrogen. Flickan på teckningen saknar visserligen de attribut som finns på de övriga teckningarna som till exempel ögon stora som tallrikar, men är den verklighetstrogen? Nej, skulle jag vilja säga. Det gäller i synnerhet den allt annat än verklighetstroga avbildningen av den "man" som har sex med flickan.

Var gränsen går för när en fantasiteckning blir verklighetstrogen är i och för sig en intressant diskussion. Det är även frågan om HD verkligen tolkat lagstiftarens intentioner och lagens bokstav rätt.

"Jag vill stå där borta."
Karl XII av Johan
Peter Molin i
Kungsträdgården.

FOTO: PETER NORDAHL/
IBL BILDBYRÅ

Men låt oss lämna den diskussionen nu.

Det jag vill visa med exemplet är att det är möjligt för vem som helst att utan att ange sitt namn få ta del av den 39:e bilden. Därmed blir det möjligt för oss att bilda oss en uppfattning om rimligheten i HD:s bedömning.

Vi raderar helt enkelt inte i domarböckerna. De är och ska vara tillgängliga nu och för forskare och debattörer som kommer att beskriva vår samtid om 5, 10 och 50 år. Den

så kallade mangadomen speglar synen på barnpornografi i Sverige år 2012 och illustrerar följderna av en bestämmelse som aldrig borde ha införts.

Den 39:e bilden och domen mot Simon Lundström är en del av vår historia. De utgör pusselbitar som beskriver tiden vi lever i och gör att den blir begriplig eller i vart fall gripbar för kommande generationer. Det är ett av

skälen till varför det är så viktigt att bevara och vårda våra arkiv.

SÅ HAR DET DESSVÄRRE inte alltid varit. När jag våren 1998 med stor förväntan och med regeringens tillstånd skulle få läsa Säpos akt över Ture Nerman blev det en stor besvikelse. Jag hade förväntat mig några hyllmeter med arkivboxar som skulle spegla 50 år av svensk samtidshistoria. Så att jag skulle kunna få en bild av den sannolikt systematiska övervakning som periodvis skedde av "poeten och grälmakaren", revolutionären och antinazisten Ture Nerman.

Men istället fick jag en tunn grå hängmapp med några tidningsklipp och några beslagslistor. Ture Nermans akt gallrades ut på 1950-talet, vilket också skedde med akten om Torgny Segerstedt. En del av vår historia kördes i papperstuggen eller om den möjligtvis gick upp i rök precis som de prästbrev som biskopen i Stockholm, Caroline Krook, brände 1999.

Det är frestande att tro att man på Säpo gjorde vad man kunde för att sopa igen spåren av sitt arbete precis som Stasitjänstemännen strimlade akter innan DDR föll samman. Men en anledning till att förstöra akterna och sudda i historien var en missriktad omtanke om de drabbade. Sandlerkommissionen, som efter andra världskriget granskade Säkerhetstjänstens övervakning, menade att oskyldiga drabbats och att "den gallring som nu förestår, bör enligt kommissionens mening bli genomgripande".

Hälen i arkiven säger en del om dåtidens historiesyn, precis som luckorna efter Tintinböckerna i bokhyllorna på Kulturhuset gör om vår tid. Staten vill bara väl och skydda medborgarna från sådant som betraktas som förkastligt genom att radera ut det. Må vara att luckorna i bokhyllorna på Kulturhuset var temporära men att de överhuvudtaget uppstod speglar denna överbeskyddande inställning och villfarelsen att vi inte kan förstå, sätta in värderingar i sitt historiska sammanhang och dra lärdom.

DET ÄR FÖRKÄRLIGT att människor som levat under förtryck i årtionden i ambitionen att göra upp med det förflutna inte bara ger sig på förtryckarna utan också symbolerna för den forna makten.

I slutet av 1990-talet var jag i Albanien tillsammans med ett antal chefredaktörer. Vid ett besök på ett museum hamnade vi framför ett hål i väggen. Någon hade ur den usla cementen knackat ned delar av en symbol för enväldshärskaren Enver Hoxha som styrde landet med järnhand fram till 1991. Jag minns att jag blev oense med en av deltagarna om det förnuftiga i att försöka ut-

plåna det historiska arvet istället för att be-
arbeta det.

Nu så här efteråt kan jag se att hålet så länge det inte muras igen fyller en dubbel funktion. Det går att "se" det förflutna i hålet samtidigt som det påminner oss om det förkastliga och i grunden meningslösa i att göra upp med sin historia genom att förneka och försöka utplåna spåren av den.

Samma funktion har Stalins stövlar som finns kvar på det fundament som fram till 1956 bar en åtta meter hög staty av diktatorn. Fundamentet med sina stövlar har flyttats från Paradtorget i centrum till en park. Budapestborna har säkerligen sina skäl för flytten, kanske väjde stadsplaneringen tyngre än bevarandet av historien, men det är synd att denna dubbeltydiga symbol inte finns på sin ursprungliga plats.

Även Sverige har sina statystormare. Två av miljöpartiets riksdagsledamöter, Annika Lillemets och Valter Mutt, vill flytta Karl XII där han stått i centrala Stockholm och i snart 150 år pekat österut. Även Gustav II Adolf bör enligt de två förpassas till någon undanskymd plats precis som ungrarna gjort med Stalins stövlar. Istället för krigarkungarna som förde armad med sig bör platserna prydas av symboler för fred och frihet, menar de två miljöpartisterna. Med risk för att bli sammanknippad med dem som demonstrerar vid statyn en gång varje år bör vi slå vakt om statyerna och deras placering.

Tintin-albumen har sin plats i historien och i bokhyllorna på våra bibliotek, precis som det ska vara möjligt att beställa fram Adolf Hitlers *Mein Kampf*. Det finns dessvärre exempel där folkbibliotek som ska värna vårt kulturarv har valt att agera politiskt korrekt och vägrat ta fram böcker som anses olämpliga och som man menar bör stå kvar i giftskåpen.

ATT FÖRNEKA ELLER förtränga det förflutna innebär också att möjligheten att ifrågasätta kringskärs. Rätten att resa invändningar mot etablerade sanningar är central i John Stuart Mills *Om friheten*. Att inte få eller kunna ifrågasätta leder till att de förhärskande uppfattningarna i en fråga utvecklas till dogmer som blir till trossatser som kväver nya idéer och berövar människan nya insikter. Inte ens Newtons lagar skulle man enligt Mill hysa någon tilltro till om de inte fick ifrågasättas. Vi lär trots allt av historien även om det ibland kan tyckas gå långsamt och bakslagen kommer tätt.

Falsk och missriktad omtänksamhet bör mötas med öppenhet och diskussion. De som bränner allmänna handlingar eller undanhåller information är historietjuvar som måste kritiseras och ibland lagföras. Vi ska ha tillgång till vår historia precis som det är möjligt att granska den 39:e mangabilden trots att den bedömts brottslig och omgärdas av viss sekretess. ✧

Lås in era politiker!

Jag vet att det är ohövlighet av en utlänning att tala om för svenska folket hur de ska handskas med sina politiker. Men läget är akut. Så med risk för att verka förmäten: Får jag be er att sätta dem i fängelse? Deras inflytande över resten av världen har varit katastrofalt.

Här i Storbritannien kom vår mitten-högerkoalition till makten i maj 2010, och genast blev svenska politiker lika moderiktiga som handväskor från Prada i politikens London. Fredrik Reinfeldt och David Cameron, Anders Borg och George Osborne skröt om sin vänskap. I denna lyckliga tankegemenskap var Reinfeldt och Borg lärarna, Cameron och Osborne eleverna som ville höra hur Sverige hade tagit sig ur sin ekonomiska kris.

OG DE FICK LYSSNA TILL EN INSPIRERANDE HISTORIA. När Sverige 1993 ställdes inför ett budgetunderskott på 12 procent av BNP avvisade man keynesianismen. Man balanserade sin budget genom att göra drastiska nedskärningar i statens utgifter. Istället för att följas av en depression, som vänsteranhängare kunde ha förutspått, återhämtade sig Sverige.

Storbritannien borde göra detsamma, förklarade Reinfeldt för Cameron. "Ni ska inte vara rädda för att göra er impopulära, när ni står inför en så tuff uppgift." Cameron tog till sig budskapet. Liksom Angela Merkel, som insisterade på att Sydeuropa kunde gagnas av besparingar genom att följa det exempel som Sverige hade gått i spetsen för. Internationella valutafonden (IMF) var likaså övertygad om att en "expansiv krympning av statens utgifter" kunde fungera. Bankens ekonomer beräknade att för varje dollar som en stat drog in genom skattehöjningar eller minskade utgifter, skulle den förlora bara en halv dollar i produktion. På 1990-talet var denna lilla förlust acceptabel, eftersom besparingarna gjorde det möjligt för Sverige att sänka räntorna. Lika viktigt var att resten av Europa inte befann sig i kris, varför svenska företag kunde exportera sig ut ur problemen.

INGEN AV DE VÖRDADE damerna eller herrarna i Rosenbad, på Downing Street eller Bundeskanzleramt inser att vi numera lever i en anorlunda värld. Efter en period av låg inflation hade västvärldens finansdepartement och Europeiska centralbanken (ECB) ingen möjlighet att minska räntenivåerna nämnvärt efter kraschen 2007/08. Inte heller kunde de flesta länder exportera sig fram till välstånd, när deras grannar minskade sin efterfrågan. Vägran att acceptera verkligheten har haft katastrofala konsekvenser. I Storbritannien trodde de konservativa att ekonomin skulle ta fart igen efter två år av besparingar. Vi befinner oss fortfarande i en recession. Trojkan EU-IMF-ECB hävdade ursprungligen att den grekiska ekonomin skulle växa med 1,1 procent 2011 och med 2,1 procent 2012. I själva verket krympte Greklands BNP med 4,5 procent 2010 och 6,9 procent 2011, och förväntas minska ytterligare 6 procent i år och 4 procent kommande år.

IMF medger nu att dess förutsägelser var hopplöst felaktiga. För varje dollar i nedskärningar kan en stat förlora upp till 1,90 dollar i BNP, medger man nu. IMF tog en modell som konstruerats under 1990-talets period av uppsving och tillämpade den på 2010-talets bankrutta västvärld.

Det allvarligaste misstaget i politiken är att anta att ingenting förändras och att nuet kommer att likna det förflutna. Det är för att de begått detta naiva misstag som jag säger till alla svenskar: Om ni inte kan låsa in era politiker, kan ni väl åtminstone försöka få tyst på dem. ✪

Översättning:
Jim Jakobsson

I korthet

"Mr Zuma har misslyckats med att göra något åt korruptionens gissel. Under hans ledning har ANC försökt att underminera oberoendet hos domstolarna, polisen, åklagarmyndigheterna och pressen. De har sammanblandat partiets intresse med statens och pytsat ut kontrakt för offentliga arbeten för att belöna lojalitet [...] Detta har minskat den ekonomiska konkurrenskraften och gett upphov till en sagolik rik elit. Följden är att alldeles för lite välstånd sprids.

Nästan två decennier efter slutet på apartheid håller Sydafrika på att de facto bli en enpartistat. Den liberala oppositionen – Democratic Alliance (DA), ledd av en resolut vit kvinna och tidigare anti-apartheid-journalist, Helen Zille, har de rätta idéerna framförallt genom sitt krav att ANC respekterar konstitutionen. DA har ökat sitt stöd i väljarkåren. Partiet nådde 17 procent i det senaste nationella valet 2009 och 24 procent i lokalvalen förra året. Det styr Kapstaden och Västra kapprovinsen bättre än ANC styr större delen av det övriga landet. Men de flesta svarta uppfattar DA som alldeles för vitt och har en djupt liggande lojalitet gentemot

Jacob Zuma.

ANC – oavsett dess brister – såsom Mandelas och frihetens parti. Det ger fortfarande ANC över 60 procent av rösterna. DA har inte en chans i denna värld att ta makten.

Sydafrika behöver främst politisk konkurrens. Dess grannar norröver är på väg bort från de enpartisystem som drog ned dem i korruption och stagnation i årtionden. Sydafrika rör sig i den motsatta riktningen. Landets bästa hopp om ett verkligt alternativ för väljarna de närmaste åren är en splittring i ANC mellan dess populistiska vänster och dess höger som bara berikat sig. Fram till dess är Sydafrika dömt att sjunka djupare samtidigt som det övriga Afrika reser sig."

I en ledarkommentar under rubriken "Cry, the beloved country" gör *Economist* upp med sakernas tillstånd i Sydafrika och president Jacob Zumas ledarskap.

När maktens män kläs av

Kan Pussy Riot, Moskva 2012 utvecklas som fallet var med Plastic People of the Universe, Prag 1976? Osannolikt... men tänk om!

Hösten 1968, efter Sovjets inmarsch i Tjeckoslovakien, bildade några ungdomar rockbandet The Plastic People of the Universe, med en blinkning till Frank Zappa. Det var ingen politisk grupp, man spelade översatta låtar, mest av Velvet Underground, och efterhand musik till texter av den absurde tjeckiske författaren Egon Bondy, självklart förbjuden.

Bandet uppträdde *underground* eftersom speltillståndet dragits in. Musiken spreds på tjeckiskt motståndssätt – lagligt, på bröllop. Par som skulle gifta sig hade nämligen rätt att själva välja bröllopsmusik.

Med detta hade det kunnat stanna. Men våren 1976 slog regimen till – medlemmarna i bandet dömdes för "organiserad störning av ordningen". Plastic People of the Universe blev en motståndssymbol.

En kväll strax dessförinnan träffade Václav Havel på en ölstuga den konstnärlige ledaren för gruppen, Ivan Jirous, en långhårig diversearbetare inom kulturvärlden. De möttes kring samma hållning: man får aldrig ge upp.

Plastic People när det begav sig.

När så Jirous dömdes till 18 månaders fängelse insåg Havel att fallet Plastic People kunde utnyttjas. Bandet var ju populärt bland ungdomar. Han satte igång en kampanj för att bandmedlemmarna skulle släppas.

Kampanjen ledde fram till att manifestet Charta 77 lanserades på nyåret 1977, en appell för rättvisa och mänskliga rättigheter.

Havel dömdes till fem års fängelse – och blev, ännu mer än förr, den främsta symbolen

för motståndet mot kommunistregimen. Både han och Jirous dömdes upprepade gånger under 1980-talet.

De blev bara mer kända, regimen alltmer isolerad och gruppen kring Charta 77 fortsatte att skriva kritiska rapporter. Och så kom plötsligt, i november 1989, sammanbrottet. Dissidenten Havel blev president.

Ryssland är inte Tjeckoslovakien. Pussy Riot är inte Plastic People. Det byråkratiska förtrycket i Ryssland är fastare rotat.

Feministiska Pussy Riot är mycket politiskt med sitt budskap "Jungfru Maria, fräls oss ifrån Putin" i Frälsarkatedralen i Moskva i våras. De fyra som uppträdde dömdes till två

års fängelse för "huliganism". Men en slapp undan, en annan släpptes fri – nu återstår två som har överklagat.

Även om de också, mot förmodan, skulle släppas har regimen ändå förlorat. Pussy Riot har blivit världskänt. Gruppen har visat att Ryssland inte är en öppen demokrati. Lyckas Pussy Riot vält Vladimir Putin? Kanske inte. Men de fyra kvinnorna har klätt av honom.

Olof Kleberg

TSAREN SOM SAKNAR SOVJET

Den ryska journalisten Anna Arutunyan nyutkomna biografi över Vladimir Putin, *Tsar Putin*, är ett initierat porträtt av människan Putin men också en svidande vidräkning med hans politik och metoder.

Jag träffade Anna Arutunyan på bokmässan i Göteborg. Hon är klädd i en sprakande röd klänning och ger ett samlat, återhållsamt intryck.

Jan Hernebring (JH): Vilka förebilder har Putin för sin maktutövning?

Anna Arutunyan (AA): Tsar Nikolaj I (1825–1855) och Peter Stolupin (1862–1911), en konservativ och autokratisk ledare under Nikolaj II, som gav Ryssland "stadga". Sedan åren i KGB har Putin också lärt sig och tagit intryck av Stalins maktspråk. Även om Putin inte är stalinist, väcker vissa sidor hos Stalin hans beundran.

JH: När Putin under tidigt 1990-tal arbetade hos borg-

mästare Anatolij Sobtjak i Sankt Petersburg fick han en nyckelposition genom att fördela exportlicenser för ryska företag. Hur förvaltade han sina kort?

AA: Putin blev en tillgång för både sig själv och sina vänner. Han tillskansade sig 25–50 procent i provision på råvaruförsäljningen till väst. Metallpriserna sattes för lågt. Putin utnyttjade också FN:s "olja mot mat"-program under 1990-talet för att stärka sin egen position.

JH: Vad i Sovjetsystemet attraherar Putin?

AA: Att det gav en utkomst och en karriär.

Det var ett stagnerat men stabilt system. Inte lika totalitärt för hans generation som under Stalin. Putin blev mycket besviken

när Sovjetunionen kollapsade. Och det är fortfarande hans modell om än utan kommunism. Putin försöker lite halsstarrigt återupprätta idén genom en tullunion med bland annat Vitryssland och Kazakstan.

JH: Efter "den stora terrorn" i Sovjetunionen på 1930-talet undrar man

hur någon med ett förflutet i KGB kunde bli Rysslands president?

AA: Ryssarna röstar inte som man gör i väst. De ser snarare valet som ett svar på en fråga. Putin blev en efterföljare till Jeltsin och det ryska folket bekräftade helt enkelt det valet. I USA fanns ett val mellan Romney och Obama, så är det inte i Ryssland.

JH: Vad ser du för möjligheter för den nya demokrati-rörelsen?

AA: Putin måste balansera en missnöjd, revolterande medelklass. Han regerar nu som en despot och försöker skrämma folk. För massprotesterna stort genomslag kan den styrande eliten överge Putin, såsom skedde under Gorbatsjov. Fallor oljepriset och Putin inte uppfyller sina löften, kan den ryska maktsstrukturen börja agera. Men helt avgörande för rörelsen är om den lyckas bygga upp lokala och regionala, demokratiska institutioner. Regimen kan inte reformera sig själv, förändringen måste komma underifrån.

Jan Hernebring

FOTO: WIKIPEDIA

Adam Cwejman

DOSSIER

Ryssland bakom kulisserna

Få länder i vår samtid är så omskrivna men samtidigt så missförstådda som Ryssland. Putins kamp mot oligarkerna och rättegången mot Pussy Riot är några exempel på händelser som fått stor uppmärksamhet i Västeuropa. Men vill man på allvar förstå Ryssland krävs att fokus riktas mot den säregna maktkampen mellan den kollektiva och den individuella upplevelsen av landet.

Adam Cwejman, gästredaktör

I TSARRIKETS SKUGGA

Många försök som görs för att förstå samtidens Ryssland hamnar i en gråzon mellan förlöjligande och fördömanden. Nidbilden av landet fokuserar på starka ledare, giriga oligarker och grå huskroppar mot en mjölkvit himmel. Men beskrivningen av Ryssland som ett irrationellt och auktoritärt land är bara delvis sann.

Av Adam Cwejman

FÖR ATT FÖRSTÅ RYSSLAND krävs i många fall att man gräver i den historiska erfarenheten. Målet med denna Dossier är att skärskåda tre medialt uppmärksammade områden: ett svårbegripligt rättsväsende, en politiskt inflytelserik undergroundkultur samt det historiska minnet av andra världskriget. Alla tre har sin grund i en kamp mellan den individuella och kollektiva upplevelsen av Ryssland.

Den ryska kollektivismens rötter går att följa långt tillbaka i tiden. Den ryska nationalismen är nära förbunden med den ortodoxa kyrkan och känslan av utvaldhet. Moskva har kallats för romarrikets direkta arvtagare till Konstantinopel, och stormaktsanspråken har alltid varit närvarande. Kanske kan det förklara varför många ryssar än idag håller vissa av kommunismens ledare högt. Få försvarar idag Stalins utrensningar men den sovjetiska tiden symboliserar för många ändå en tid när landet var mäktigt och fruktat.

I den här berättelsen om Ryssland är det som man kallar för det stora fosterländska kriget, konflikten med Tyskland under andra världskriget, helt central. Nästan alla i dagens ryska samhälle har en relation till andra världskriget. Sovjetunionen förlorade fler medborgare än alla övriga krigförande länder tillsammans, vilket innebär att det inom nästan varje rysk familj finns en historia av lidande och offer. Det finns därför en närmare, mer plågsam och känslomässig koppling till 1900-talshistorien i dagens Ryssland än i de andra krigsförande länderna, vilket avspeglas i nutidens politiska och kulturella skeenden.

SAMTIDIGT FINNS HELA TIDEN hos makthavarna en vilja att inlemma krigen, tsarerna och religionen i ett historiskt narrativ, en berättelse om Ryssland som fyller vissa funktioner och behov. Agnes Arpi har intervjuat Johanna Dahlin, vars avhandling om de ryska "sökförbanden", som fortfarande letar efter krigens offer utanför Sankt Petersburg, ger det historiska ryska traumat en individuell dimension. Det är ett perspektiv som saknas i den ryska historiskrivningen som länge har varit in-

strumentell och främst legat i de styrandes händer.

MEN ÄVEN OM RYSK HISTORIA är fylld av starka nationella myter och berättelser har under perioder motrörelser vuxit fram. De ryska nihilisterna på 1860-talet utvecklades som en reaktion på kyrkans och tsarens makt. Men man ska också komma ihåg att förutsättningen för deras verksamhet var den urbana borgerlighetens etablering i Ryssland. Till saken hör att Ryssland sent fick ett urbant borgerskap och livegenskapen avskaffades först 1861. Ryska medborgare har kanske mer än i andra länder uppfattats som statens ägodelar. Spåren efter detta är tydliga även under 1900-talet med dess kollektivistiskt baserade ideologi. Det är i ljuset av detta man kan förstå etableringen av fria konstgrupper och en oberoende press. De har inte haft det lätt. Men en stark makt kan också framkalla radikal och subversiv konst.

Möjligen bör man se den fria konstgruppen Vojnas aktivism mot den bakgrunden. Anna-Lena Laurén beskriver i sin artikel den ryska undergroundkulturen runt Pussy Riot. Det är en välkommen skildring eftersom Pussy Riot i europeiska medier ofta reduceras till att vara en Putinkritisk punkgrupp och inget mer.

Statsvetaren Richard Sakwa, som skrev Putinbiografen *Putin. Russia's Choice* hävdade, något kontroversiellt, att

Putins valseger 2000 var folkets seger mot oligarkerna. Hans syftademöjligen på ett återkommande fenomen i rysk historia, Kremls maktuppvissning inför självständiga maktpoler. Traditionellt har adeln i Ryssland inte haft en stark position i förhållande till tsaren. Jeltsins kaotiska 1990-tal upplevdes av många i Ryssland som ett tillstånd av permanent revolution, vilket under Putin ersattes av stabilitet. De efterföljande rättgångarna mot politiska opponenter och affärsledare bör förstås mot bakgrund av Jeltsins årtionde. Domstolarna må inte varit rättvisa i en västerländsk juridisk mening, men de var rättvisa i många medborgares ögon. Det är denna paradox Elena Namli beskriver i sin artikel om rättvisebegreppet i rysk historia och kopplingarna till 1800-talets litteratur.

MED SAMUEL HUNTINGTONS ord har Ryssland moderniserats, men inte "västerniserats". Det är en viktig distinktion. Även om Ryssland i alla avseenden är ett modernt och högteknologiskt land så är historien ständigt närvarande, till och med i popkulturen och i samtidskonsten. Man talar i Ryssland om rättsstat, demokrati och yttrandefrihet, men dessa termer passerar i högre grad än i andra länder genom nationens historiska filter. Att beakta detta förhållande är nödvändigt för den som vill förstå Ryssland av idag. 🌸

FOTO ISTOCK

Adam
Cwejman

DOSSIER

Ryssland bakom kulisserna

DE LEVANDES PLIKT MOT DE DÖDA

Att hitta och begrava de som stupade i andra världskriget är inte bara en fråga om värdighet. I dagens Ryssland skänker det också upprättelse åt de anhöriga, om än kanske främst på ett symboliskt plan.

Av Agnes Arpi

KRIGET ÄR INTE ÖVER FÖRRÄN den sista soldaten är begravd. Formuleringen brukar tillskrivas den legendariske ryske fältmarskalen Alexander Suvorov (1729–1800), som enligt sägnen aldrig förlorade ett slag. Andra världskriget, eller det stora fosterländska kriget som kriget mot Nazi-Tyskland 1941–1945 ofta kallas i Ryssland, slutade med nazistisk förlust och sovjetisk seger, men den siste soldaten är ännu inte begravd. På slagfälten som kriget lämnade efter sig i det som engångs var Sovjetunionen ligger fortfarande miljontals soldater obegravda. Det talas om så många som fem miljoner, men det kan vara fler. Majoriteten ligger där de stupade, en del har fått så kallade sanitära begravningar i skyttegravar, nödortfiktigt täckta med jord.

Den 22 juni 1941 inledde Nazi-Tyskland invasionen av Sovjetunionen. Operation Barbarossa var och är den största militära operationen i mänsklighetens historia, och dess misslyckande blev vändpunkten för Hitlers militära framgångar. I mitten av augusti nådde de tyska styrkorna fram till Leningrad, dagens Sankt Petersburg, med avsikt att omgående jämna staden med marken.

Vad Hitler inte hade räknat med var att Röda armén skulle lyckas hålla staden. Det sega motståndet och de stagnerade framryckningarna blev istället inledningen på en cirka 900 dagar lång belägring, en tid då ytterst lite förnödenheter nådde fram till befolkningen och ungefär en tredjedel av stadens tre miljoner invånare dog. Mindre än en halv miljon människor evakuerades.

När det inte gick att inta staden beslutade Führerns högkvarter att man skulle skära av alla förbindelser till Leningrad, för att sedan bomba staden och låta dess invånare dö av svält och kyla. Sedan staden på detta sätt långsamt raserats, intagits och utplä-

nats skulle området enligt planen överlämnas till Finland.

Georgij Konstantinovitj Zjukov, en av Sovjetunionens viktigaste befälhavare under kriget, blev i inledningen av belägringen utsedd till ny befälhavare i Leningrad. Zjukovs order till Leningradfrontens chefer var lika hänsynslösa som tydliga: inte bara de som kapitulerade utan även deras familjer skulle arkebuseras.

SUVOROVS MOTTO OM kriget har blivit arbetsnamnet på doktoranden Johanna Dahlins avhandling vid tvåvetenskapliga Tema kultur och samhälle vid Linköpings universitet. Hon undersöker minnespraktikerna kring andra världskriget i Ryssland, med inriktning på den frivilligörelse som arbetar för att Sovjets försvunna soldater till slut ska kunna identifieras och begravas. Hon har tillbringat flera månader tillsammans med det Sankt Petersburg-baserade sökförbandet Ingrija. Sjuttio år efter krigets slut är stadens omgivningarna fortfarande märkta av krigets spår, bland de mindre synliga är kvarlevorna från de soldater som dog till försvar för den belägrade staden. I Kirovdistriktet, som bara är en del av fronten runt Leningrad, dog officiellt 117 192 personer. Men de officiella siffrorna är opålitliga, bland annat låg det politiska motivet bakom att dölja de sanna förlusterna, och att de saknade inte räknas in.

Sökrörelsen blev en landsomfattande organisation 1988 och har hittills hittat runt en halv miljon döda. Sökförbandet i Sankt Petersburg har när detta skrivs hittat 2 189. En del av dem som deltar i sökandet har själva saknade släktingar. Alla har vuxit upp i en värld där kriget varit närvarande på ett eller annat sätt.

– Under Sovjettiden hävdades det att alla soldater var begravda, samtidigt som det fort-

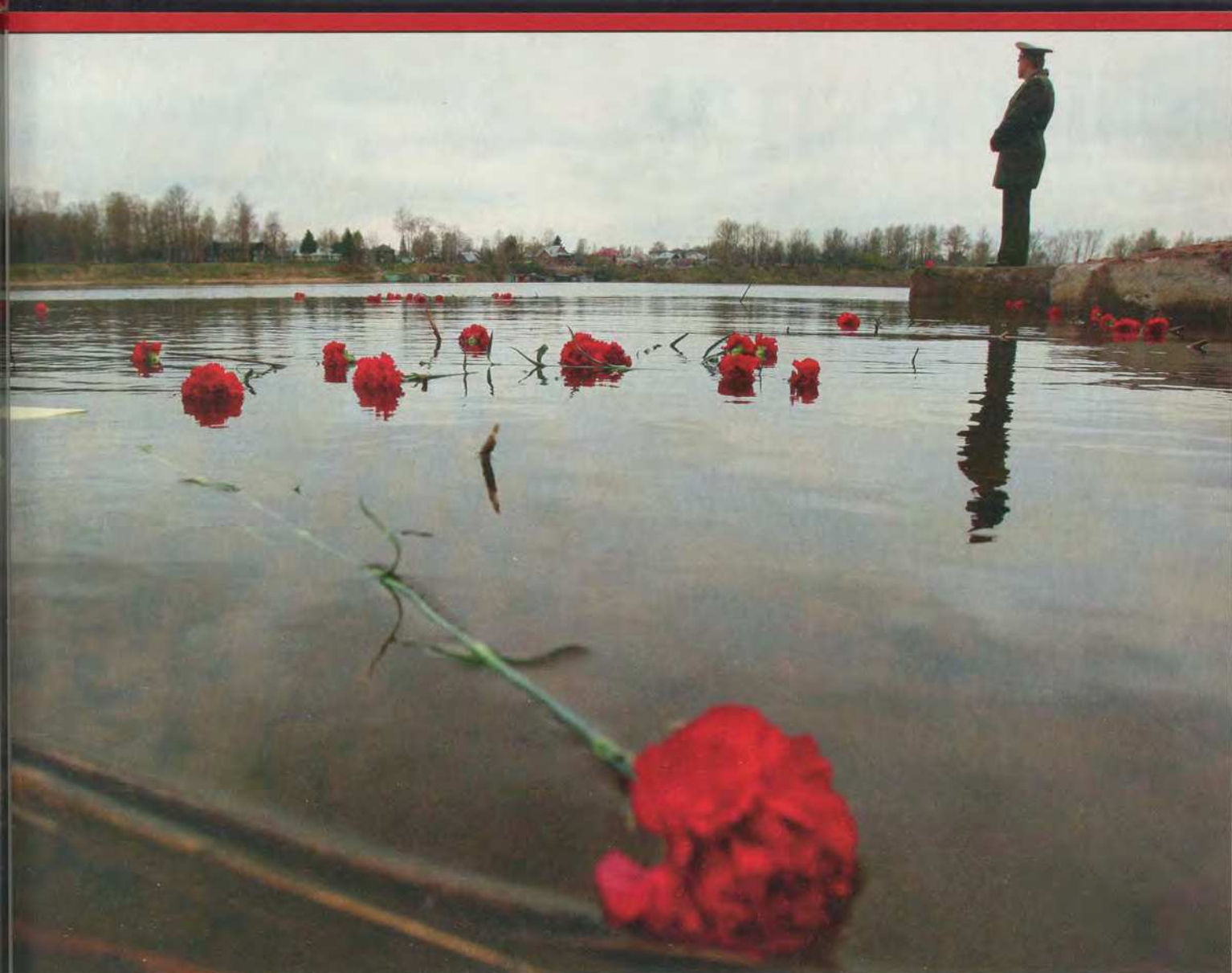
farande låg miljoner kvar på slagfälten. Medan man byggde pampiga minnesmärken så ruttade kvarlevorna i skogen, och man byggde fabriker eller planterade skog ovanpå benen. På Nevskij pjetjok öster om Sankt Petersburg byggde man till och med minnesmärken ovanpå benen, utan att låtsas om att de fanns där, berättar Johanna Dahlin som är på plats i Sankt Petersburg när jag når henne via Skype.

Dahlin beskriver den roll som kriget fortfarande spelar i Ryssland, på både ett samhälleligt och ett individuellt plan. De olika förhållningssätten både samspekar och är i konflikt. Det privata minnet präglas av sorg och tragedi, det gemensamma och offentliga domineras av ritualer och hyllande av hjältemod. Minnet av kriget och segern mot Nazi-Tyskland är en viktig källa till nationell stolthet. Segerdagen den 9 maj är allmän helgdag och firas med pompa och ståt med både statsritualer och stor folklig uppslutning.

DET OFFENTLIGA HYLLANDET av kriget upplevs också av många som ett hyckleri, där kommunisttidens ignorans mot de försvunna utelämnas. Under efterkrigsåren försökte man i Sovjet inlemma kriget och dess offer i en linjär bolsjevikisk historieskrivning, vilket krävde att man utelämnade väsentliga delar. Den aspekt av kriget som sökrörelsen arbetar med har länge förtigits och gömts undan, då den inte platsar i den övergripande historien om det stora fosterländska kriget.

Dahlin berättar att många ryssar också är upprörda över hur dåligt många veterarer har det. Att det läggs miljoner på pampiga parader i högtidlighållandet av segerdagen, medan de som faktiskt vann kriget lever i armod.

Att hitta och begrava de döda är inte bara en fråga om värdighet, utan också viktigt för att skänka upprättelse åt de anhöriga, om än kanske främst på ett symboliskt plan

Minnesplatsen Nevskij pjatjok utanför Sankt Petersburg.

FOTO: KIRILL KUDRYAVTSEV/SCANPIX

i dagens Ryssland. En saknad soldat var värre än en död soldat, i alla fall för de anhöriga. De saknade soldaterna betraktades förvisso inte per automatik som desertörer, men eftersom det inte kunde uteslutas att de deserterat eller tagits till fånga, eller "gett sig till fånga" som den ryska termen lyder, kunde det i praktiken betyda att de uppfattades som desertörer. Precis som Zjukovs hårda order antydde kunde en försvunnen soldat innebära allvarliga konsekvenser för familjerna. Barn till de saknade fick inte utbildas sig och änkor fick heller inte några pensioner utbetalda. Resultatet blev än värre fattigdom. En saknad soldat kunde också bli ett socialt stigma för familjen.

DAHLLIN MINNS SPECIELLT en kvinna som kom till begravningen av sin far, som hittades och identifierades av sökförbanden våren 2012.

– Hon berättade om hur hon och hennes mamma i flera år efter kriget varje gång det kom järnvägsagnar med frigivna krigsfångar gick dit för att se om fadern var bland dem. Hennes mamma blev ensam med tre små barn och de hade det väldigt svårt ekonomiskt efter kriget. För den här kvinnan var

det viktigaste att äntligen få veta vad som hade hänt. De hade inte ens en aning om att han deltagit i slaget om Leningrad.

Perestrojkan, de reformer som Michail Gorbatsjov introducerade 1987, satte en punkt för repressalierna mot de anhöriga.

– Det är otroligt gripande när man ser anhöriga på begravningarna. De stupades barn, som nu själva är gamla och skröpliga, får äntligen veta vad som hände. På begravningarna upprepas ofta att "han är inte saknad, han deserterade inte eller gav sig till fånga, utan han dog för sitt fosterland". Det har fortfarande stor betydelse för många, säger Johanna Dahlin.

SKILLNADEN MELLAN DE försvunna och de döda upprätthålls på så sätt in i våra dagar, samtidigt som förmodligen nästan alla saknade i själva verket stupade.

Sökrörelsens verksamhet i Sankt Petersburg är inriktad på de soldater som stupade vid fronterna runt staden, men berättelserna inifrån är de civilas. I Sankt Petersburg lever belägringen fortfarande kvar i minnet hos dem som då var barn och unga och som överlevde bombningar, hunger och köld. Många

i dagens Sankt Petersburg har själva anhöriga som genomlevde belägringen, och minnet av den har blivit en del av familjehistorierna.

1945 utsåg Stalin Leningrad till "hjältestad", som en av tolv ryska städer som fick utmärkelsen, varav flera hade fått utstå långa belägringar av tyska trupper, däribland Odessa och Sevastopol i dagens Ukraina.

MEN PÅ DE FORNA SLAGFÄLTEN runt Sankt Petersburg, och i minnet hos dem som överlevde, finns krigets verkliga ansikte. Det präglas av död och lidande snarare än hjälteedad.

Den ryska sökrörelsen etablerar en alternativ historia genom sitt arbete. Med begravningarna får den också en rituell dimension, och blir ett komplement till den officiella historien om soldaternas hjältemod i kampen mot fascisterna. Alla soldater kommer inte att hittas, och det är långtifrån alla som begravs som får ett namn. På den samhällsliga nivån fortsätter kriget att spela en avgörande roll i skapandet av den ryska nationella identiteten. På den personliga nivån, i begravningarna i det tidigare Leningrad, kommer kriget äntligen till sitt slut för dem som efter många decenniers väntan får ett svar. ✖

Adam
Cwejman

DOSSIER

Ryssland bakom kulisserna

KULTUREN BLOMSTRAR UNDER JORDEN

Den ryska undergroundkulturen har fått ett nytt uppsving under Putin. Världsberömda Pussy Riot är bara en i raden av fria konstgrupper som använder ironi och överdrifter för att håna den politiska och religiösa makten.

Av Anna-Lena Laurén

JAG HADE LETAT EFTER DEM I VECKOR. Enda sättet att hålla kontakt var via e-post. Detta gäng medellösa konstnärer som bor på gatan ställde upp en rad villkor för intervjun och betedde sig på det hela taget som diviga su-

perstjärnor. Jag gick med på allt. Det viktiga var att få träffa dem. Två gånger dök de inte upp på avtalad plats och tid, tredje gången väntade jag i en halvtimme och gav sedan upp. Tills de plötsligt dök upp utanför mitt hus.

Intervjun skedde i mitt kök, på två timmar

länsade de mitt kylskåp och vinförråd och när de äntligen gick kände jag en visst lättnad över att alla mina kläder och skor fanns kvar. Medlemmarna i den fria konstgruppen Vojna (Krig) meddelade nämligen helt öppet att de tar sig rätten att stjäla vad de behöver för sitt uppehålle.

Pussy Riot utan maskar i rättssalen.

FOTO: SERGEY PONOMAREV/SCANPIX

Vojna är en fri performancegrupp som sysslar med politisk konst. De vänder upp och ner på polisbilar, målar erigerade penisar på klaffbroar och hänger symboliskt gästarbetare i ett köpcentrum. De leds av Oleg Vorotnikov och Natalja Sokol, de är efterlysta och lever urhand i mun hos kompisar, i källare och på gatan. Allt för konsten.

VÄRLDSBERÖMDA PUSSY RIOT är ett slags utlöpare av Vojna och använder sig framförallt av Vojnas metoder: uppseendeväckande uppträdanden som bandas och läggs ut på nätet. En av Pussy Riots ledande medlemmar, den bildsköna Nadezjda Tolokonnikova som under rättegången har blivit Rysslands mest fotograferade kvinna, har tidigare deltagit i Vojnas aktioner. Också hennes man, Pjotr Verzilov, är före detta medlem av Vojna.

Politisk konst blir allt svårare att producera i dagens Ryssland. År 2010 dömdes Andrej Jerofejev och Jurij Samodurov till böter på flera tusen dollar för att ha arrangerat

utställningen "Förbjuden konst". Utställningen visade bland annat en Coca-Cola-reklam med en bild av Jesus och texten "Detta är mitt blod". Ett annat verk föreställde en korsfäst Lenin. Tavlorna befann sig bakom en vägg och kunde bara betraktas genom ett titthål på Sacharovmuseet i Moskva.

Enligt domslutet uppviglade Jerofejev och Samodurov till religiöst hat. De förlorade sina arbeten som curator på Tretjakovgalleriet respektive direktör för Sacharovmuseet. Flera konstnärer som deltog har råkat ut för repressalier, bland annat Aleksandr Savkovs tavla av Jesus med Musse Pigg-huvud förbjöds ifjol av tingsrätten i Savkos hemstad Kaluga. Tavlan får inte längre ställas ut eller visas i ryska medier.

DET ÄR I SYNNERHET rysk-ortodoxa kyrkan som utövar påtryckning mot konstnärer. Resultatet är att de flesta ryska konstgallerier och museer har anammat en frivillig själv censur. Ingen vill ha problem med kyrkan eftersom det har visat sig att så fort sårade religiösa känslor är inblandade blir det oftast fällande dom. Det leder i sin tur till att den fria konsten flyttar ut på nätet och att undergroundkulturen får ett uppsving.

Över fyrtio procent av de ryska invånarna har idag regelbunden tillgång till internet och för allt fler utgör nätet den enda informationskällan. Mycket länge valde dock både Kreml och kyrkan att ignorera nätpublikationer, eftersom de felaktigt utgick ifrån att den stora massan ändå inte bryr sig om vad som sker på nätet.

Det är där grupper som Pussy Riot driver in en kil – i brytpunkten mellan det moderna, urbana, uppkopplade Ryssland och religiösa institutioner som lever i symbios med staten och till varje pris vill bibehålla rådande ordning.

ATT PUSSY RIOT VALDE en kyrka som skådeplats för sitt uppträdande är självklart i ett samhälle där det uttryckligen är den religiösa makten som inte får utmanas. Putin kan man mer eller mindre fritt kritisera i dagens Ryssland, kyrkans ställning och makt är någonting helt annat.

Pussy Riot är *de facto* inget band och inte ens ett definierat konstnärligt kollektiv, utan ett löst sammanhållet gäng där medlemmarna går ut och in. Inspelningsen av den så kallade konserten i Kristi frälsare kyrka skedde utan något egentligt musicerande – rösterna och gitarrspelet lades på i efterhand och det som lades upp på nätet är en mixad video. Inom vissa konstkreter anser man att de av den här anledningen inte borde få kalla framträdandet i kyrkan för en punkkonsert utan att det snarare handlar om effektsökeri än om politisk konst.

– Pussy Riot är ett medieprojekt. De har kopierat vår punkkonsert från 2009 som vi höll under rättegången mot Andrej Jerofe-

jev och Jurij Samodurov. Det var en riktig konsert och ingen tillrättalagd video, vi både sjöng och spelade med riktiga instrument i rätten. Ingen arresterades efteråt, säger Oleg Vorotnikov, en av ledarna för gruppen Vojna.

OLEG VOROTNIKOV OCH NATALJA SOKOL, som leder den ursprungliga grenen av Vojna, anser att hjärnan bakom Pussy Riot är Nadezjda Tolokonnikovas man Pjotr Verzilov. De menar att han i själva verket medvetet offrade både sin fru och två andra medlemmar i gruppen eftersom det var uttryckligen häktningen och fängelsedom som gjorde dem världsberömda. Beviset, enligt Vorotnikov, är att han själv och övriga Vojnamedlemmar själva har lyckats hålla sig undan polisen i årtal, trots att de är eftersökta.

Oberoende av de egentliga bevekelsegrunderna bakom Pussy Riot är det ett faktum att de varken utgör de första eller sista konstnärerna som använder ironi och överdrifter för att häna makten i Ryssland. Det är en gammal metod som existerade redan under Sovjettiden. Då var man tvungen att göra det mellan raderna, idag kan man öppet häckla makthavarna. Med risk för repressalier av varierande grad.

MÅNGA NUTIDSFÖRFATTARE ingår i den här traditionen. Till exempel har Vladimir Sorokin och Viktor Jerofejev ofta anklagats för att vara vulgära. Men vad det handlar om är att de medvetet brukar överdrifter och könsord som en spegelbild av makten själv. Deras sätt att driva med både kyrka, stat och den ryska kulturen har väckt stort aggr i religiösa kretsar. Sorokins bok *Blått fett* har kastats i en offentlig toalett av den Putintrogna ungdomsrörelsen Idusjtje vmeste och han har blivit polisanmäld för att sprida pornografi och snusk. Också Viktor Jerofejev hotades med rättsliga åtgärder av en kommunistisk dumaledamot efter att han hade gett ut sin roman *Den ryska själens encyklopedi*. Dumaledamoten ansåg att han hade sårat den ryska kulturen.

Jerofejev säger själv att Ryssland är en outsinlig inspirationskälla eftersom alla skapande människor ständigt måste balansera på en gräns.

– Jag kunde ha blivit kastad i fängelse många gånger, men jag har haft tur. Ryssland är ett paradiset för författare, här finns alla tänkbara möjligheter att borra i det mänskliga. Men man får också betala för det, sade Jerofejev då jag intervjuade honom ifjol.

UR DEN SYNVINKELN är det egentligen en slump att just Pussy Riot har blivit världsberömda. I själva verket kunde det ha varit vem som helst ur den rika undervegetation av fria konstnärer som gör det ryska kulturlivet till ett av de mest spännande i Europa. ✨

Adam
Cwejman

DOSSIER

Ryssland bakom kulisserna

ETT RYSKT DILEMMA

Den ryska åtskillnaden mellan moralisk och juridisk rätt förvirrar många i väst. Bröderna Karamazov och ett nu aktuellt rättsfall vittnar om den rättsnihilistiska traditionens styrka.

Av Elena Namli

FÖR DRYGT ETT ÅR sedan, under en internationell workshop om *Makt och legitimitet*, hävdade en av de ledande europeiska specialister på Rysslands politiska historia, Klaus von Beyme, att han "inte tror på Ryssland". Professorn anspelade på de välkända raderna av Fjodor Tiutjev (1803–1873):

Ryssland kan ej förstås med förnuft,
Ej mätas med en vanlig skala.
Det har sin särskilda resning
Ryssland kan man bara tro på.

Vad är det som inte kan förstås med förnuftet? Varför tror vissa på det stora landet i öst men inte andra? Dessa frågor kan lätt fyllas med så olika innebörd att de framstår som meningslösa att diskutera. Ändå aktualiseras motsättningen mellan väst och Ryssland ständigt och den framställs ofta som en motsättning mellan västerländsk rationalism och det irrationella Ryssland.

En sfär där denna motsättning verkar vara tydligt framträdande är rätten, eller snarare hur man ser på rätten i förhållande till politiken och moralen. Rättssäkerheten anses vara av central betydelse i de västerländska demokratierna, medan många i Ryssland menar att rätten inte har mycket med rättvisa att göra. Detta fenomen, som ibland kallas för den ryska rättsnihilismen, är en stor utmaning och aktualiseras ofta när de återkommande rättsskandalerna bedöms olika i Ryssland och i Europa.

EN SÅDAN SKANDAL vars efterspel fortfarande utgör en viktig politisk fråga i Ryssland är rättegångarna mot den forne oljemagnaten och mångmiljardären Michail Chodorkovskij 2005 och 2010. Medan man i väst betraktar honom som ett offer för ett justitiemord eller till och med som utsatt för en direkt politisk hämnd går åsikterna starkt isär i Ryssland.

Den uppfattning som jag vill diskutera här är vissa ryssars uppfattning att rättens misslyckande är förenligt med rättvisan i djupare mening. Medan Chodorkovskijs skuld i

Dmitrij Karamazov möter det ryska rättsväsendet.

FOTO: EVERETT COLLECTION/IBL BILDBYRÅ

rättsligt perspektiv framstår som tivelaktig anser många, och då framför allt vanliga ryssar, att han bär ansvar för situationen i landet och därmed är skyldig.

En klassisk diskussion av denna märkliga logik finner vi i Fjodor Dostojevskijs roman *Bröderna Karamazov*. Dmitrij Karamazov blir anklagad och dömd för mord på sin fader Fjodor. Rättegången mot Dmitrij är omständligt beskriven och grundar sig i Dostojevskijs ingående studier av de liberala reformer av rättsväsendet som genomfördes i Ryssland 1864. Han brevväxlade med flera kända jurister och närvarade vid rättegången mot Vera Zasulitj i mars 1878. Zasulitj, som var skyldig till ett mordförsök på Sankt Petersburgs guvernör, blev frikänd av rätten medan Dmitrij i Dostojevskijs roman blir oskyldigt dömd. Domstolens beslut att fria Zasulitj som sårade guvernören togs emot med stor entusiasm av den ryska intelligentsian. Rättegången i *Bröderna Karamazov* ifrågasätter denna entusiasm genom att bland annat kontrastera den liberala intelligentsians "västerländska" syn på skuld mot det ryska folkets förståelse av den.

Dmitrijs advokat i romanen är en känd jurist från Sankt Petersburg som har kommit till en liten rysk håla. Flera jurister och journalister ansluter för att följa den berömda försvararen Fetjukovitj. Folket i staden engagerar sig också i processen: "Majoriteten av männen hoppades definitivt på en fällande dom utom kanske möjligen juristerna, som inte var så engagerade i målets moraliska aspekter utan enbart så att säga i den aktuella juridiska."

FÖRSVARAREN HÅLLER EN lång plädering som flera gånger avbryts av publikens (särskild de fina damernas) applåder och han avslutar sitt tal med att åberopa juryns plikt att kritiskt granska bevisningen samt påminner den om att "det är bättre att släppa tio skyldiga än att bestraffa en enda oskyldig [...]". Medan den fina publiken är övertygad om försvarets seger bestämmer sig juryn för en fällande dom. Det kapitel i romanen där domen meddelas heter "Bönderna stod på sig". Läsaren får veta att juryn, som består av vanliga män från folket, inte låter sig imponeras av försvarets upplysta argument. Följande

Demonstranter med skyltar av den fängslade Michail Chodorkovskij.

FOTO: DENIS SINYAKOV/SCANPIX

sägs om en medlem av juryn: "Han har ingenting att lära av petersburgaren, han skulle själv kunna undervisa hela Petersburg."

I RÄTTEN VÄGRAR Dmitrij att erkänna sig skyldig för mordet men efter bara några dagar i fängelset accepterar han det lidande som den felaktiga domen innebär. Dmitrij menar sig förstå hur fel han har levtt och är beredd att "bli en ny människa i Sibirien".

För läsaren som känner till romanens huvudtes, nämligen idén om allas ansvar för allt och inför alla, framstår Dmitrijs förvandling som en nyvunnen insikt i ansvarets radikalitet. Det är också av betydelse att Dostojevskij, som själv varit politisk fånge i Sibirien, vet att Dmitrij där kommer att träffa vanliga ryska människor, vilkas liv i frihet inte är mycket bättre än livet i fängelset. Att dela folkets öde och erkänna sitt ansvar för dess lidande förvandlar intelligentian som i sitt normala liv distanserar sig från fattiga människor.

I Bröderna Karamazov framstår det radikala ansvaret för de andras lidande som rättvisans kärna. Den felaktiga domen eller snarare

dess konsekvenser får Dmitrij att förstå rättvisans egentliga innebörd.

Likheten mellan denna "logik" och efterspelet till Chodorkovskijs historia är påfallande. Denne engång Rysslands rikaste man, och sannolikt oskyldig till de brott han är dömd för, anses av många vara ansvarig för folkets lidande.

HUR SKA MAN SE PÅ den märkliga uppfattning om rätten och rättvisan som är vanligt förekommande i Ryssland? Ska vi i Dostojevskijs spår åberopa något slags mystisk rysk själ som glorifierar lidandet? Jag tror inte det. Det finns rationella och fullt begripliga förklaringar till den rättsnihilism som fortfarande präglar många ryssars beteende. Framförallt handlar det om långa erfarenheter av maktövertagelse som i olika former och med stöd av olika ideologier alltid drabbat vanliga människor hårdast. Man har då låga förväntningar på rätten samtidigt som hoppet om att rättvisan trots allt kan segra lever kvar.

Det som framstår som irrationellt i ett stabilt Sverige är en begriplig och även nöd-

vändig reaktion under de ryska omständigheterna.

Den fråga som återstår och som idag står högt på många politiskt engagerade ryssars agenda är hur man ska bryta den sociala och politiska osäkerhet som med nödvändighet ökar avståndet mellan rätt och rättvisa. Enligt min uppfattning kan svaret omöjligen bestå i ytterligare ett upplysningsprojekt från väst. Det finns inte heller någon kulturell gen som reproducerar motståndet mot de liberala värdena i Ryssland. Dock vittnar landets historiska erfarenheter om att dessa värden i sig inte ger den politiska energi som krävs för att bygga upp sådana ekonomiska, politiska och sociala strukturer som är nödvändiga för en fungerande rättsstat. Under dessa omständigheter kan den irrationella föreställningen om ansvarets radikalitet inspirera till solidaritet och engagemang och på sikt leda till en fungerande demokrati. Intressant nog indikerar de texter som Chodorkovskij under de senaste åren har skrivit i fängelset, och som många ryssar nu tar del av, att han vill erkänna sitt ansvar för landets öde. ✱

Av Axel
Odelberg

Sidenvägens svarta stad

Enligt legenden hade den siste härskaren i den övergivna mongoliska staden Khara Hoto grävt ned en skatt innan han dog. I sökandet efter den gjorde den ryske arkeologen Pjotr Koslov ovärderliga arkeologiska fynd.

Khara Hoto ligger 2,5 gropiga jeepmil österut genom öken från Dalain Hob. På vägen dit passerar man ett stort område med död och förtorkad poppelskog. För länge sedan flöt floden Etsin Gol genom området och skapade de hydrologiska förutsättningarna för denna växtlighet. Men så ändrades loppet och floden flyttade västerut. Vegetationen som vuxit upp kring flodarmen förtorkade och dog. Men träden står alltjämt kvar, bevarade i evighet i det torra ökenklimatet. Deras kala grånade grenverk spretar förstelnat mot den blå himlen, stumt vittnande om naturens nyckfullhet.

Även Khara Hoto föll offer för denna svuna ekologiska katastrof. Det som en gång var en blomstrande oas på Sidenvägens nordligaste arm är sedan länge en ruin i öken. Den välbevarade stadsmuren är till hälften begravd av sand. Strax utanför det sydvästra hörnet står resterna av en muslimsk helgongrav, en *masar*. Nordvästra hörnet kröns av fem buddistiska stupor.

Engångsjöd här av liv och rörelse. Kamelbjällror klingade då Sidenvägens handelskaravaner kom och gick, utmattade efter långa slitsamma ökenpassager eller utvilade och nyprovianterade inför kommande strapatser. Kommandorop och vapenskrammel genljöd från den militära garnisonen. På åkrarna utanför staden slet oxar framför plogen. Vatten porlade i bevattningskanalerna. Gränderna fylldes av istadiga åsnors skri.

Men nu är allt öde och övergivet sedan medeltiden. Det enda liv som syns utgörs av en ensam mongolisk tillsyningsman som övervakar ruinerna. Han bjuder in till sitt *jurt* och ställer fram karameller och skålar som han fyller med saltte. Från ribborna i taket hänger två Ericssonmobiler. Plötsligt fylls tältet av de glada tonerna från ett musikstycke som låter bekant: "Gärdebylåten". Ett ljudlika främmande i denna miljö som mongolisk strupsång i TV4:s *Idol*. Det är en av mobilerna som ringer.

Historiens vingslag tystnar för ett ögonblick men suset återkommer då jag sakta klättrar upp för en sanddyn mot stadsmurens krön vid västra

stadsporten. Muren är byggd i soltorkat tegel, nio meter hög och elva meter tjock vid basen. Den är fortfarande intakt i hela sin sträckning och ringar in ett rektangulärt område på 375 gånger 420 meter med långsidorna orienterade i öst-västlig riktning.

Porten är begravd i flygsand, men för 750 år sedan red en av världshistoriens mest kända resenärer in genom den: Marco Polo. Han beskrev staden så här i sin berömda reseskildring:

Om man lämnar staden Kampion och rider i tolv dagar når man en stad som heter Etsina. Den ligger i norr vid Sandöknens rand och tillhör provinsen Tangut. Folket är avgudadyrkare och äger stora mängder kameler och boskap. I trakten produceras goda jaktfalkar av både lanet- och sakerstyp. Invånarna lever av sitt jordbruk och sin boskap. De ägnar sig inte åt handel. Här provianterar resande för 40 dagar innan de lämnar Etsina för att dra mot norr. Så lång tid tar det att genomvandra öken där ingen mänsklig boning och inte heller några invånare finns utom de få som under sommaren vistas bland bergen och i några av dalarna.

Det var 1274, året innan Magnus Ladulås efterträdde sin bror Valdemar Birgersson som kung i Sverige. Då hade Etsina, som staden kallades vid den tiden (Khara Hoto – Svarta staden – är en sentida mongolisk benämning) redan en historia som sträckte sig åtminstone 1 500 år bakåt i tiden. Platsen omnämndes första gången i kinesiska källor på 500- eller 400-talet f.Kr.

På 700-talet e.Kr vann Etsina ökad betydelse då handeln mellan öst och väst tilltog. På 800-talet behärskades Etsin Gols flodbäcken med Etsina av tibetanerna. Hundra år senare hade ujugurerna tagit över och 1035 erövrades området av de vilda tanguterna, en mongolstam. Nästan ett sekel efter Marco Polos besök, 1372, förstördes staden, avfolkades och försvann ur världens medvetande. Bara hos den lokala tangutmongoliska nomadbefolkningen levde kunskapen om dess öde och ruinernas existens vidare som en legend.

Det skulle dröja 536 år innan ryktet om Khara Hoto åter spreds bortom lämningarnas omedel-

Axel Odelberg är journalist och författare. Han är aktuell med boken *Vi som beundrade varandra* så mycket (2012).

Rester av en stad sticker upp i sanddynorna.

FOTO: AXEL ODELBORG

bara omgivningar. Den 19 mars 1908 återupptäcktes staden av den ryske forskningsresanden Pjotr Koslov. Han var officer i ryska armén och hade tidigare varit assistent åt den framstående ryske forskningsresanden general Prsjevalskij. Koslovs expedition finansierades av tsar Nikolaj II.

Koslov hade redan sökt Khara Hoto under en tidigare expedition men utan framgång. När han till slut hittade rätt var det med hjälp av en vägvisare som den regionala tanguthövdingen ställt till hans förfogande. Innan dess hade lokalbefolkningen alltid envist förnekat existensen av en glömd ruinstad i grannskapet för de ryska upptäcktsresenärerna. Kanske på grund av den gigantiska skatt som enligt legenden fanns dold där, kanske på grund av den förbannelse som enligt legenden vilade över ruinerna.

Redan halvvägs mellan den senaste lägerplatsen och de hägrande ruinerna fann Koslov spår av en övergiven civilisation i öknen. Där fanns kvarnstenar, skärvor av keramik och porslin och resterna av bevattningskanaler.

Tre kilometer från det hägrande målet korsade Koslov och hans män en uttorkad kanal fylld med resterna av ett pålverk, slipat och polerat av sand och vind. Det stegrade ytterligare Koslovs förväntningar och känslor av att befinna sig nära det efterlängtda målet. Till slut syntes stadsmuren över öknen och Koslov lade märke till stuporna som reste sig i det nordvästra hörnet.

Lite senare nådde expeditionen en backe som gav utsikt över hela ruinfältet. De fästningstjocka murarna var, då som nu, på många ställen täckta av flygsand så högt att det gick att promenera upp över murarna och ned på insidan.

Snart trädde Koslov, med hjärtat bultande av triumf och nyfikenhet, som förste europé efter Marco Polo 634 år tidigare, in genom västra stadsporten. Det var ett stort ögonblick, såväl för honom själv som för Sidenvägsforskningen och forskningen kring den centralasiatiska historien.

Innanför murarna fann han byggnadsruiner i olika storlek och form spridda över området, omgivna av stora mängder bråte och spillror. Förödelserna var resultatet av medveten förstörelse i spåren av krig och belägring, enligt den legend som ryssarna fick höra av den lokala befolkningen och som senare har verifierats och årtalssatt av den historiska forskningen.

Under 1300-talets senare del styrdes Khara Hoto av den framgångsrike fältherren Kara Tsian-Tsiun. Med självförtroendet på topp efter en rad segrar på slagfältet och övertygad om sina styrkors oövervinnerlighet beslöt Kara Tsian-Tsiun att erövra den kinesiska kejsartronen. Den hade nyligen besatts av den hankinesiska Mingdynastins förste kejsare Hongwu, efter den mongoliska Yuandynastins kollaps.

Hongwu skickade en stor militär styrka för att krossa uppstickaren från nordväst. Efter flera hår- »

”

Porten är begravd i flygsand, men för 750 år sedan red en av världshistoriens mest kända resenärer in genom den: Marco Polo.

Khara Hoto – som en hägring
i öknen.

FOTO: AXEL ODELBORG

da slag lyckades kineserna tvinga den tangutiske fältherren till reträtt. Han drog tillbaka sina styrkor till Etsina/Khara Hoto och förskansade sig innanför de tjocka fästningsmurarna.

Kineserna inledde då en belägring av staden. För att tvinga Kara Tsian-Tsiun till underkastelse dämde de upp Etsin Gol med sandsäckar och gav floden ett nytt lopp så att staden berövades sin tillgång på vatten. Rester av denna krigslist kunde spåras ännu på Koslovs tid.

Då började invånarna, på fältherrens order, att gräva en brunn i stadens nordvästliga del. Man grävde och grävde, men ännu på dryga 60 meters djup var marken torr. I denna förtvivlade situation beslutade Kara Tsian-Tsiun sig för att satsa på ett sista desperat slag mot kejsarens soldater.

Inför eventualiteten att han skulle förlora vidtog han ett antal åtgärder. För att inte kineserna, i händelse av seger, skulle komma åt den stora guld- och silverskatt som han ägde – 80 hästlass fulla enligt legenden – lät han gömma den i den nygrävda brunnen. Dessutom tog han livet av sina båda fruar, sin son och sin dotter för att de inte skulle riskera att skändas av fienden i händelse av nederlag.

Sedan lät han öppna en bräsch i fästningsmuren där han i skydd av nattens mörker tågade ut med sin här för att möta kineserna. Resultatet blev ett förintande nederlag. Kara Tsian-Tsiun dödades och den kinesiska armén tågade in i staden för att enligt tidens kinesiska sed skövla och riva den till sista sten. Den byggdes aldrig upp igen.

Den kinesiska hären gjorde också vad den kunde för att hitta den dödade härskarens skatt, men utan att lyckas. Enligt den lokala sägnen utfärdade Kara Tsian-Tsiun en förbannelse då han begravde skatten för att göra den oåtkomlig för alla försök till plundring.

Länge behöll legenden om förbannelsen en sådan makt över traktens nomader att de höll sig på respektfullt avstånd från den gamla stadsruinens murar. Och oavsett sägnens sanningshalt har skatten aldrig hittats. Koslov sökte utan framgång och detsamma har gällt hans efterföljare. Men Koslov

hittade istället omätliga kulturskatter och arkeologiska rikedomar.

Efter expeditionens ankomst till Khara Hoto slogs lägret snabbt upp i ruinfältet. Sedan togs skovlar, måttband, ritblock och navigationsinstrument fram. Under stigande spänning inledde Koslov och hans män sitt arbete. Högden över havet bestämdes till 900 meter och koordinaterna till 41 grader, 45 minuter och 41 sekunder nordlig bredd och 101 grader, 5 minuter och 15 sekunder östlig längd.

De behövde inte ta många tag med skoveln för att stöta på rika lämningar under ytlagret av sand och damm. Det var rester av boningshus, andra byggnader, tempel, stupor och mängder av föremål alltifrån skärvor av porslin och keramik till intakta bruksföremål, sedelfragment, mynt, målningar, buddhastatyer, smycken, böcker och manuskript.

”Jag kommer aldrig att glömma den känsla av begeistring som jag upplevde då jag efter några snabba spadtag i ruin nummer 1 fann en liten buddhabild målad på väv”, skrev Koslov senare om sina upplevelser under utgrävningarna av Khara Hoto.

Så snart han fick tillfälle sände Koslov bud hem till Sankt Petersburg om sin drömuupptäckt. Som smakprov på de fynd han gjort lade han med några manuskript på kinesiska, tangutiska och tibetanska samt några bilder. Brevet väckte stor sensation och begeistring i Ryska geografiska sällskapet.

Utgrävningarna i Khara Hoto pågick i elva dagar, fram till den 30 mars. Då packade man ihop fynden. Det gick åt tio kistor för att härbärgera alla föremål som hade grävts fram. Dit hörde mängder av böcker, manuskript på ett språk man inte kände igen, målningar på siden, papper och väv, små huvuden i lera, en förgylld Buddha med blåmålat hår och ett antal persiska handskrifter.

Sedan gav sig Koslov av på nya upptäckaräventyr söderut i Kina, men Khara Hoto kunde han inte glömma. Han återvände den 22 maj 1909. Mer än ett år hade gått men allt var sig likt. Expeditionen slog på nytt läger och påbörjade en ny omgång utgrävningar. Man hittade samma typ av föremål som året innan. Då hade den sortens fynd varit en käl-

”
Jag kommer
aldrig att glömma
den känsla
av begeistring
som jag upplevde
då jag efter
några snabba
spadtag i ruin
nr 1 fann en liten
buddhabild
målad på väv,
skrev Koslov
(se bild) om sina
upplevelser.

la till stor glädje och tillfredsställelse, men den här gången gjorde de Koslov besviken. Han var ute efter något mer sensationellt och klagade missnöjt över hetta, damm och sand. Han blev på bättre humör då man efter några dagar hittade ruinerna av ett tempel innehållande tre statyer och resterna av väggmålningar invid den norra stadsmuren.

Riktigt nöjd blev han emellertid inte förrän man började gräva ut en stupa som låg tre hundra meter utanför stadsmurens nordvästra hörn. I relikkammaren under stupan stötte man på en arkeologisk skattgömma, fylld av medeltida handskrifter, böcker, bonader, målningar och statyer av brons och trä, allt bevarat i skick som nytt tack vare det torra klimatet och mörkret under stupan.

I kammarens mitt, grupperade runt en påle av trä, fanns ett tjugotal lerstatyer av människor i naturlig storlek, med sina ansikten vända mot pålen. Gruppen fick Koslov att associera till lamor som höll gudstjänst läsandet de tangutiska skrifter som låg i högar omkring dem.

Han blev närmast euforisk. Särskilt några målningar i kinesisk stil gjorde stort intryck på honom. Han skulle aldrig glömma den lycka han kände inför dessa konstverk. Den blev dock kortvarig. Exponeringen för dagsljus och luft fick målningarnas färger att snabbt blekna till oigenkännlighet.

De nya fynden packades i likhet med föregående års i kistor för vidare befordran till Sankt Petersburg. En del av det Koslov förde hem kan idag beskådas i ett särskilt rum på Eremitaget i Sankt Petersburg. Sammanlagt består museets Koslovssamlingar från Khara Hoto av cirka 3 500 föremål.

Dit hör dock inte lerfigurerna i naturlig storlek. De var för stora för att få plats i Koslovs kistor. Han beslöt därför att gömma dem och hämta dem vid ett senare tillfälle. Men första världskriget och bolsjevikrevolutionen 1917 kom emellan. Det dröjde till 1923 innan Koslov fick möjlighet att återvända. Då var lerfigurerna spårlöst försvunna.

Han beskrev själv försvinnandet som ett mysterium och antog att figurerna begravts i flygsand eller förstörts av den lokala befolkningen. Men så

var det inte alls. Försvinnandet fick sin förklaring långt innan Koslov ens uppmärksammat att lerfigurerna var borta.

En hand från en av skulpturerna finns bevarad i National Museums samlingar i New Delhi, dit den fördes av Koslovs brittiska upptäckarkollega och konkurrent Aurel Stein. Han hittade den då han besökte Khara Hoto 1914. Koslov, vars utgrävningar delvis hade präglats av brist på vetenskaplig systematik och arkeologisk professionalism, hade slarvat också då han gömde skulpturerna. De hade inte ordentligt övertäckts, och på bara några år förintades de av vind och sand, konstaterade Aurel Stein. I ett brev till sin gode vän konsul Macartney i Kashgar betygsatte Stein Koslovs hantering med orden *a very vandal modus operandi*. Men eftersom det var Koslovs första arkeologiska insats har man knappast orsak att känna sig överraskad.

Koslov vann stor ära och berömmelse för sin återupptäckt av Khara Hoto och han befordrades till överste i tsarens armé. Idag är det dock få personer utanför de speciellt intresserades krets som känner till hans namn. I Dalain Hob lever emellertid ryktet om honom vidare. Fast med omvända förtecken:

Då jag stannade för att tanka vid en mack i Dalain Hob blev jag utsatt för svårt fientliga blickar från det unga kvinnliga biträdet som fyllde på bensinen. Närtanken var fylld och hon hade skruvat på locket öppnade hon dörren där jag satt och sa något som jag inte förstod. Min tolk översatte:

– Hon undrar om du är ryss.

– Varför det?

– Hon hatar ryssar.

– Varför det?

– Därför att Koslov var ryss. Hon är rasande över att allt det han grävde fram i Khara Hoto finns i Sankt Petersburg. För henne är Koslov en simpel tjuv.

När bensinstationsbiträdet fick veta att jag inte var ryss såg hon vänligare på mig. Men det finns också de i Dalain Hob som tycker det var bra att Koslov tog hand om sakerna han grävde fram. De fruktar att allt annars hade blivit förstört. ☘

”

Hon är rasande över att allt det han grävde fram i Khara Hoto finns i Sankt Petersburg. För henne är Koslov en simpel tjuv.

Ogillande kan beskrivas och förkastas som sanslöst hat, och sanslöst hat kan accepteras och rättfärdigas beroende på om en person innehar indignationsprivilegiet eller inte.

Den offentliga samtalen kännetecknas av konformism och aggressivitet. Två artikelförfattare gör upp med sakernas tillstånd.

De privilegierades indignation

Av Jan Tullberg

Istället för öppenhet präglas samhällsdebatten av nedvärderande omdömen. Oviljan att utsätta sina egna argument för prövning är ett demokratiskt problem.

För många år sedan lanse-
rade författaren och fi-
losofen Lars Gustafsson
termen *problemformule-
ringsprivilegiet*. Är det till
exempel ett problem att
invandringen är för om-
fattande eller är proble-
met att "fästning Europa" inte tar emot de
hungriga och frihetstörstande? I nästan al-
la frågor finns tre positioner: mer, lika, min-
dre. Men debatten äger vanligtvis rum mel-
lan två alternativ. Detta kan avgöras de-
mokratiskt genom fokus på de två alterna-
tiv som medianväljaren överväger, men de
privilegierade kan också stipulera vad som
ska diskuteras. Den utvalda invandringsfrå-
gan är: Hur ska integrationen fungera bät-
tre? Invandringen ska inte ses som ett pro-
blem, utan problem hänförs till integratio-
nen och den legitima debatten gäller hur in-
tegrationen ska bli bättre. I denna mer be-
gränsade fråga finns om inte öppenhet så i
alla fall viss ödmjukhet.

Indignationsprivilegiet är en nylanserad
term för en grupps möjlighet att inta ett
moraliserande överläge. Lena Andersson
(DN 11/2 2012) tillskriver den positionen en
speciell koppling till samvetet. Det är enligt
min uppfattning omotiverat, eftersom pri-
vilegiet är en fråga om makt och krav på en
fungerande kommunikation. Om två perso-
ner båda är förorättade, kränkta eller upp-
rörda så går meningsutbytet dåligt. Minst
en av parterna måste avstå från att kräva en
speciellt privilegierad position för sina em-
patiska emotioner, sin rättsskänsla, en spe-
ciellt hög eller låg samhällsposition eller en
hegemonisk åsikt.

Tidigare hade kyrkan privilegiet; man
var emot synd, älskade sin nästa och ville
gott. Andra, mindre kristna, var åtminstone
starkt misstänkta för att vara hemfallna

åt en rad synder; åtminstone synden att inte
respektera religionens visdom och hysa öd-
mjukhet. Nu finns det nya auktoriteter, men
synderna är rätt konstanta och felsteg från
personer från den icke-privilegierade grup-
pen demonstrerar både de ringaktade idé-
ernas och personens förkastlighet. De med
indignationsprivilegiet har skaffat sig en in-
formell rätt att vara osakliga, sentimentala
eller aggressiva och kan hänvisa till sina
personliga fördomar som om de vore pre-
missen för analys och diskussion istället för
en del av problemet.

ETT EXEMPEL PÅ indignationsprivilegiets
existens är vårens mediedebatt om klass-
hat. Under en längre tid har kritik av in-
vandring och kritik av feminism rubrice-
rats som hat och fördömts. Men så dammas
den gamla termen klasshat av och ett antal
vänsterdebattörer sluter upp till hatets för-
svar; en indignerad kulturarbetare som Jo-
han Jönsson ska inte fjättras lamare och
mer kontrollerade känslor, utan ska kunna
dra fram sina mer primitiva känslor till all-
män beundran. Ogillande kan beskrivas och
förkastas som sanslöst hat, och sanslöst hat
kan accepteras och rättfärdigas, allt beroen-
de på om en person innehar indignations-
privilegiet eller inte.

Ett tredje privilegium är *etikettprivilegiet*.
Många lockas till att försöka glida undan
problemställningar med eufemistiska eti-
ketter som när skogsindustrin hoppades på
att undvika en debatt genom att kalla *kal-
hyggen* för *föryngringsytor*. Den sista termen
ger inga impulser till kritiskt tänkande, nej
den ger inga impulser att börja tänka alls.
I detta begrepp tycks det överhuvudtaget
inte finnas något problematiskt. Föryn-
gringsytor blev dock förlöjligade och har nu
ersatts med det mindre säljande, men svår-
tydda "trakthyggesbruk". En spontan re-

aktion inför en term som *papperslösa* är att byråkraterna rimligtvis ska ge dessa personer papper och så är det bagatellproblemet löst. Vi hade en massutvandring för drygt hundra år sedan och en massarbetslöshet på 1930-talet, men att kalla den omfattande nuvarande invandringen för *massinvandring* anses vara ett grovt etikettsbrott.

Omen term indikerar ett problem så kan ske den bidrar till att skapa ett problem. Idéer om positivt och negativt tänkande finns bland influenserna och visst låter "rekordmånga friställda" bättre än "massarbetslöshet". Det har ännu inte påbjudits "föryngringsinvandring", men det är kanske endast en tidsfråga. Inte endast överslätande utan

också stigmatiserande etiketter kan vara högst behjälpliga. Laddade postfix som -fobi och -fientlighet flyttar på ett effektivt sätt fokus från ett eventuellt reellt samhällsproblem till ett labilt och destruktivt psyke som kan skapa problem av ingenting.

Genom att kombinera starkt stigmatiserande etiketter och eufemismer kan potentiella tvivlare styras bort från hotande tankebrott. De Orwellska mekanismerna behöver inte en diktatur utan kan få avsevärt genomslag också i en demokrati då den marknadsmässiga logiken ofta talar för att förstärka den befintliga vinklingen. Mången reformator börjar med att visa sin normalitet genom att stämma in i gällande fö-

reställningar; i en konsensuskultur börjar man med tillhörighet och instämmanden. Först därefter formuleras tvivel och andra synsätt. Till försvar för en mer upplyst diskussion behövs en etik som ser en öppen debatt som en tillgång och inte som ett hinder för demokratin. Många är för öppenhet i vissa frågor, men när det gäller andra så ses föreställningar och fördomar som tillgångar som det gäller att skydda från ifrågasättanden. Generellt ordineras en attityd, en förförståelse, som är positiv till de privilegier som har etablerat sig, men den ampssligheten bör enligt min mening ifrågasättas.

Jan Tullberg är docent i företagsekonomi med inriktning på företagsetik

Svensk idédebatt utmärks av alliansbyggande för likasinnade. Oförmågan till självständig kritik och intellektuellt oberoende leder till låsta positioner och försvar av dogmer.

Den farliga homogeniteten

Av Dan Munter

På många redaktioner, tidskrifter och tankesmedjor verkar man vara ense om det mesta: huruvida EU-projektet är något i grunden bra, om Lars Vilks eller Anna Odell förtjänar klander eller respekt, om föräldraförsäkringen borde kvoterats, om Foucault är ett geni eller mest bara dunkel, i vilken utsträckning kön är konstruerat, huruvida Gellert Tamas är spekulativ eller omistlig, om det är Israel eller Hamas som främst borde klandras, vilken riktning svensk skolpolitik borde ta, huruvida Socialdemokraterna borde förnyas – och vad det i så fall betyder. Ja, till och med vilken sorts konst man föredrar verkar kopplat till redaktionstillhörighet.

En sådan homogenitet får även konsekvenser för vilka läger som driver vilka frågor och varför vissa frågor helt saknas. Hur ska vi annars förklara varför inte fler liberaler driver frågor om dödshjälp eller legalisering av droger? Varför inte fler konservativa kritiserar avregleringarna inom skola och omsorg och varför vänstern är stum i frågan hedersrelaterat våld? Hur ska vi annars förklara varför så få liberaler vill avskaffa Las och varför det framstår som en motsägelse att vara vänster och förespråka kateterundervisning?

DETTA BLIR KONSEKVENSEN när kritikern, debattören och den intellektuelle väljer att antingen uppgå i ett allmänborgerligt paradigm (men utan att applicera Rawls, Mill eller Nozick) eller en vänster där du snart

nog inser vilka idéer som är *comme-il-faut*. Alliansbyggandet ödelägger det som rättfärdigar kritikern och ska göra henne unik: förmågan till idémässig autonomi. På uppvisar idag förmågan att kritisera vem som helst givet att ett illa underbyggt resonemang framförs. På förmår leta efter svar bortanför föreställningen om var dessa svar finns för respektive läger.

Istället uppvisas en enorm sensibilitet för vilka personer som tillhör vilka grupperingar. Även om alla ibland tänker rejält fel – eftersom det är just människor vi pratar om – så sitter man lugn tills det att rätt person tänker fel sak för att då gå *all in*. Det behövs inte bara fler popperianer i kritikerkåren utan även fler som anser att allianser kan vara ett hot mot tankeredan.

JOHN STUART MILL hävdade att alla teorier och föreställningar behöver testas för att inte bli tomma dogmer. Även föreställningar som verkar intuitivt rimliga behöver utsättas för analys och kritik för att på så vis antingen bli än mer livskraftiga eller gå under till förmån för en teori med större förklaringsvärde. När våra idéer utsätts för kritik ska vi inte se detta som en lömsk attack från illasinnade motståndare utan betrakta kritiken som en del ett samtal om hur vi ska ha det. Att bilda allianser och dela redaktion med dem som tycker likadant förhindrar exponering för de bästa motargumenten.

Men tar vi inte del av den mest initierade kritiken så kommer vi inte utveckla de allra

bästa argumenten för att tycka precis som vi gör. Synd på så rara ärtor.

En ytterligare orsak till detta tillstånd är, tror jag, att den politiska tankesmedjan eller tidskriften oftast bildas med syftet att lyfta fram ett visst perspektiv. Den är ett verktyg för att besegra någon och vinna något. Fler tidskrifter, tankesmedjor och redaktioner behöver istället genomsyras av förhållningssättet att vad som är rätt och önskvärt inte sällan är en öppen fråga. Istället för att agera plattform åt redan befästa dogmer borde en tidskrift eller tankesmedja oftare startas av dem som vill utreda någonting, till exempel begreppet *rättvisa*, ytterligare.

POLITIK ÄR SVÅRT. Att vi hamnar i olika slutsatser är inget att hetsa upp sig över. Det märkliga är snarast att det finns så få positioner att ansluta sig till (som även Horace Engdahl påpekat). Goda argument och intressanta perspektiv kan givetvis produceras av såväl marxister som konservativa, av poststrukturalister såväl som libertarianer. Olikheterna borde vara startpunkten på en spännande diskussion långt in på småtimmarna – inte grogrunden för en infekterad konflikt på kultursidorna. Hur kommer det sig att vi hamnat i så olika positioner? Vilka är vattendelarna, de bärande argumenten och den relevanta empirin? Att prata politik med sådana som tycker likadant är ju det tråkigaste som finns. *Good people should disagree*. Det är ju nu det roliga börjar.

Dan Munter är doktorand i filosofi på KTH

TEMA

DEN VETTLÖSA VETENSKAPEN

Förtroendet för vetenskap och forskning är beroende av tillförlitligheten i kunskapsinsamling och teori-bildning. I århundraden har vetenskapen satts under press och manipulerats, av såväl makthavare som forskare själva. Vedertagna metoder och kriterier har fått ge vika inför krav på att uppnå en viss sorts sanning. Resultaten har i flera fall blivit ödesdigra både för enskilda individer och samhället i stort.

Meningslöshetens gemenskap

De centrala postmodernistiska verken av Deleuze, Guattari och Derrida är nutida motsvarigheter till besvärjelseböckerna inom alkemin. Att nonsens attraherar så många akademiker beror antagligen på vårt behov av tillhörighet.

Av Roger Scruton

Människor som är någorlunda kultiverade och logiska, som anser att vi har en plikt att både söka kunskap och föra den vidare, tror sannolikt att denna plikt förklarar varför vi har universitet. Och de är öppna för den tanke som har framförts på många olika sätt sedan den moderna tyska akademins födelse och framväxten av *Geisteswissenschaften*, nämligen att kunskap inte är av ett enda slag och att det på ett universitet måste finnas ämnen som varken är naturvetenskaper eller yrkesförberedande. Dessa ämnen, sedan renässansen kända som "humaniora", är vigda åt att öka vår förståelse av världen snarare än att förklara den, och det främsta föremålet för deras studium är vår civilisations kulturella, konstnärliga och filosofiska arv.

Jag tror att sådana människor skulle häpna över i vilken utsträckning ämnen som nu räknas som humaniora vid våra universitet ägnas åt att sprida nonsens av det bombastiska slag som är förknippat med litteraturen från maj 1968. Tag till exempel följande (del av en sats hos Jacques Lacan): "det är förbindelsen mellan signifiant och signifiant som möjliggör den elision i vilken signifianten installerar bristen-på-vara i objektrelationen, genom att i det 'återrefererande' värdet hos signifikationen investera det begär som är riktat mot just den brist som den stöder...".

Eller det här från Louis Althusser: "Detta är inte bara dess principiella ställning (den ställning den inom instansernas hierarki intar i relation till den determinerande instansen: i samhället, ekonomin) och inte heller bara dess faktiska ställning (huruvida den, i den fas vi här behandlar, är domineran-

de eller underordnad), utan relationen mellan denna faktiska ställning och denna principiella ställning, det vill säga just den relation som gör denna faktiska ställning till en variation på den – 'invarianta' – strukturen, som är den dominerande, hos totaliteten."

Den första av dessa satser utgör en del av Lacans bevis, rikligt bestrött med matematiska symboler, av att den erektila penisens under borgerliga förhållanden är ekvivalenten i signifiaternas värld till kvadratroten ur minus ett. Den andra återfinns i en halvfnoskig studie av *Kapitalet*, som förklarar att vi måste förstå Marx argument om vi ska godta det, men att vi inte kan förstå det förrän vi har godtagit det. Båda tillhör de "inflytelserika" texter som studenter ofta tvingas studera på humanistiska institutioner. Deras rivaler i fråga om profetisk rotvälsta är *L'anti-Edipe* av Gilles Deleuze och Félix Guattari, filosof respektive psykoanalytiker, vilka beskriver människan som en *machine désirante*, en kropp tömd på organ, med inkallande av Freud och Marx som vittnen för slutsatsen att detta både är den sanna förklaringen till schizofreni och precis vad vi borde vänta oss, eftersom "kroppen utan organ" är ett annat namn för kapitalismen: detta är vad som sker med människorna när den "oidipialisering" som konsumtionsregimen genomdrivit tömmer det biologiska kärlet i vilket den mänskliga varelsen är inrymd.

Ofta backas detta nonsens upp genom återopande av de hårda vetenskapernas mer svårbegripliga resultat, som i detta exempel från Alain Badiou *Varat och händelsen*:

"Att det är på platsen för detta icke-vara som Cantor naglar fast >>

DEN VETTLÖSA VETENSKAPEN

Gilles Deleuze föreläser vid Vincennes-universitetet i Paris.

FOTO: GAMMA-RAPHO/GETTY IMAGES

det absoluta, eller Gud, låter oss isolera det beslut på vilket Närvarons 'ontologier', de icke-matematiska 'ontologierna', grundas: beslutet att förklara att bortom mångfalden, till och med i metaforen om dess inkonsistenta storslagenhet, är det ena."

"Det som mängdteorin iscensätter däremot, under verkan av paradoxerna – i vilka den registrerar sitt särskilda icke-vara som ett hinder (som därmed är icke-varat rätt och slätt) – är att det ena icke är."

I Lacans efterföljd kallas dessa små stycken av rotlös matematik för "mathem". Suffixet "em", hämtat från lingvistens "fonem" och "morfem", dyker upp i Claude Lévi-Strauss och Roland Barthes "mythem" liksom i Derridas "filosofem". Det antyder att författaren har brutit ner ett eller annat svårhanterligt fenomen i de fragment som förklarar det, vilket ger en anstrykning av falsk auktoritet åt det som vanligen är ett skandalöst missbruk av tekniska termer. "Mathemen" i *Varat och händelsen* haglar tätt, men de har ett syfte, nämligen att skänka auktoritet åt satsen som denna: "om tanken på varat inte vetter mot någon sanning – för en sanning är inte, utan utgår från en oavgörbar supplementering – så finns det likväl ett *sanningens vara*, vilket *inte* är sanningen; utan precis den senares vara." Sådana fragment av nonsens (eller "nonsem") utgör slutsatserna i Badiou's resonemang, och de kastas vanligen fram för läsaren som trumfkort, åtföljda av något ord i stil med "precis" eller "exakt" för att betona för tvivlarna att spelet är över.

Inflytandet från alla de författare som jag har citerat går tillbaka på deras position i förhållande till händelserna i Paris 1968. Deras lösryckta teoristumpar visar inflytandet från idéer som låg i luften under dessa revolutionära dagar: Saussures lingvistik liksom Marx och Freud. Men teorierna och de tekniska detaljerna blir varken ifrågasatta eller genuint undersökta, utan hoprörda i den stora gryta som vilade i den revolutionära elden. Spännande resultat blir ofta följden, som Lacans bevis att "schizofreni", och här citerar jag från en av hans lärjungar, "betecknar en rent metonymisk form av begär, obundet av de metaforiska associationer av ekvivalens och mening som begäret åläggs genom sociala och/eller språkliga koder som opererar i faderns namn". Eller Guattaris bevis för att vi, genom att gå bortom de signifierande semiologier i vilka vi hittills har varit tvungna att bli "a-signifierande semiotiska maskiner", kommer att "frigöra begärsproduktionen, begärets singulariteter, från signifianterna för nationella, familjära, personliga, rasmässiga, humanistiska och transcendentia värden (inklusive den semiotiska myten om en återgång till naturen), till den för-signifierande världen av a-semiotiska kodifikationer". De monster av meningslöshet som avtecknar sig i denna prosa drar till sig vår uppmärksamhet eftersom de är klädda i fragment av teorier som har plockats upp i efterdyningarna av glömda strider – den marxistiska produktionsteorin, den saussureska teckenteorin, den freudianiska teorin om Oidipuskomplexet: alltihop, bör jag tillägga, grundligt vederlagt av senare vetenskap, men alltihop på något sätt återvunnet av de parisiska parasiterna och förlänat ett makabert hindersliv i de ångor som uppstiger ur grytan.

Jag behöver inte dröja vid den bedrägliga karaktären hos denna litteratur. Ingen intellektuellt hederlig person lär väl betvivla den dom som fälldes av Alan Sokal och Jean Bricmont, i deras numera berömda bok *Intellectual Impostures*, som fullständigt krossar den falska expertisen hos Deleuze, Guattari, Baudrillard, Lacan och många andra. Den som inte övertygas av Sokal och Bricmont, eller av Malcolm Bradburys briljanta satir *My Strange Quest for Mensonge*, lär inte övertygas av något som jag säger här. Och om man fortfarande känner att saken inte är avgjord, och inte har besökt Andrew Bulhaks "Postmodernism Generator" på nätet och haft nöjet att generera sitt eget bidrag till denna hög av rappakalja, så är det förvisso vad man bör göra.

Det som Sokal och Bricmont förbiser är emellertid den postmoderna metalitteraturens politiska betydelse. De karaktäriserar sig själva som vänstermänniskor, vilket naturligtvis är vad som krävs om de ska ha minsta chans att påverka dem som är frestade att ansluta sig till rusningen in i den postmoderna meningslösheten. Men vad de inte påpekar, och kanske inte ens ser, är att detta att vara till vänster är vad alltsammans handlar om. Den bubblande flodvågen av nonsens flyter mellan trygga murar på vilka outplånliga budskap har mejslats in. Dessa säger oss att världen är i händerna på Den Andre, att Den Andre är kapitalismen, det borgerliga samhället, patriarkatet, familjen, med andra ord hela raden av traditionella maktstrukturer som vi måste befrias från; att vi kan förstå och dechiffrera de hemligheter genom vilka dessa strukturer upprätthålls; och att vi genom att förstå Den Andre bemäktigar självvet. Kort sagt, den metalitteratur som nu för tiden dominerar på våra humanistiska institutioner består av *besvärjelser*, avsedda att betvinga en främmande värld och öppna en väg till befrielsen. Och det är anledningen till att denna litteratur har lyckats vinna en så enastående stor anhängarskara.

Det finns inget mystiskt i det faktum att nonsens har en naturlig förmåga att reproducera sig självt. För under rätt omständigheter är nonsens makt. Verk som *l'Anti-Oedipe* och Derridas *Dissemination* intog den plats som besvärjelseböcker hade inom alkemin. I händerna på ett nytt akademiskt etablissemang, utan tro på att det kunde finnas någon grund för akademiska studier inom humaniora annat än den som tillhandahölls av en politisk agenda, var dessa verk instrument i en faustisk pakt. Med hjälp av de heliga böckerna kunde läraren inom

humaniora skaffa sig makt över Den Andre och sätta sig i besittning av det akademiska citadell som Den Andre tvingades fly från. I skapandet och genomdrivandet av ortodoxier är nonsens i hög grad att föredra framför rationella argument, eftersom det inte lämnar någon blotta för motstånd, ingen plats där den Andre kan smyga sig tillbaka och anmäla en avvikande uppfattning. Kanske är detta en anledning till den enorma tacksamhet som 68-generationen mottogs med inom humanistiska institutioner i Storbritannien och USA. Derrida, Cixous, Kristeva och andra ackumulerade hederstitlar över hela den engelsktalande världen, och 2007 citerades Deleuze oftare än Kant i akademiska texter på engelska.

Vad var det då som äldre humaniora saknade och som gjorde att det så lätt och snabbt kunde ersättas av nonsens? Svaret är enkelt: Vår traditionella humaniora lyckades inte erbjuda tillhörighet. Det finns allmänt sett två motiv till att ansluta sig till en intellektuell rörelse: det ena är en kärlek till sanning, det andra är behovet av tillhörighet. Religioner utger sig för att tillgodose det förra av dessa motiv, medan de i själva verket rekryterar utifrån det senare. Vetenskapen ignorerar det senare och främjar det förra. Men de humanistiska ämnena har alltid varit fångade i en obekvämlig position mellan det ena och det andra. Det sunda förnufts kursplan formulerar studiet av konst och litteratur i termer av sanning: den

DEN VETTLÖSA VETENSKAPEN

manar studenten att samla in data, värdera dem och dras slutsatser om deras bestående värde och plats i det större sammanhanget. Den lovar inte att göra världen meningsfull, att skapa gemenskap och kärlek, och än mindre har den någon frälsning att erbjuda. Unga människor dras emellertid till humaniora eftersom de inom sig känner ett behov av något annat än blotta sanningar och argument. De lockas av ett grundläggande mänskligt behov, som handlar om övergångsriten, inträdet i gemenskapen. Existensen av detta grundläggande behov var en av de stora upptäckterna inom fransk antropologi vid förra sekelskiftet. Och det som snabbt stod klart, efter verk av tänkare som Arnold van Gennep och Lévi-Strauss, var att moderna samhällen inte tillgodoser detta behov. I det postindustriella samhället är övergångsriterna stympade eller icke-existerande, och detta är en anledning till att så många människor har svårt att lämna ungdomstiden bakom sig.

Den infantila karaktären i modern konst av Damien Hirsts och bröderna Chapmans slag är enligt min uppfattning ett resultat av detta. Men ett annat resultat, som är centralt för att förstå dagens akademiska liv, är triumfen för rappakalja inom humaniora. Rappakalja är inget man lär sig; man invigs i det. Ingen kunskap, inga data, ingen rationell forskning behövs. Allt som behövs är upprepan- det av profetiska formuler. "Det finns bara begär och det sociala och inget annat" (Deleuze och Guattari); "Det finns inget utanför texten" (Derrida); " $E=mc^2$ är en könsdifferentierad ekvation" (Irigaray); och så vidare: sådana kryptiska yttranden är åkallanden genom vilka studenten förs in i meningslöshetens stora tempel. Det som erbjuds är just vad det omgivande samhället undanhåller, nämligen en övergångsrit. Ta en sats som följande (från en essä om Deleuze): "social produktion är inte en kontraktion på ett progressivt historiskt kontinuum eller en subjektorienterad linearitet, utan en resonans av det virtuella som en fraktal attraktor." Tagen ur sitt sammanhang är denna sats nonsens; men det är sammanhanget också, upptäcker man sedan. Å andra sidan är det fäfängt att klaga över att satsen inte betyder något, eller att det inte finns något sätt att vare sig vederlägga eller bekräfta vad den säger. För det är det som är poängen. Genom att skriva på detta sätt visar författaren sin tillhörighet: hon visar att hon har genomgått initiationens provningar, i vilka hennes medvetande befriats från de gamla och förtryckande innebörderna och erbjudits ett nytt och renare sätt att tänka, där sanningen inte har någon talan, liksom synden inte har någon talan i medvetandet hos en pånyttfödd kristen.

Om vi ser denna *métamorde* ur ett sådant perspektiv blir två av dess drag omedelbart förklarliga: dels dess angrepp på sanning och objektivitet, dels det ständiga upprepan- det av ett politiskt engagemang. Baudrillard (som till sin heder skriver lite klarare än sina prästkolleger) formulerar templets grundläggande lära uttryckligt: "Vetenskapen förklarar saker som redan ringats in och formaliserats för att lyda under den. 'Objektivitet' är inget annat än detta, och den etik som kommer för att sanktionera den objektiva kunskapen är inget annat än ett försvarssystem och påtvingad okunskap, vars mål är att bevara denna onda cirkel orubbad." Vid läsningen av denna sats kommer den tillhörighetstörstande studenten att känna hur en stor börda faller från hans axlar, likt den börda som faller från Pilgrimens rygg i John Bunyans storslagna allegori över det religiösa livet. Han upptäcker att det inte finns någon objektivitet, ingen sanning, ingen verklighet som studentens ord kan vägas mot och befinnas för lätta. Nu är han fri och obesvärad: han kan träda in i meningslöshetens gemenskap.

Men hur ser den frälsning ut som denna gemenskap erbjuder? Friheten att "tala i tungor" har förvisso ett visst värde; men i sig själv är den

ingen varaktig tröst. Den pånyttfödda själen kräver solidaritet, uppgåendet i en uppgift, känslan av att stå sida vid sida med andra invigda i de frälstas oöverbärliga falang. Politiken tar plats i liturgin med löftet om återlösning, det som håller gemenskapen samman i dess trots mot världen. Om man frågar varför politiken undantagslöst är vänster- vriden och inriktad på ett undergrävande av den borgerliga ordningens "maktstrukturer", så måste svaret på frågan vara givet. Den tillhörighet som erbjuds handlar om *avvisande* – trotsandet av en samhällsordning som inte har visat på någon tydlig väg för inkludering, och som inte erbjuder något uppenbart utrymme för en akademisk överklass. Schismer och kätterier kommer naturligtvis att förekomma, precis som inom marxismen, freudianismen och andra subversiva rörelser från senare tid. Men det kommer också att finnas en gemensam hållning *avnegation*. Akademiernas affärsidé är att definiera sig själva som en *annan sfär*, utanför den "borgerliga" ordningen, en sfär i vilken gamla hierarkier, seder och övergångsriter inte har någon auktoritet, och som unga människor kan rekryteras till just vid den tidpunkt när rekrytering har blivit ett påträngande behov – ett inre behov.

Något slut på flödet av nonsens verkar inte vara i sikte. Det akademiska förlaget Continuum har just inlett en serie ägnad åt Deleuzes intellektuella inflytande – Deleuze och filmen, Deleuze och filosofin och så vidare – där varje volym skrivs i deleuziansk jargong till gagn för andra som vill tillägna sig den. Alltmer sällan träffar jag på någon som undervisar vid en humanistisk institution utan att på något sätt rekrytera studenter till nonsemets förtrollade värld. Och det finns betydande akademiska tidskrifter – till exempel *Modern Language Review* – som ständigt refererar till denna värld som det postmoderna intellektets sanna hem.

Eftersom det numera är viktigare för akademiker att publicera sig än att vara duktiga på att undervisa, och publicering i allt högre grad kräver en uppvisning i nonsens och i den säregna självreferentiella syntax – den invuxna tånagelns syndrom – som kännetecknar de många citationer ovan, är det högst osannolikt att våra humanistiska institutioner någonsin kommer att återhämta sig från denna sjuka. Lösningen på problemet måste därför komma utifrån. Precis som alkemin försvann eftersom det inte fanns någon användning för alkemister efter den vetenskapliga revolutionen, så kommer detta nonsens att försvinna när det inte längre finns något att vinna på att spotta ur sig det. Till sist, när man erkänner att en treårig kurs i nonsens i stort sett gör unga människor oanställningsbara utanför universitetsvärlden, kommer man att vilja lägga ned dessa humanistiska institutioner och låta deras offer gå vidare från skolan till livet utan de mellanliggande åren av milt vanvett.

Men denna lösning är inte helt idealisk. De humanistiska institutionerna på våra universitet var en gång i tiden värdefulla kulturella skattkammare. De gjorde det möjligt för unga människor att studera konst, litteratur och musik på ett sätt som avslöjade det djupa för- råden av känslomässig kunskap och moralisk insikt hos vår civilisations största andar. De var en positiv kraft för att motarbeta brackigheten i vårt teknologiskt inriktade samhälle. De visade studenten vägen till verk som lär oss hur vi ska leva, vad vi ska känna och var vi ska söka våra värderingar. Det måste vara en oroande tanke att unga människor i framtiden inte kommer att få veta var de ska söka den moraliska kunskap som hittills har förts vidare av vår kultur, eller hur de ska känna igen den när den dyker upp.

Roger Scruton är filosof och har på sistone varit verksam som professor i bland annat Oxford i estetik samt vid University of St Andrews i moral- filosofi. Han gav 2012 ut böckerna *How to Think Seriously about the Planet. The Case for an Environmental Conservatism* och *The Face of God. The Gifford Lectures*.

Översättning: Jim Jakobsson

Den suggererade sanningen

Från 1980-talet och framåt intog teorin om bortträngda minnen en framträdande plats i den akademiska världen. Idag är teorin på utdöende, men dess skadeverkningar är fortfarande synliga i samhället.

Av Germund Hesslow

I'd rather entrust the government of the United States to the first 400 people listed in the Boston telephone directory than to the faculty of Harvard University." Detta citat av den konservativa amerikanske författaren William F Buckley uttrycker en banal men ofta förbisedd sanning – intelligens och goda kunskaper eller en fin akademisk titel är ingen garanti för gott omdöme. Universitetens företrädare kan ibland till och med fungera som fiender till upplysning och förnuft.

Buckleys uttalande gällde i första hand samhällsvetarnas oförtjänata auktoritet inom politiken, men det har en vidare giltighet. Benägenheten att låta sig förledas av vetenskapens prestige har ställt till elände på många områden. Inte minst inom psykiatri och beteendevetenskaperna har universiteten spelat en viktig roll vid spridningen av pseudovetenskap och kvacksalveri. Det gäller inte minst freudiansk psykoanalys och förnekandet av biologiska faktors betydelse för psykologiska fenomen. Här tänkte jag fokusera på teorin om bortträngning av traumatiska minnen, därför att denna teori fortfarande orsakar och vidmakthåller förfärliga mänskliga tragedier.

Bortträngningsteorin spelade en central roll för Freud. Idén att man kan tränga bort ångestladdat material från medvetandet har varit en viktig ingrediens i den freudianska psykoanalysen i mer än hundra år, men har huvudsakligen gällt driftsimpulser snarare än minnen av trauman. Teorin om bortträngning av minnen av övergrepp kom att blomma upp på 1980-talet och svepte därefter som en epidemi genom västvärlden under ett par decennier. Vid universiteten idag är teorin på utdöende men skadeverkningarna är fortfarande synliga.

Fastän teorin har en lång historia, startade masshysterin med några omskrivna fall i USA under slutet av 1980-talet. Ett av de första inleddes 1989 på ett daghem i den lilla staden Edenton i North Carolina. Ett par föräldrar anklagade daghemmets ägare, ett gift par, för att

ha utsatt deras barn för sexuella övergrepp. När saken blev känd reste psykoterapeuter till Edenton, tog in på hotell i staden och erbjöd sina tjänster till andra familjer. Det dröjde inte länge förrän fler barn, som aldrig tidigare klagat över behandlingen på daghemmet, började få fram bortträngda minnen av samlag, sodomi, misshandel och till och med mord. Historierna blev allt värre och allt osannolikare men inte ens när de kom att involvera rymdfarkoster och dresserade hajar väckte det misstänksamhet hos rättsväsendet. Tre personer fälldes i domstol för övergrepp. Ägaren Robert Kelly fick ett långt fängelsestraff men domen ogiltigförklarades 1995. Hustrun Betsy, som såg sina egna barn löpa risk att bli utan båda sina föräldrar, tillbringade också några år i fängelse men slapp avtjäna hela straffet i utbyte mot ett erkännande. Hon släpptes 1994.

Ett annat fall som spelade en nyckelroll för epidemins spridning började 1969 med ett ouppklarat mord på en liten flicka i Kalifornien. Tjugo år senare började en ung kvinna vid namn Eileen Franklin, som vuxit upp i samma område som mordoffret, gå i psykoterapi för psykiska besvär. Med hjälp av terapeuten fick hon under några månader fram alltmer detaljerade minnen av sexuella övergrepp, vilka hon som barn skulle ha utsatts för av sin far. Efter ytterligare terapi erinrade hon sig även att hon bevittnat mordet på flickan i grannskapet och att mördaren var hennes egen far. Teknisk bevisning och samtida vittnen saknades men efter vittnesmål av Eileens psykoterapeut, som försäkrade att hennes återvunna minnen var autentiska, fälldes Franklins far för mord. Fallet gav upphov till omfattande skrivelser i populärpressen och skildrades även i en film med Shelley Long i huvudrollen, *Fatal Memories. The Eileen Franklin Story*. I Sverige fick fallet spridning av den dåvarande docenten i psykologi, Sven- »

DEN VETTLÖSA VETENSKAPEN

Sigmund Freud vilar ut efter analysen.

FOTO: CORBIS/SCANPIX

Åke Christianson. I sin bok *Traumatiska minnen* (1994) accepterade Christianson helt och hållet Franklins minnen som autentiska och viftade kategoriskt bort skeptiska kritiker. Teorin om bortträngning av traumatiska minnen gavs därmed inte bara ytterligare spridning; den fick också en vetenskaplig legitimitet. När det amerikanska rättsväsendet så småningom vaknade och ogiltigförklarade domen mot Franklin hade denne tillbringat sju år i fängelse.

Det är knappast en tillfällighet att ett svenskt fall med flera paralleller till Franklins fall inträffade vid denna tid. En ung kvinna i Västsverige sökte hjälp hos barnpsykiatri för lindriga depressiva problem och åtstörningar. Med hjälp av terapeuter som anammat teorin, torgförd i Christiansons bok, att åtstörningar orsakas av sexuella övergrepp, särskilt, förstås, påtvingat oralsex, började hon få mar- drömmar i vilka fadern förgrep sig på henne. Efterhand kom dessa att uppfattas som autentiska minnen. Övergreppen ska huvudsakligen ha ägt rum i pappans lastbil under arbetsresor på vilka han ibland åtföljdes av dottern. Enligt samtida vittnen följde flickan gärna med på sådana resor. Att hon inte tvekade inför utsikten att bli brutalt våldtagen, förklarades med att hon trängt bort minnena.

Efter ytterligare en tids terapi kom flickan plötsligt ihåg att hon som sexårig passagerare i faderns lastbil under en Tysklandsresa bevittnat hur denne slog ihjäl en lifterska som avvisat hans sexuella närmanden. Den svenska polisen skrev till sina tyska kolleger för att höra om de hade något olöst kvinnomord från den aktuella tiden och fick sig tillsänt två svartvita fotografier på kvinnor som mördats av okända gärningsmän. Chaufförens dotter konfronterades med dessa och pekade ut den ena som pappans offer. Denne åtalades och under rättegången återopades Christiansons bok av åklagaren för att styrka autenticiteten hos dotterns återvunna minnen. Christianson hade utlovat ett vittnesmål för åklagarsidan men backade ur när det stod klart att påståendena om bortträngning skulle komma att motsägas av ett annat vittne. Chauffören friades i två instanser.

De flesta minnesforskare avvisar numera bortträngningsteorin. I de typiska fallen gällde det alltså en person, i en stor majoritet av fallen en kvinna, som påstods under många år ha varit utsatt för regelbundna övergrepp men inte haft någon medveten kunskap om det. Så småningom hamnar hon hos en terapeut och under loppet av några månader uppkommer gradvis alltmer detaljerade minnen av övergrepp. Två förklarande hypoteser har anförts. Den ena säger att evolutionen har givit våra hjärnor en särskild mekanism för att skydda individen mot ångestladdade minnen genom att tränga bort dem till det omedvetna. Den andra hypotesen säger att minnena är resultatet av terapeutisk suggestion, eventuellt assisterad av populärkulturen med dess otaliga veckotidningsartiklar, böcker och tv-filmer.

Bortträngningsteorin är osannolik av flera skäl. För det första är den oförenlig med allmänmänsklig erfarenhet. Om våra hjärnor hade varit utrustade med denna påstådda skyddsfunktion borde man kunna dokumentera bortträngning i historiska källor. Så tycks emellertid inte vara fallet. Vem har hört talas om koncentrationslägerfångar eller tortyroffer som inte känner till vad de har varit med om? I verkligheten minns människors sådant mycket väl. I en klassisk studie från 1990 ("The Memory of Concentration Camp Survivors") konkluderar Wagenaar & Groeneweg att nästan alla vittnen hade detaljerade minnen av de nazistiska koncentrationslägren 40 år efteråt.

Inte heller tycks det finnas andra typer av historiska exempel. Därremot finns det det litterära skildringar av fenomenet, inte minst från romantiken och framåt. I Charles Dickens roman *Historien om två städer* från 1859 förekommer till exempel en person som glömmar att han är läkare efter det att han spärrats in i Bastiljen.

Harrison Pope, professor i psykiatri vid Harvard, hävdar att äldre källor saknas. Pope och några av hans kolleger utlyste en tävling, där den som kunde hitta ett äldre exempel utlovades 1 000 dollar i belöning. Priset kom att utbetalas till den som föreslog operan *Nina* av Dalayrac and Marsollier från 1786. Äldre källor än så har inte stått att finna.

För det andra är det osannolikt av rent teoretiska skäl att naturen skulle ha försett hjärnan med en förmåga att tränga bort traumatiska minnen. En viktig funktion hos sådana minnen är nämligen att göra det lättare för oss att undvika liknande farliga situationer i framtiden. Detta medges också av bortträngningsteorins förespråkare, vilka emellertid hävdar att bortträngningen är ett skydd naturen har utvecklat mot ångesten. Att minnena framkallar ångest är dock en viktig del av deras skyddsfunktion. Det man hävdar är att naturen först har utvecklat en alarmsignal men att denna är så skadlig att det också har behövts en ljuddämpare för att skydda oss mot lärm. Men teorin är underligare än så. Elimineringen av alarmsignalen skapar nämligen i sin tur så stora problem att man måste motarbeta även ljuddämparen. Patienten måste ju gå i terapi för att få tillbaka de minnen som naturen försökt skydda henne emot.

För det tredje finns det inga vetenskapliga belägg för bortträngningsteorin. Ett stort antal seriösa genomgångar av den vetenskapliga litteraturen visar detta ganska tydligt, till exempel Richard McNallys *Remembering Trauma* (2003), Elisabeth Loftus och Katherine Ketchams *The Myth of Repressed Memory* (1994) samt min egen uppsats "The Dangers of the Therapeutic Culture", i *Modernity and Its Discontents* (2005). Ett betecknande exempel är en rapport från det brittiska psykiatersällskapet Royal College of Psychiatrists 1998. Brittiska läkare var förbryllade av motstridiga påståenden inom fältet och ville ha vetenskapligt grundade riktlinjer för hanteringen av påstådda fall av bortträngning. Sällskapet tillsatte en arbetsgrupp som sökte igenom den vetenskapliga litteraturen och sammanfattade sina fynd så här:

Det existerar inga belägg för bortträngning och återkomst av verifierade, svåra traumatiska händelser... Det finns också en slående frånvaro i litteraturen av väl bestyrkta fall av sådana bortträngda minnen som återvunnits genom psykoterapi. Givet förekomsten av sexuella övergrepp mot barn borde det, även om bara en liten del av dem bortträngdes och några av dem därefter återvanns i terapi, finnas ett betydande antal bestyrkta sådana fall. I själva verket finns det inga.

En anledning till att bortträngning framstår som rimlig för så många kan vara att den förväxlas med andra välbekanta fenomen. Alla har vi varit med om att vi inte har tänkt på en händelse under flera år men plötsligt blivit påmind om den. Men det betyder ju inte att den har varit aktivt bortträngd. Man kan också undvika att tänka på en obehaglig händelse och undvika situationer som aktiverar minnet av den. Om man lyckas med det, är det tänkbart att minnet med tiden förbleknar som vid normal glömska. Även detta är dock något annat än bortträngning. Vid den senare processen antas ju minnet vara helt otillgängligt men ändå finnas kvar intakt i hjärnan och till och med orsaka sjukdomssymtom. Vid normal glömska är minnet tillgängligt men falnar efterhand. Ingenting tyder på att man på detta sätt skulle kunna glömma svårare trauman som regelbundna våldtäkter eller mord. Den normala mänskliga erfarenheten av traumatiska händelser är tvärtom att ju hemskare minnena är, desto svårare är de att glömma.

Ett visst nummer har gjorts av ganska ny forskning om så kallad "riktad glömska" (*directed forgetting*). I laboratorieexperiment har försökspersoner fått studera en lista med ord och därefter instruerats att glömma vissa av dem och i någon mån lyckades de härmed. Som kritiker påpekat är detta dock varken förvånande eller relevant. För det första gällde det här att glömma enstaka ord, inte några trau-

DEN VETTLÖSA VETENSKAPEN

matiska minnen av utdragna händelseförlopp. För det andra anfördes inga belägg för att de glömda orden var bortträngda i den meningen att minnena fanns kvar otillgängliga för medvetandet i årtal och därefter var möjliga att återvinna med terapi. (Se John F Kihlstroms "No need for repression" i *Trends in Cognitive Sciences*, 2002)

Medan starka argument således talar emot bortträngningshypotesen, finns det goda skäl för alternativet terapeutisk suggestion. Flera psykologer, som Elisabeth Loftus och Steven Ceci i "Suggestibility of the child witness" (1993), har visat vad många småbarnsföräldrar alltid har vetat: det är ganska lätt att suggerera barn att tro att de upplevt saker som aldrig inträffat. Även många vuxna har själva upplevt hur de trott sig minnas saker som de i själva verket fantiserat om eller fått berättade för sig. Om man tror att ens psykiska problem beror på omedvetna minnen av övergrepp och om man sitter och diskuterar detta med en terapeut varje vecka i några månader är det kanske inte så förvånande om man börjar drömma om saken. För man sedan höra att drömmarna egentligen är minnen är det naturligt om man med tiden tror sig komma ihåg sådana övergrepp.

Många har hävdats att terapeuter är noga med att undvika allt som kan tänkas inducera falska minnen hos patienterna men det är faktiskt inte svårt att belägga terapeutisk påverkan. I fallet med lastbilschauffören som nämndes ovan kan man direkt se detta i utredningsmaterialet. Här följer ett kort utdrag ur ett polisförhör vid en tidpunkt innan flickans påstådda minnen hade beäkrats. Man kan här tydligt se den påverkan som flickan (F) utsattes för såväl av personalen på den barnpsykiatriska kliniken som av polisens egen intervjuare (I):

I: Jag vet att du har haft anorexi ... vad tror du orsakade det?

F: Psykologerna ... tror att det var min pappa som orsakade det genom vad han gjorde ... men det är inte något som någon kan säga eftersom jag inte kommer ihåg själv.

I: Men när du säger att du inte minns - vad beror det på? Du måste väl ha någon liten minnesbild av vad han gjorde?

F: Ja, det har jag.

I: Kan du berätta för mig om dom?

F: Nej inte minnesbilderna... jag är inte säker, men det handlar om incest ... vi vet inte riktigt hur.

I: Du kommer ihåg tillfällena när det hände?

F: Nej det gör jag inte, det är bara vissa minnesbilder men jag kan inte få en hel bild av vad som hände.

I: Men du minns att det var sexuella övergrepp?

F: Jag vet inte riktigt vad jag skall säga ... jag kommer inte ihåg någonting ... jag minns att han rörde mig på ett visst sätt ... personalen på barnpsykiatrien tolkar det på sitt eget sätt. Jag vet inte, jag kan inte säga ...

Bortträngningsteorin har orsakat förfärliga tragedier även i Sverige. Familjer har splittrats och oskyldiga män sitter fortfarande i fängelse på grund av vittnesmål från svenska psykologer. De två läkare som fick sitt liv förstört när de, under en grotesk massmedial hysteri, anklagades för att ha mördat och styckat den prostituerade Catrine Da Costa har fortfarande inte fått upprättelse. Bland de "bevis" som anfördes mot läkarna fanns en berättelse från den enes dotter. Denna flicka ska, när hon var 17 månader gammal, ha blivit utsatt för sexuella övergrepp och även bevittnat hur fadern och hans kollega hade styckat och skändat en kvinna på en rättsläkarstation utanför Stockholm. Flickan berättade naturligtvis inte om detta direkt eftersom hon hade trängt bort minnena. De förmenta specialister som för domstolen gjorde en bedömning av barnets vittnesmål, barnläkaren Frank Lindblad och psykologen Margareta Erixon, framhöll flickans oberördhet när hon vallades på rättsläkarsta-

tionen som ett bevis för att hon hade trängt bort hemiska minnen.

Även fallet Thomas Quick börjar med bortträngda minnen. De första berättelserna om alla de mord som Quick ska ha begått uppkom i terapi där själva syftet var att få fram sådana minnen. Idag vet vi att terapin lyckades över förväntan.

I debatterna om både styckmordet och Quickskandalen har kritiken i första hand riktats mot rättsväsendets företrädare, poliser, åklagare och advokater, men en stor del av skulden ligger nog hos vissa akademiker. Universiteten är tänkta att vara samhällets sista instans när det gäller sakkunskap och faktaunderlag men flera akademiker bidrog starkt till spridningen av bortträngningsteorin. Dåvarande professorn i rättspsykiatri, den framlidne Lars Lidberg och dåvarande docenten i psykologi, Sven-Åke Christianson, försäkrade i en av de första rättegångarna mot Quick att det var sexuella övergrepp och svåra traumatiska händelser under barndomen som låg bakom abnorma handlande.

Det är lätt att förfasas över rättsväsendets okritiska anammande av dessa stolligheter, men man måste tänka att poliser och jurister stod handfallna inför påståenden om bortträngning och begripligt nog vände sig till dem som ansågs företräda expertisen. Om professorer i rättspsykiatri och psykologi påstår detta i akademiska läroböcker och sedan sitter i domstolar som expertvittnen och försäkrar samma sak, är det kanske inte så konstigt att en och annan jurist blir vilseförd. I Halmstadfallet återopade åklagaren explicit Christiansons bok och hade också fått löfte av denne om ett vittnesmål.

Det är beklämnande att behöva konstatera att medan detta pågick som värst, var det nästan ingen av dem som företrädde sakkunskapen som tog till orda offentligt för att avvisa vansinnet. Ett hedrande undantag är Lennart Sjöberg, professor i psykologi vid Handelshögskolan, men i övrigt var det tyst från universiteten.

Det kan förefalla som om beteendevetenskaperna, relativt sett, är mer utsatta för irrationella trender än andra ämnen. Varför är det så? En tänkbar förklaring skulle kunna vara att de berör människors liv i särskild grad och att vi alla därför har väletablerade åsikter som vetenskapliga argument inte rår på. En äldre psykiater bekände en gång för mig beklagande att "det är inte så lätt att arbeta inom en klinisk disciplin där det finns nio miljoner specialister i landet".

Den förklaringen är nog inte riktig. Människor utan akademisk utbildning tror sällan av sig själva på sådana stolligheter som kan läras ut vid universiteten. För de flesta har det varit självklart att vissa typer av begåvning går i arv, ivrigt förnekade av många professorer, och de har alltid reagerat med stor ögd förundran över att bilda människor kan tro på penisavund eller multipla personligheter.

En rimligare förklaring är att beteendevetenskaperna rymmer metodologiska svårigheter som ställer särskilda krav på utövarnas omdömen. Min egen erfarenhet är dock att beteendevetare, just på grund av dessa svårigheter, är bättre skolade i vetenskaplig metod och väsentligt mer metodiskt sofistikerade än flertalet naturvetare.

En tredje faktor är att vissa ämnen drar till sig personer vars intressen och bevekelsegrunder inte främst är vetenskapliga. Det är till exempel uppenbart att sociologin länge attraherade människor med en politisk agenda snarare än en vetenskaplig och att detta har påverkat ämnets vetenskaplighet.

Frågan är dock om beteendevetenskaperna verkligen är särskilt utsatta för pseudovetenskapliga moderörelser. Är det inte snarare så att alla ämnen som engagerar människor emotionellt, det kan gälla politisk ideologi, miljöfrågor och livsfrågor kan fresta oss att åsidosätta förnuftsargument.

Germund Hesslow är docent i teoretisk filosofi samt professor i neurofysiologi vid Institutionen för experimentell medicin, Lunds universitet.

Pedagogik som politik

Sverige har alltsedan 1960-talet satsat enorma summor på pedagogisk forskning. Hundratals pedagogikprofessorer och tusentals vetenskapliga arbeten har dock inte lett till förbättrade skolresultat, utan snarare haft motsatt effekt.

Av Inger Enkvist

Den som vill skriva om svensk pedagogik måste röra sig fram och tillbaka mellan vad som har hänt i den politiska sfären och i den vetenskapliga, men också i lärarutbildningen och i skolan. Mer än om ett speciellt vetenskapligt fält rör det sig om en miljö, varför man bör tala om skolreformer innan man talar om pedagogik som vetenskap i Sverige.

Eftersom jag själv var student vid lärarhögskolan i Göteborg i början av 1970-talet, kan jag intyga att den pedagogik som undervisades var den progressivistiska, där det poängterades att "katederundervisning" är gammalmodigt och att läraren enbart ska vara stödjan- de. Det lärdes ut att arbetssättet var minst lika viktigt som innehållet och att läraren skulle ha ansvar för "hela" eleven samt att "eleven bör stå i centrum". Den progressivistiska pedagogiken utgår från att eleverna självmant kommer att söka kunskap om de bara slipper läxor och examina. Detta därför att det är roligt att lära sig saker. Elev- ernas kunskap kommer då att vara speciellt värdefull eftersom den växer fram utifrån deras egna erfarenheter och behov. Olika typer av standardprov och examina bör avskaffas och bara diagnostiska prov behållas. Betyg bör ges så sent som möjligt. Att kräva ett korrekt uppträdande eller att rätta uppsatser med rödpenna uppfattas som ett hot mot elevens rättighet att uttrycka och utveckla sin personlighet. Ännu längre gick bland andra Donald Broady i den radikala utbildningstidskriften *Krut*, där det talades om en dold läroplan. Samhället påstods använda skolan för att indoktrinera, kontrollera och styra eleverna, och i förlängningen göra dem till kapitalismens löneslavar. Lärarens uppgift var att uppmärksamma eleverna på detta förtryck, så att de kunde göra motstånd.

De teoretiker som var i ropet var exempelvis Paolo Freire som ta-

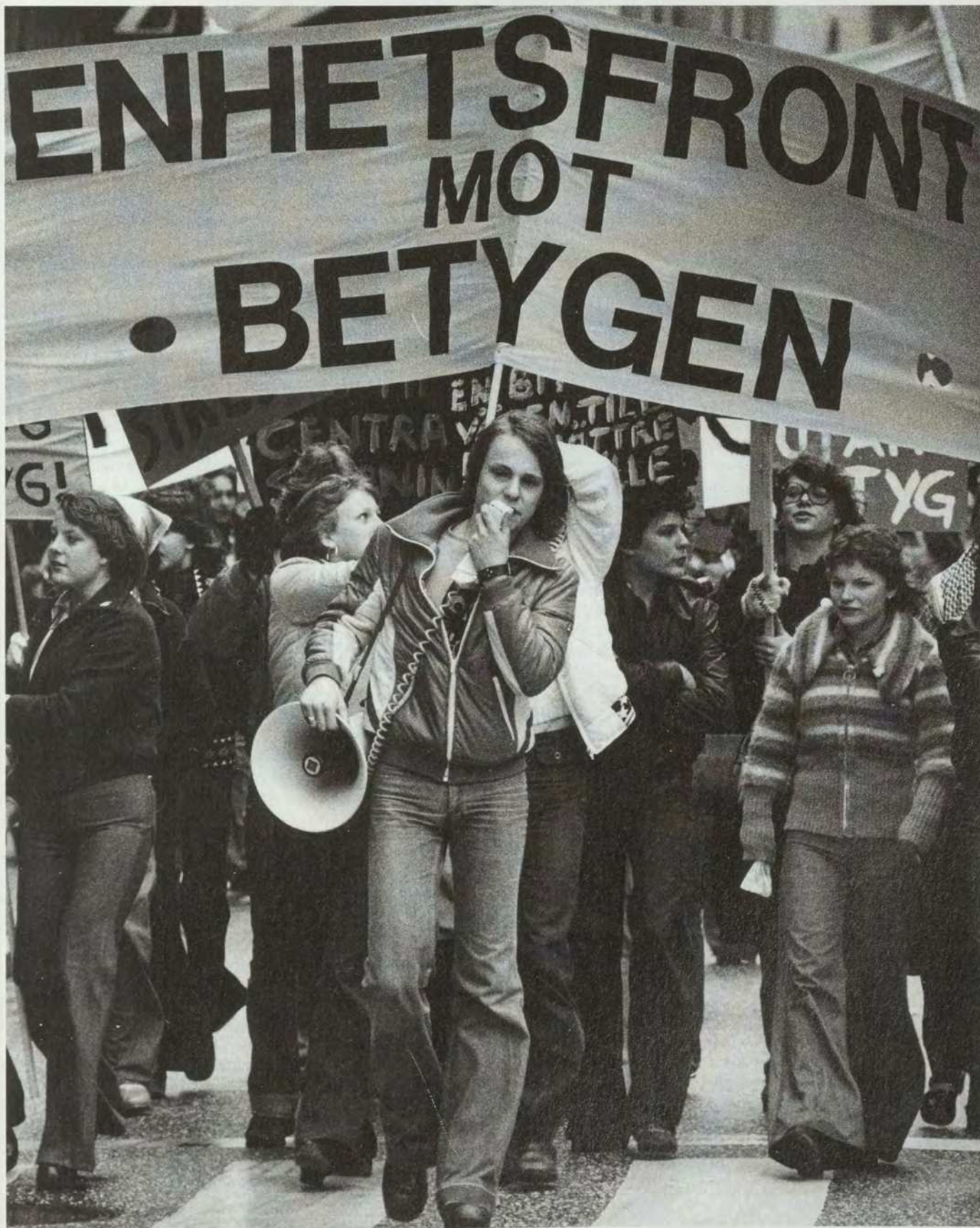
lade om utbildning som medvetandegörande och uppror. Foucault beskrev utbildning som maktutövning och social kontroll, medan Bourdieu varnade för utbildning som privilegium och som sortering av elever. Dewey talade om utbildning som fostran för demokrati och Bernstein om att arbetarbarns språkliga koder var lika värdefulla som mer utvecklade språk. Ingen av de här teoretikerna talade om att ämneskunskaper har ett egenvärde.

Den radikala pedagogikens segertåg kom att sammanfalla med en kraftig expansion av skolväsendet i Sverige. Det fanns en politisk enighet om att förlänga skolplikten, men inte om att ta bort den välfungerande realskolan som använde inträdesprov och slutexamen. En enhällig läroverkslärarkår varnade för att kvaliteten skulle sjunka om realskolan slogs ihop med folkskolan till en enhetsskola. Men sammanslagningen genomfördes ändå, efter en utredning med Stellan Arvidson som huvudsekreterare och med folkskollära- rnas stöd. Därmed inleddes den långa serie av beslut där svenska politiker bortsåg från utbildningskvaliteten och ämneslära- rarnas erfarenheter och istället framhöll ökad social jämlikhet som skolans mål.

Beslutet om att införa grundskolan, som den nya skolformen kom att kallas, togs 1962 och kompletterades med en ny läroplan för grundskolan 1969 under skolminister Olof Palme. Skolan skulle bidra till att avskaffa klassamhället och vara en spjutspets mot framtiden. År 1969 blev grundskolan examensfri, betyg skulle ges vid få tillfällen och begreppet godkänd som krav för att flyttas till högre kurser avskaffades. Antalet timmar i teoretiska ämnen skars ner, samtidigt som mer tid anslogs åt praktiska ämnen och yrkesorientering.

Skolplikten förlängdes vid en tidpunkt när årskullarna var spe- »

DEN VETTLÖSA VETENSKAPEN

Demonstration i Malmö 1977.

FOTO: OVE JONSSON/SYDSVENSKAN/IBL BILDBYRÅ

ciellt stora. På kort tid skulle ett stort antal skolor byggas, och det saknades utbildade lärare för det nya högstadiet. Lärarutbildningen expanderade snabbt, vilket ledde till att många unga medarbetare anställdes vid de nyttillkomna institutionerna. De nya pedagogerna hade ofta anammat en politiskt radikal syn på skolans uppgift och hade sällan någon längre praktisk eller akademisk erfarenhet. Genom att så många nyanställdes samtidigt, lades grunden till en miljö inom pedagogik och lärarutbildning som kom att permanentas. Många av de personer som kom in i miljön på 1970-talet har nu gått i pension men har som handledare lärt upp efterträdare som ofta har tagit över deras värderingar.

Det mest tydliga exemplet på den här utvecklingen är lärarhögskolan i Stockholm som skapades på 1950-talet och som under årtionden var den socialdemokratiska regeringens skötebarn. Den illustrerar att lärarhögskolorna uppfattades som en viktig kanal för att göra partiets ideologi till statens. När till slut klagomålen mot den politiserade miljön blev för starka, räddades lärarhögskolan i Stockholm för några år sedan genom att den fördes över till Stockholms universitet. Det är oklart om någon större förändring har skett i själva verksamheten, eftersom delar av personalen flyttade med. Namn som förknippas med lärarutbildningen i Stockholm är förra rektorn Ingrid Carlgren och professorn i pedagogik Bengt-Erik Andersson, den senare författare till en bok med den talande titeln *Spräng skolan!* (1999).

Kommunaliseringen av skolan 1989 var en repris på införandet av grundskolan. Den ansvarige skolministern Göran Persson fick med sig Vänsterpartiet och Lärarförbundet för att köra över ämneslärarna. År 1999 införde Sverige en ny lärarutbildning som hade som mål att skapa enhetslärare, en uppföljning av enhetsskoleidén. Alla lärare skulle ses först och främst som lärare, och de skulle samläsa under en del av utbildningen för att senare specialisera sig. Kraven på behörighet luckrades upp. En ytterligare reform ville gå ännu längre i samordning av gymnasieskolans yrkes- och studieförberedande program men genomfördes aldrig i och med regeringsskiftet 2006.

Den forskningsvärld som har utvecklats parallellt med skolbesluten och expansionen av lärarhögskolorna utmärks av att politik, utredningsväsende och forskning tillhör en och samma miljö. Som Gunnar Richardson säger i sin välkända bok om svensk skolhistoria har statliga utredningar ända från 1950-talet knutit till sig ibland så många som 140 eller 150 experter. Det innebär att det knappt kan ha funnits någon universitetspedagog som inte deltog i de utredningar som låg till grund för de reformer som ovan nämnts. Utredningsmaterialet är dessutom varje gång enormt och omfattar mellan 2 000 och 5 000 sidor. Ett gigantiskt underlag togs regelmässigt fram innan beslut fattades. Men, som Richardson understryker, där efter lyste uppföljningarna av besluten med sin frånvaro.

När man idag läser veteranen Sixten Marklunds bok *Vår skola* från 1974 om de svenska skolreformerna nås man av en doft av 1960- och 1970-tal. Läsoplevelsen kan jämföras med att se stringbokhyllor eller att höra signaturmelodin till C G Hammarlunds program *Sveriges bilradio*. Marklund ifrågasätter inte ett ögonblick att förändringarna varit av godo. Han viftar bort invändningar om sjunkande kvalitet med att undersökningsresultat aldrig är värderingsfria. Det nämns i förbifarten att skolpolitik är just politik och inget annat. När man läser texten med facit i hand kan en reaktion vara att vilja utkräva ansvar. Men vem ska man utkräva ansvar av om besluten framstår som kollektiva? Vare sig Marklund eller Richardson hänvisar till enskilda forskare. Istället presenteras reformerna som politiska och forskningsbaserade kollektiva konsensusbeslut.

I Marklunds bok kan vi se hur de problem skapades som vi idag

brottas med. När sifferbetygen infördes på 1960-talet tog man alltså bort begreppet godkänd och lade på så sätt grunden till att vi nu har elever på högstadienivå med kunskaper som motsvarar lågstadiets. Den sista studentexamen genomfördes 1968 och därmed den sista betygsnormering som vi har haft i form av examensskrivningar. Det är mot den bakgrunden inte konstigt att betygsnivåerna numera kan variera så starkt som de gör.

Det speciella med 1960- och 1970-talens allians mellan politiker och radikala pedagoger var att de nya pedagogerna fick monopol på samhällsområdet *lärarutbildning* genom att staten bestämde att den statliga lärarutbildningen var den enda som gav "behörighet". Staten har också *defacto* utövat ett monopol på forskning om utbildning genom tilldelning av så kallade sektorsmedel, där de forskningsansökningar beviljats stöd som har kunnat ge legitimitet åt den politik som staten har velat bedriva. Detta dubbla monopol har gjort att verksamheten inte har behövt ta till sig kritik.

När sifferbetygen infördes på 1960-talet tog man alltså bort begreppet godkänd och lade på så sätt grunden till att vi nu har elever på högstadienivå med kunskaper som motsvarar lågstadiets.

Samtliga personer som talar om svensk pedagogik är eniga om att utredningsvärlden, den politiska världen och den akademiska pedagogiska världen flyter ihop. Personer går också in och ut mellan olika roller, och den som har haft kontakt med skolan under de senare decennierna känner igen namn som Torsten Husén, Urban Dahllöf, Jonas Orring, Sixten Marklund och Ulf P Lundgren och förknippar Kjell Härnqvist med begreppet begåvningsreserven, Tomas Kroksmark med didaktik, Tomas Englund med läroplaner, Ference Marton med fenomenografi och Roger Säljö med socialkonstruktivism.

Staffan Selanders antologi från 1992 med artiklar från *Forskning om utbildning* påminner om de namn som har dominerat fältet. En artikel från 1976 är speciellt läsvärd än idag, nämligen den av Staf Callewaert och Daniel Kallós med kritik från vänster av progressivismen som framställs som en "rosa våg" bestående mer av slagord än av analys. De inriktningar som tas upp är dialogpedagogik, demokratisk pedagogik, befriande pedagogik, utvecklingsinriktad pedagogik, kreativ pedagogik, projektorienterad och problembaserad pedagogik.

Några av de uppräknade professorerna har med tiden ändrat inställning utan att dock ha kunnat ändra den allmänna inriktningen. Donald Broady är mindre radikal idag och intresserar sig för utvärdering av kvalitet i pedagogisk forskning. (Tydligt håller få arbeten måttet.) En professor som också har slagit in på ett nytt spår är Ference Marton som studerar varför kinesisk utbildning får så bra resultat. Kjell Härnqvist har nyanserat sina påståenden om begåvningsreserven. Flera kända namn har nu uppnått pensionsåldern, men progressivisterna är fortfarande aktiva och framträder bland annat under namnet Lärarutbildningskonventet för att protestera mot den borgerliga alliansens nyordning.

Reformer behövs dock idag. Sverige hade ett stabilt system med skickliga lärare när den tidigare reformperioden inleddes på

DEN VETTLÖSA VETENSKAPEN

1960-talet, vilket förklarar varför genomsnittet för förändringarna inte kom omedelbart. På 1980- och 1990-talen ökade medvetenheten om en kris, men det var ändå inte förrän internationella jämförelser slog igenom som allmänhet och politiker vaknade. De negativa resultaten för Sverige kommer nu slag i slag. Den internationella kunskapsutvärderingen PISA 2009 visar att Sverige utmärker sig genom att resultaten har sjunkit på alla de undersökta områdena. Den välkända TIMSS-undersökningen i matematik och naturkunskap konstaterade 2007 att inget annat land, vid sidan av Bulgarien, har tappat så mycket som Sverige.

Allmänheten har nu förstått att Sverige har sjunkande resultat. Men få har klart för sig att Sverige samtidigt har gjort en enorm satsning på forskning om pedagogik. I Selanders antologi anges att det mellan 1967 och 1974 publicerades 770 vetenskapliga arbeten om pedagogik i Sverige, och då har lärarhögskolornas produktion inte räknats med utan bara de fristående universitetsinstitutionernas. Mellan 1944 och 1980 lades det fram 213 doktorsavhandlingar i pedagogik. Nu produceras det runt 100 varje år. Sverige har idag drygt hundra professorer i pedagogik, doktorander får numera i Sverige heltidslön under fyra år, och varje avhandling representerar en investering på mellan en och två miljoner kronor för skattebetalarna. Den enda rimliga orsaken till att samhället satsar så stora summor är att man vill förbättra utbildningen för barn och unga. Universitetspedagoger brukar svara undvikande när man frågar om den praktiska tillämpningen av deras resultat, men om den pedagogiska forskningen inte förbättrar skolresultaten har skattebetalarna ingen anledning att finansiera en verksamhet av den här omfattningen.

En förklaring till att den pedagogiska forskningen inte har lett till bättre skolresultat är att avhandlingarna undviker ämnen som skulle kunna hamna i konflikt med den påbudna politiska linjen. Avhandlingarna baseras dessutom ibland på så pass få försökspersoner att allmäntliga slutsatser inte kan dras. De undersökta perioderna är inte sällan korta, speciellt i jämförelse med komplexiteten i det beteende som ska studeras. Vissa avhandlingar handlar om politiska och sociala attityder knutna till klass, kön och etnicitet snarare än om studieansträngningar. Det finns få avhandlingar som systematiskt jämför olika sätt att undervisa för att se vilken metod som är mest framgångsrik.

En försvarare av pedagogik-ämnet skulle kanske säga att pedagogik omfattar mer än skolundervisning. På administrativ nivå sorterar pedagogik under utbildningsvetenskap (man har varit mån om att ordet "vetenskap" ska finnas med, eftersom det ger prestige). Många universitetspedagoger försöker också komma bort från den praktiska kopplingen till skolan. Man vill inte se ämnet som ett stöd till en yrkesutbildning utan vill hellre knyta an till en samhällsvetenskaplig teorivärld, ungefär som i ämnet sociologi.

En ljusnande framtid var hennes.

FOTO: DN/SCANPIX

Hur gör framgångsrika länder? I östasiatiska länder som Japan och Kina arbetar man mycket praktiskt när det gäller skolutveckling. Lärarna samarbetar för att höja resultaten från år till år. Man utser "förstälärare" eller "mästarlärare" som ger demonstrationslektioner, numera inspelade på video. Östasiatiska skolor har ofta större grupper och billigare läromedel och deras lärare ha inte sällan kortare utbildning. Ändå får deras skolor ofta bättre resultat än de svenska. Man accepterar inte att elever stör eller vägrar att arbeta.

Finland upprätthåller också ordningen i skolorna och kan rekrytera intelligenta och ambitiösa lärare. Forskningen om pedagogik har ofta en praktisk inriktning. Ett typiskt ämne kan vara: Är metod X eller metod Y mest framgångsrik när det gäller att lära ut ett visst avsnitt i kemi i årskurs 8? Vid övningskolor får blivande lärare studera hur skickliga lärare arbetar. Både i Östasien och i Finland fokuserar man på att förbättra inläringen av ämneskunskaper.

Trots alliansens reformer är det i stort sett samma personer som tidigare som ansvarar för lärarutbildningen och

som leder forskningen i pedagogik. Den politisk-pedagogiska miljön är alltså i det närmaste oförändrad. Det som har hänt med själva läraryrket kan beskrivas som en proletarisering, eftersom lärarlönerna i Sverige numera är påfallande låga i förhållande till utbildningens längd. Under årtionden har inte staten försvarat lärarens auktoritet i klassrummet. Det är därför föga förvånande att läraryrket väljs bort av intelligenta och bildade studenter, alltså just de personer som systemet i första hand skulle behöva rekrytera. Bland annat har andelen barn till lärare kraftigt minskat bland lärarstudenter.

Det som hänt med rekryteringen till yrket speglas av Jan Sjunnesson i en artikel i *Pedagogisk forskning* 2011. De nya lärarstudenterna är kvinnor från familjer med svagt kulturellt kapital. De har påfallande dåliga skolresultat. Beslutet att söka lärarutbildning kan vara en följd av att de har haft svårt att komma in på andra utbildningar. I lärarutbildningen möter de en miljö som fortfarande citerar de teoretiker som nämnts och som påstår att samhället och skolan är förtryckande. De får lära sig att analysera skolan med begreppen klass, kön och etnicitet. Resultatet är, som Sjunnesson säger, en total förvirring hos de här teoretiskt och språkligt svaga studenterna.

Jag vill avsluta med en personlig anekdot med anknytning till lärarutbildningen i Göteborg i början av 1970-talet. Mina medstudenter bad mig att som kursombud i institutionskollegiet fråga vad en lärare ska göra i en högstadielklass i förorten om eleverna vägrar att rätta sig efter hans eller hennes anvisningar. Uppenbarligen uppfattades det som en opassande fråga men efter en generandetystnad svarade en av universitetslärarna: "En väl förberedd lektion misslyckas aldrig." Eftersom varje lärare vet att detta är ett absurt svar, avslöjar det att när det kommer till en krock mellan den utopiska bilden av undervisning och verkligheten, har man på lärarhögskolan föredragit utopin.

Inger Enkvist är professor i spanska vid Lunds universitet. Hennes senaste bok är *Latinamerikanska ikoner. Nio populistiska 1900-talsmyter* (Atlantis 2010).

När ras var ordet på allas läppar

För nittio år sedan grundades Statens institut för rasbiologi. Vid den tiden uppfattades ämnet som en modern, statistiskt förankrad totalvetenskap som lovade ekonomisk vinst, eftersom den kunde skapa en friskare nation, tömma mentalsjukhusen och kanske även leda till bättre moral.

Av Gunnar Broberg

Förhundra år sedan: kolonialismen står på topp. Vetenskapen är starkare än någonsin, biologi och medicin förnyas genom återupptäckten av Mendels lagar och av genetik. Industrialism och kommunikationer får kapitalet att öka och skapar en rörligare befolkning med en ökad urbanisering som följd. Därmed följer också problem. Rörligheten på så många nivåer anses skapa moralisk oro och krav på bättre ordning och kontroll. Människor är nervösa och den unga befolkningen flyr från Fattig-Sverige till Amerika. Framsteget bär på degeneration, masken i äpplet håller på att äta upp hela innandömet.

För nittio år sedan, strax efter första världskriget, öppnar Statens institut för rasbiologi sina portar i Uppsala. Det är inget stort ställe men statligt och därmed ståtligt, samt med förhoppningar om att kunna expandera. Riksdagen hade givit institutet i uppdrag att forska och att upplysa – vetenskapens paradgrenar. Beslutet hade varit enhälligt men förhistorien ganska lång, bland annat förekom förslag om ett Nobelinstitut i rasforskning. (Det skulle ha varit något!) Rasbiologin hade status vid förra sekelskiftet. Den ansågs nyttig och lovade innovationer. Ja, just det sista ordet användes förstås inte.

Efter femtio händelserika år, för fyrtio år sedan, strök man tidigare instiftade lagar om sterilisering, länge rasbiologins största praktiska insats. Frågan hade rests av den unge riksdagsmannen Olof Palme, som den gången kan sägas ha hävdad den enskildes rätt att själv välja. Statens institut för rashygien hade då gått upp i medicinska fakulteten vid Uppsala universitet under beteckningen Institutionen för medicinsk genetik, en namnändring som sammanföll med

motsvarande omdop internationellt. Ordet "rasbiologi" skorrade alltmer illa.

Och för nu femton år sedan, nyåret 1997, briserade nyheten om den svenska steriliseringspolitiken, "värre än Nazi-Tyskland" enligt DN. Världspressen vände sig mot Sverige, mönsterlandet, folkhemmet, för vad man hade tillåtit ske under det långa socialdemokratiska styret. Debatten har pågått fram till idag och lär fortsätta.

Rasbiologiska institutets starke man och förste chef var Herman Lundborg, medicinare utbildad både i Uppsala och Lund. Hans forskning på en ärftlig, mycket allvarlig muskelepilepsi lokaliserad till Listerlandet i Blekinge vann omedelbart beröm genom sin kombination av klinisk beskrivning, socialhistorisk dokumentation och mendelsk ärftlighetsgång. (På senare tid har det uppmärksammats att vad Lundborg identifierade som en sjukdom i själva verket var flera, varför hans resultat inte håller). Denna myoklonusepilepsi kom ändå att bli hans modell för svensk rasbiologi. Lundborg menade att mönstret inte bara var unikt för Listerlandet, utan att hela riket kunde drabbas om man inte kontrollerade äktenskapsmönstren, fortplantningen, invandringen och den enskilde.

Kriget kom emellan, forskningsansatser fick vänta, men sedan, som sagt, sesam för rasforskning. Att riksdagen satsade på ras hade sina skäl: ras var ordet på mångas läppar, det var modernt. Sverige hade en stark tradition på området. Linné hade redan 1735 indelat människoarten i fyra "varieteter" efter världsdelar. Anders Retzius

DEN VETTLÖSA VETENSKAPEN

ABTJÖRN SVENSK
Svenska skriftstiftelsen
BOKFÖRLAGET
Stockholm
Första trycket 1926
Andra trycket 1926
Tredje trycket 1926
Fjärde trycket 1926
Femte trycket 1926
Sjätte trycket 1926
Sjunde trycket 1926
Åttande trycket 1926
Nionde trycket 1926
Tionde trycket 1926

Frihet Jämlikhet Bröderskap

Social-Demokraten

Onsdagen den 15 December 1926.

42:a Årgången

Prenumerations och Annons-
Priser för 1926
Läsarens pris: 15 öre
Prenumerations pris för ett år:
60 öre i förskott

Svensken ökar i längd och får smalare huvud. Fler brunögda än förr.

Rasbiologiska institutets monumentala beskrivning av vårt lands befolkning utkommer i dagarna.

Bilderna är det uppgivande verktyget i den rasbiologiska beskrivningen. De visar olika typer av människor som studerats av Rasbiologiska institutet i Uppsala.

Produktionen av bostäder i Stockholm.

En stor och betydande byggnadsverksamhet i Stockholm. 5,000 LAGENHETER.

Flera lagenheter byggda 1925. En sammanlagt yta om 100,000 kvadratkilometer.

Den stora byggnadsverksamheten i Stockholm har varit en av de mest betydande i landet. Den har varit en av de mest betydande i landet. Den har varit en av de mest betydande i landet.

Livsmedelshandeln i Stockholm skall ordnas annorlunda.

Parthandeln får särskilda saluplatser på Norra Bantorget och vid Klara strand?

Alla torg bort.

Framtidens saluplatser Rålambstorg. Dagliga prisnoteringar. Standardförpackning.

En stor och betydande byggnadsverksamhet i Stockholm. 5,000 LAGENHETER.

Studiecirklar för sjöfolket gott uppslag.

Biblioteket.

En stor och betydande byggnadsverksamhet i Stockholm. 5,000 LAGENHETER.

Nyheter från forskningsfältet.

hade hundra år senare infört ett så kallat skallindex och här fanns nu en framstående forskare, Lundborg, som annars hotade att försvinna ur landet. Vetenskapen skulle gynnas, och detta var vetenskap, som dessutom lovade ekonomisk vinst eftersom den kunde skapa en friskare nation, tömma de alltmer fyllda mentalsjukhusen och kanske till och med skapa moralisk upprustning. Kartläggning av naturresurserna hade visat sig vara en framkomlig väg för industrin men vad var viktigare än människomaterialet? Sist men inte minst: man måste värna om den svenska folkstammen, hotad både utifrån och inifrån. Ras var ett ordnande begrepp.

Kort sagt, nationen behövde ordning och reda, en stark överhet av experter med ideal som alla kunde enas om. Hygienpolisen som städade upp i ett gammalt murrigt omodernt samhälle behövdes också för människan. Ordet hygien var tidens lösen, man talade om kroppshygien, men också om själshygien och livsmedelshygien. Rashygien kunde förenas med allmän överideologi om framsteg, nationalism, historia. Facit för hur illa det skulle gå saknades naturligtvis också. I efterhand har flera frågat om ingen sade nej. Svaret är: nej.

Men Rasbiologiska institutet fick inte speciellt mycket pengar. Statskassan var fattig, verksamheten kom att lida av ständig resursbrist. Men också förtroendebrist. Lundborg var en skral diplomat och institutionsledare. Ett halvdussin medarbetare skulle ha lön för att tillsammans med chefen kusa runt i bygderna och mäta svenskens kännetecken, fotografera honom eller henne, fylla i kort, göra tabeller och dra slutsatser. Orken räckte inte. Resultatet blir några anslående foliopublikationer, dels över svenska folket i sin helhet, dels

över samerna. Lundborg virrade bort sig på de lappländska fjällvidderna och befann sig långa tider alldeles för långt från den egentliga verksamheten. Till Java skickades femtio exemplar av mastodontverket *The Racial Characters of the Swedish Nation*. Till vilken nytta, kan man fråga sig.

Spänningarna inom personalen och i kontakterna uppåt blev allt starkare. I förhållande till de inledande mer eller mindre uttalande löftena om att rädda nationen hotade fiasko. Resultatet var antingen obefintliga, ofärdiga eller oanvändbara. Antingen skulle institutet läggas ner vid Lundborgs pensionering 1935 eller så fick man satsa på en nystart med nytt program och en annan typ av ledare.

Ny ledare blev socialdemokraten Gunnar Dahlberg, Lundborgs absoluta motsats och fiende, en intellektuell, en smula elitistisk samhällsdebattör med goda kontakter med Gunnar Myrdal och Herbert Tingsten. Dahlbergs linje var vad man brukar kalla *reform eugenics* (till skillnad från *mainline eugenics*), alltså en mer medicinsk genetisk snarare än antropologisk inriktning, som mindre förespråkade den stora biologiska utopin och mer trodde på en ingenjörskonst utan den grövsta rasretoriken. Det var alltså ungefär detsamma som makarna Myrdal förespråkade i *Kris i befolkningsfrågan* (1934). Ännu syntes alltså inte någon ny beteckning men rashygienens tunnades ut och det talades allt mindre om den. Så chef för Rasbiologiska institutet han var, så underkände Dahlberg i ett antal tekniska inriktade uppsatser begreppet "ras".

FOTO: TONI SICA/SCANPIX

Det här är naturligtvis en alltför snabb historik över ett tema som utvecklade sig i alltmer maligna former. Försättningen blir ännu knapphändigare, bland annat därför att dokumentationen under Dahlbergs tid inte alls är lika rik som under samlaren Lundborg. Men det finns inte bara gott om fotnoter utan också röda rubriker till den här historien. Tag till exempel Bertil Lundman, docent i rasbiologi i Uppsala, som skulle dra löje över Uppsala universitet genom sina minst sagt säregna yttranden och sin för lärosätet besvärande kurslitteratur. Uppsala har tack vare honom och Rasbiologiska institutet kommit i skottgluggen medan Lundaanatomerna kanske sluppit undan, i likhet med etnologer, arkeologer, geografer, teologer som var och en haft sin del i byn när de skrivit om folklynne, hanterat skallar och ben, dragit upp kulturgränser och riktat sig mot det folk som ansågs ha mördat Jesus.

Ändå: om Lundborgs period utgjorde femton misslyckade år för rasbiologin, varför så mycket uppmärksamhet? Naturligtvis för att spåren här korsas till nazismen och för att effekterna, verkliga eller möjliga, måste förskräcka. Men framförallt för att institutet var statligt sanktionerat och för att det arbetade i vetenskapens namn. Statens stöd blev visserligen mer och mer halvhjärtat, men det fanns ändå där.

Vid sekelskiftet 1900 svarade rasbiologin metodologiskt mot vetenskapens kriterier. Man ägnade sig i hög grad åt en sifferfetischism med massor av tabeller framtagna med olika mätinstrument. De hade ett retoriskt värde. Beslutsfattarna begrep knappast särskilt mycket och det enda man kunde göra var att nicka jakande. Man kan säga att forskarna i väntan på en tydlig teori och en klar bild ägnade sig åt en sorts deskriptionalism som var typisk för tiden, alltså kartläggning och dokumentation. All insamling borde väl förr eller senare komma till användning. (Men vem kunde som sagt använda *The Racial Characters of the Swedish Nation*?)

Rasbiologin uppfattades som en vetenskap i åtminstone två meningar: dels som en specialisering och därmed som modern, dels som svar på den gamla drömmen om en totalvetenskap som förenade flera discipliner. Jag citerar ur *Nordisk familjebok*, Ugglan band 32, tryckt nästan exakt samtidigt som man i riksdagen fattade beslut om att inrätta Rasbiologiska institutet och formulerat av folkskoleinspektör Sune Scheele: "Att ett splittrande af vetenskapen i särskilda discipliner utan genomfördt inbördes samband är en brist och strider mot vetenskapens eget väsen, bör ej förbises. [...] I hvarje tid göra sig därför två riktningar gällande inom det vetenskapliga arbetet, å ena sidan specialiseringen, å andra sidan generaliseringen som alltmer söker vidga överblickarna och närma sig en enhetlig världsförklaring." Just dessa senare generella anspråk gav rasbiologin dess utopiska potential.

Lundborg hade professors namn och uttalade sig med vetenskaplig myndighet från Universitetsstaden. Vid de skandinaviska naturforskarmötena förekom sessioner för rasbiologi, som visserligen aldrig blev särskilt omfattande. Ganska många svenska vetenskapsmän ägnade sig på något sätt åt rasbiologi. I en redogörelse från slutet av 1920-talet avsedd för en eugenisk publikation listade Lundborg den inre kretsen svenska rashygieniker. Han räknade både runt och tunt, tog med kända namn och uteslöt sådana som han av olika skäl inte gillade, men det blev i alla fall fjorton som han accepterar. Mycket eller litet? Hans tanke var i alla fall att det bara var början på den rashygieniskt rena – fast bruna – staten.

Hur det gick? Institutet fick en annan ledning. Vad som sedan hände inom svensk vetenskap under andra världskriget är förhållandevis litet undersökt. Populära föreställningar om nordisk blond ärlighet, utländsk svartmuskig skurkaktighet levde kvar och upp, aktualiserade av tidens betryck och legitimerades av Rasbiologiska institu-

tets propagandapublikationer. Samer, judar och romer med månghundraårig historia i Sverige hade anledning att känna hotet. Freden innebar ingen utrensning av rasforskningen eller dess rasistiska och nazistiska förlöpningar. Fysikern Erik Waller blev däremot *persona non grata* för utfall mot jazzen (*Jazzen anfaller*, 1946). Socialmedicinaren Åke Berglund fick inte sin avhandling godkänd av Karolinska Institutet. Men medicinen Gösta Häggquist som stött den nazistiska politiken satt som respekterad preses i Vetenskapsakademien. Under teknikhysterins kalla krig riktade sig vetenskapskritiken mot atomvapen och mot sovjetisk vetenskap, inom genetiken mot lysenkoismen, inte mot den storsvenska rasbiologin, allra minst i Dahlbergs reformerade version. Dahlberg och Gunnar Myrdal deltog i det av Unesco framarbetade *Statement on Race* (1950) som innebar ett underkännande av rasbegreppet, men som att döma av vad som står i femtio- och sextiotalets läroböcker och medier bara långsamt förändrade tonen.

Steriliseringsfrågan måste nämnas men den när man inte bäst via Rasbiologiska Institutet. Mer centrala aktörer var riksdagen och Medicinalstyrelsen. Den handlar om viktiga frågor: samhällets eller den enskildes rätt – men också om ansvar, om frihet och tvång. Och om Expertens roll. Det skedde maktövertagande mot de svaga i samhället: folkhemmets oönskade, de anstaltintagna, skulle steriliseras. Av dem som opererades var mer än nittio procent kvinnor trots att ingreppet är svårare på dem än på män. Men förloppet behöver inte beskrivas som "tvångsterilisering" för att vara illa nog. Lagen tillät aldrig "tvång" utan varje ingrepp skulle vara frivilligt. Ett jonglerande med ord? Nej, men en anledning att verkligen ta reda på vad som menades med tvång och med frivillighet. Frivilligheten visar sig ofta ha varit villkorad, den opererade tilläts i utbyte få abort eller slapp ut ur vårdanstalten.

Uppfattningen om att steriliseringspolitiken är rasistisk måste också problematiseras. Den första lagen 1934 laborerade med två indikationer, rashygienisk respektive medicinsk, den andra av 1941 införde en tredje, social – den sistnämnda förstärkande och i sin formulering just rasistisk. De är illa nog, men med tiden åberopades rashygienisk och social indikation långt mindre än den medicinska.

Steriliseringsspolitiken visar rasbiologin som totalvetenskap som spelar på en klaviatur av statistik, genetik, medicin och olika socialvetenskaper. "Expert" är en nödvändig gestalt som man måste både lita på och ifrågasätta, en gud i ett rum som alltför ofta saknar fönster för insyn och dörrar för besök. Hans ingångsvärden avgör åtgärderna – och de var inte sådana som vi skulle acceptera idag.

Mycket har skrivits om svensk rasbiologi och steriliseringspolitik: det kan uppfattas som en nödvändig uppgörelse med historien, en masochistisk brottning med vår uppblåsta svenskhet, ett pekfinger åt det förflutna, en varningsklocka inför vart samtiden leder oss. Värst blir debatten när historieskrivningen antar karaktären av domstol. Bäst blir den när den får oss att reflektera över vår egen tid.

Gunnar Broberg är professor emeritus i idé- och lärdomshistoria vid Lunds universitet. Hans var redaktör för *Til at stwdera läkedom. Tio studier i svensk medicinhistoria* (Sekl Bokförlag/Isell & Jinert 2009).

Förvillad av den goda viljan

Pseudovetenskap innehåller ofta ideologiska element och styrs av höga och ädla mål. Den äkta vetenskapen har däremot en klinisk blick som gör att den kan beskyllas för cynism.

Av Svante Nordin

Kunskap är makt, brukar man citera från Bacon. Makt korrumpierar, brukar man citera från lord Acton. Läger man samman de båda bevingade orden kommer man fram till att kunskap korrumpierar. Är det sant? Ät-minstone är det sant att det existerar både missbruk av kunskap och korrumpierad kunskap. Och det är sant att det existerar pseudovetenskap, det vill säga sådant som utger sig för att vara vetenskap för att ge legitimitet åt en politisk eller religiös eller medicinsk dagordning av det ena eller andra slaget, en dagordning som annars inte skulle kunna göra anspråk på "objektivitet". Här ska jag inte gå närmare in på pseudovetenskapen av idag. Tvärtom ska det handla om pseudovetenskapens rötter, rikt förgrenade som de är i ett fjärran förflutet. Ibland är det bara i efterhand möjligt att skilja pseudovetenskap från verklig vetenskap. Ibland bidrar pseudovetenskapen till att verklig vetenskap uppstår och utvecklas. Skriver man om pseudovetenskapens historia kommer man lätt att anlägga ett anakronistiskt besserwisser-perspektiv. Men låt oss nu göra just det. Vilken bild blir det då som träder fram?

Den mest ärevördiga formen av pseudovetenskap är kanske astrologin. Dess karaktär av vetenskap är obestridlig såtillvida som den vilar på observation (av himlakropparna) och på avancerade matematiska beräkningar. Den har förmågan att tillfredsställa djupt kända mänskliga behov, såväl enskilda människors önskan att i förväg lära känna sitt eget öde som furstarnas och nationers önskan att veta huruvida konstellationen inför ett krig eller annat företag är gynnsam eller inte. Vilken form av tillämpad vetenskap kan vara mera praktiskt betydelsefull än konsten att ställa horoskop? Många framstående astronomer kunde också extraknäcka i branschen. Tycho

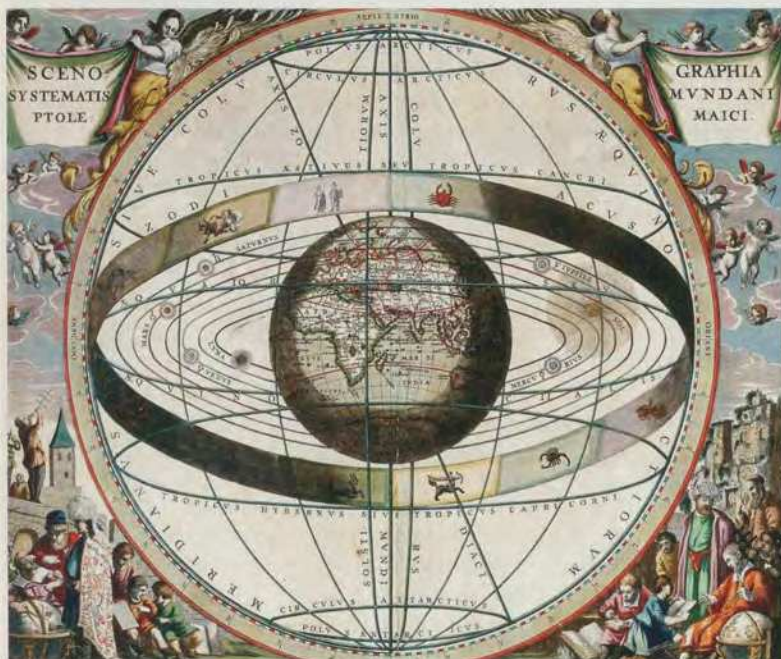
Brahe, den främste bland skandinaviska astronomer, sysslade med både astrologi och alkemi.

Astrologins motståndare hade ofta andra skäl än vetenskapliga för sitt motstånd, till exempel teologiska. Katolska kyrkan, Luther och Calvin bekämpade alla den okristna astrologin. Domprosten i Dublin, den elake Jonathan Swift, hade 1707 givit ut en almanacka där han på stjärnkunskapens grunder förutsade den framstående astrologen John Partridges snara fränfalle. Partridge var inte road, men många andra var det.

Nästan lika vördnadsvärd är alkemin. Namnformen låter ana ett arabiskt ursprung. Men även om araberna under medeltiden bedrev alkemi med särskild framgång går dess rötter tillbaka till det hellenistiska Egypten och kanske till det gamla Kina. Dess senare historia i Västerlandet är imponerande. Vid sidan av Tycho Brahe utövades alkemi av sådana vetenskapens hjältar som Robert Boyle och Isaac Newton. Distinktionen mellan kemi och alkemi är sen och påminner om att det ofta är efterhandsperspektivet som skiljer "vetenskap" från "pseudovetenskap". Att guldmakaren August Strindberg var för sent ute är dock alla eniga om.

Själva konsten att göra guld kan likväl stå som symbol för all pseudovetenskaps syfte. Den drivs sällan av det oegennyttiga sannings-sökandet, mer ofta av ett praktiskt intresse.

Att både astrologi och alkemi ofta associeras med magi är ingen tillfällighet. Den så kallade naturliga magin avsvor sig allt samröre med övernaturliga eller demoniska krafter. Det handlade om att utnyttja hemliga eller dolda krafter, javisst, men sådana som fanns hos natu- »

Karta över zodiaken av Andreas Cellarius, 1660.

ren själv. Oswald Spengler döpte i sin *Västerlandets undergång* den moderna västerlänningen till den "faustiska" människan. Magikern doktor Faust blev sinnebild för vår strävan att överskrida alla hämningar och tabun i sökandet efter kunskap och makt. Att därvid skilja myt från verklighet i vetenskapens urnebulosa är inte det lättaste. Vetenskapshistoriker som Frances A Yates och andra har utforskat den magiska och hermetiska traditionens roll vid den moderna vetenskapens födelse och kunnat visa hur tätt sammansnärjda vetenskapliga traditioner varit med sådana som vi nu ser som ovetenskapliga.

Kunde den moderna vetenskapen då när den väl uppstått bemästra pseudovetenskapen? Snarare tvärtom. Den nya vetenskapliga världsbilden gav upphov till nya typer av pseudovetenskap. Vad kunde vara mera 1700-talsmässigt, kunde man fråga, än fysiognomik och frenologi, den förra vetenskapen förknippad med Johann Caspar Lavater, den senare med Franz Joseph Gall? Projektet hade rötter hos antiken, men stämde också utomordentligt väl med den nya, materialistiska vetenskapens anda. Det handlade om att förstå människans psyke utifrån fysiska kännetecken, närmare bestämt om att utläsa hennes karaktär ur huvudskallens form. Gall utforskade de psykiska funktionernas lokalisering i hjärnan, synlig i kraniet. Lavater undersökte karaktärsegenskapernas fysiska motsvarigheter. Blå ögon antyder saktmod, mörka ögon kraft, en krokig näsa snille, en trubbig lättsinne. Lavaters svenske lärjunge Ehrensvärd slog fast: "De enda svenskar som haft smak hava haft krokiga näsor."

Än mer omedelbart förknippad med modern vetenskap var Franz Mesmers läror. Mesmerismen och den animala magnetismen var pseudovetenskap i forskningsfronten, magnetism var på modet. Mesmer såg sin forskning som en tillämpning av Newtons principer. Magnetiska kliniker växte som svampar ur jorden när denna nya terapiform vann terräng. Magnetismen och dess styvbarn hypnosen bidrog till att bota både fysiska och psykiska åkommor.

All äldre medicin kan av en sträng bedömare betraktas som pseudovetenskap. Humoralpatologin med dess rötter hos Hippokrates byggde på läran om de fyra kroppsvätskorna (blod, svart galla, gul galla och slem), som när de befann sig i rätt blandning medförde häl-

Alkemisten. Målning från 1770 av Joseph Wright of Derby.

FOTO: ERICH LESSING/IBL BILDBYRÅ

sa men som vid överflöd av den ena eller andra alstrade sjukdomar – och dessutom förklarade de fyra temperamenten (det sangviniska, det melankoliska, det koleriska och det flegmatiska). Men denna förklaringsmodell började ifrågasättas när den moderna vetenskapen bröt in. Ett av många uppslag beträffande vad som borde komma istället framfördes vid slutet av 1700-talet av Samuel Christian Friedrich Hahnemann,

homeopatins upphovsman.

Nittonhundratalets viktigaste bidrag till vetenskapernas patologi var uppkomsten av pseudovetenskap i beskydd av en totalitär stat.

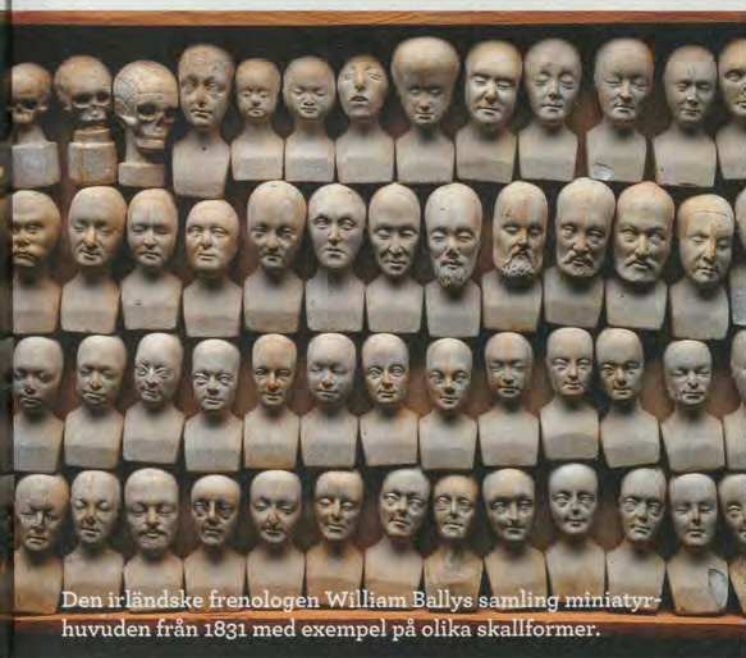
Hans idéer skulle vinna ofantlig spridning så att det ännu vid förra sekelskiftet runtom i världen fanns hundratals universitetskliniker, farmacier, medicinska fakulteter och lärda tidskrifter som ägnade sig åt den homeopatiska medicinen. Lika botar lika, det var grundbulten. För att bota en sjukdom, menade Hahnemann, måste vi finna en medicin som alstrar en liknande sjukdom i den mänskliga kroppen.

Han hade också den egendomliga tanken att medicin borde brukas i "homeopatiska doser", alltså i utspädd dosering, för att åstadkomma detta slag av effekt.

Den officiella medicinska vetenskapen har sedan länge avvisat homeopatin, som kommit att bli liktydig med kvacksalveri. Men för de trogna har den haft den dubbla attraktionen av att vara "vetenskaplig" och på samma gång oppositionell i förhållande till den konventionella vetenskapen, vars fördomsfullhet, konservatism och försvurenhet åt etablerade intressen alltid retar pseudovetenskapernas supportrar. Samtidigt hade homeopatin den naturliga ambitionen att etablera sig just som konventionell vetenskap med hemortsrätt inom det traditionella universitetsväsendet och sjukvården.

Nittonhundratalets viktigaste bidrag till vetenskapernas patologi var otvivelaktigt uppkomsten av pseudovetenskap i beskydd av en totalitär stat. Nazisternas rasbiologi ger ett exempel. Men som

DEN VETTLÖSA VETENSKAPEN

Den irländske frenologen William Ballys samling miniatyrhuvuden från 1831 med exempel på olika skullformer.

Trofim Lysenko undersöker vetets tillväxt på en kollektiv bondgård i Ukraina.

FOTO: HULTON-DEUTSCH COLLECTION/CORBIS/SCANPIX

kanske än mer renodlat framstår den så kallade lysenkoismen, med namn efter den ryske genetikern Trofim Denisovitj Lysenko. Stalins Sovjetunionen utgjorde ramen för Lysenkos verksamhet. Det var genom Stalin, senare även genom Chrusjtjov, som Lysenko kunde bli den ledande figuren inom sovjetisk genetik. Samtidigt dog hans främste rival, Nikolaj Ivanovitj Vavilov, i fängelset efter att ha anklagats för att sabotera den sovjetiska biologin. Lysenkos stora upptäckt var att förvärvade egenskaper kan ärvas. Hans experiment koncentrerade sig på växter och djur av betydelse för det dåligt fungerande sovjetiska jordbruket, vete, korn, tomater, potatis, höns och kor. En lämplig näring och miljö skulle kunna skapa nya arter med högre avkastning, motståndskraft mot frost, och andra värdefulla egenskaper. Existensen av gener och betydelsen av dna förnekades däremot inom lysenkoismen.

Lysenko var en framgångsrik vetenskaplig imperiebyggare som jämförd med exempelvis svenska sådana hade fördelen att kunna skicka besegrade akademiska rivaler till Gulag eller exekutionspatrullen. Det stöd han fick från den politiska ledningen har ibland förklarats som främjat av tanken att också människan är oändligt manipulerbar så att det borde vara möjligt att skapa inte bara nya växtarter utan en ny sovjetisk människa med hans metoder. Ett mera näraliggande motiv var rimligen dock att man hoppades förbättra jordbrukets produktivitet. Framgången blev klen. Men det berodde kanske mindre på att Lysenkos metoder var charlatanmässiga än på att hela den sovjetiska jordbrukspolitiken var det (åtminstone om målet var förbättrad avkastning).

Men det är givetvis inte bara inom totalitära politiska system som det kan finnas ett behov av pseudovetenskap. Också inom demokratierna existerar drivkraften att kunna ge vetenskapens legitimering åt ideologiska älsklingsidéer. Politiska och sociala väckelserörelser av olika slag utvecklar gärna en vetenskaplig överbyggnad, något som exempelvis dagens svenska universitets- och forskningsvärld ger mångahanda exempel på. Dubbelheten av uppror mot vad man uppfattar som etablerat och konservativt och en önskan att själv bli etablerad vetenskap gör sig gällan-

de även i dessa sammanhang. Inte minst samhälls- och humanvetenskaper ställs inför krav på ibland lukrativ produktion av politiskt korrekta åsikter.

Är pseudovetenskapen då alltid skadlig?

Man bör akta sig för förhastade svar på den frågan. Ibland är det den verkliga vetenskapen som är mest skadlig. Bara god vetenskap kan ge upphov till effektiv teknologi. Och ju mer effektiv en teknologi är, desto skadligare blir den om den används för att skada. Ett vetenskapshistoriskt omdiskuterat exempel är den tyske kemisten Fritz Haber, Nobelpristagare i kemi 1919, men också betraktad som "gaskrigets fader". Ju mer välförtjänt Nobelpriset var ur rent vetenskaplig synpunkt, desto mer effektiv gasen, kunde man säga. Och just därför blev priset omdiskuterat. Ingen ifrågasatte den vetenskapliga betydelsen av Habers upptäckter. Men man ifrågasatte det moraliska i att så snart efter kriget belöna upptäckter som kunnat få en så fruktansvärd teknologisk tillämpning som framställandet av giftgas. Hade Haber däremot varit en charlatan skulle hans gas ha fungerat lika dåligt som Lysenkos utsäden och detta skulle ha varit till fördel för mänskligheten.

All äkta vetenskap är som redan Max Weber påpekade instrumentell, det vill säga den kan användas till skadliga likaväl som till gagnarika syften. Vetenskap är en sak, värderingar något annat (för att nu göra en lång historia kort). Pseudovetenskap karakteriseras däremot ofta av att ha höga och ädla mål inbyggda i själva utövandet. Den innehåller med andra ord ofta ett kraftigt ideologiskt element. Det gör den ideologiskt brukbar men så att säga tekniskt verkningslös. Den har sin styrka i det preskriptiva men sin svaghet i det deskriptiva. Den äkta vetenskapen har en klinisk blick som öppnar den för beskyllningar för cynism. Pseudovetenskapen är ofta varmhjärtad och varmblodig. Den lämpar sig för högstämda proklamationer. Den är ofta nog politiskt gångbar. Den bärs upp av sin nära relation till mänskliga önskningar och behov. Den ger de direkta svaren på våra frågor. Om dess effekter är nyttiga, harmlösa eller skadliga kan variera. Den är inte värd respekt, det må vara. Men den är väl värd intresse och uppmärksamhet.

Svante Nordin är professor i idé- och lärdoms historia vid Lunds universitet.

Hans senaste bok är *Drottningen och filosofen. Mötet mellan Christina och Descartes* (Atlantis 2012).

Den nazistiska organisationen ERR hade redan 1940 ett sextio-tal anställda bara på den franska uppsamlingsdepån i Jeu de Paume i Paris och hade till uppgift att plundra kulturinstitutioner runtom i Europa på böcker och värdefulla kultur- och konstobjekt.

På 1990-talet aktualiserades frågan om nazisternas konststöld. Man fann att tusentals konstverk ännu inte har återlämnats till sina rättmätiga ägare, säger **Evelien Campfens**, chef på den institution i Holland som utreder fordringar från drabbade judiska familjer.

Av Johan Lundberg

»Konstplundringen måste redas ut«

På sensommaren 2006 ringlade köerna utanför Neue Galerie mellan Femte avenyn och 86:e gatan i New York. Anledningen var att galleriets ägare, kosmetikamagnaten Ronald Lauder, hade förvärvat vad som påstods vara världens dyraste målning (i själva verket var dock köpeskillingen hemlig), Gustav Klimts porträtt av Adele Bloch-Bauer (1906) för 135 miljoner dollar. Det var nu inte den första Klimtmålning som köptes av Lauder, vars konstsamlande inleddes redan vid 15 års ålder med just ett verk av Klimt (följd av en van Gogh året därpå). Lauders slagfärdiga yttrande om att "detta är vår Mona Lisa" i den rikhaltiga nyhetsrapporteringen om det spektakulära förvärvet, fick omedelbar effekt. Enligt vad CNN rapporterade i oktober 2006 hade museet före köpet av Klimt-målningen ungefär 350 besökare om dagen och uppfattades som ett "kultmuseum". Efter förvärvet var man uppe i 10 000 per vecka. (Det bör kanske i sammanhanget nämnas att målningen på sin tidigare plats på Österreichische Galerie Belvedere i Wien befann sig lite i skymundan av samme konstnärs *Kysen* och *Judith*.)

Men Klimts målning hade inte bara ett extraordinärt pris, utan även en spektakulär historia. Melissa Müller berättar i boken *Lost Lives, Lost Art. Jewish Collectors, Nazi Art Theft, and The Quest for Justice* (2010) hur den avbildade Adele Bloch-Bauer, som även var ägare till porträttet, oväntat dog vid 44 års ålder, varefter hennes man, en framgångsrik judisk sockerfabrikör, behöll porträttet tillsammans med flera andra Klimt-målningar. Efter tyskarnas annektering av Österrike 1938 fick dock Ferdinand problem: en stor del av hans tillgångar konfiskerades och i likhet med många andra judar påstods han vara skyldig staten jättelika belopp, vilket föranledde utmätning. Hans konst såldes av nazisterna på auktion och till museer, vilket var anledningen till att Klimts målning av Adele hamnade i Österreichische Galerie.

Tre veckor före sin död 1945 ändrade Ferdinand Bloch-Bauer sitt testamente så att hans brorsdotter Maria Altmann fick arva en fjärdedel av hans tillgångar. Därefter startade en segdragen kamp för att arvingarna skulle återfå de sex Klimt-mål-

ningar som Bloch-Bauer hade haft i sin ägo. Inte förrän år 2000 kunde Altmann framställa sin fordran på den österrikiska staten, vilket efter åtskilliga juridiska turer utmynnade i att målningarna tillföll familjen. Varpå Maria Altmann alltså sålde sin tavla till Lauder.

Nu är denna historia långtifrån unik. Hector Feliciano gör i sin bok *Le musée disparu. Enquête sur le pillage d'œuvres d'art en France par les nazis* (1995) uppskattningen att det på franska museer i mitten av 1990-talet fanns tusentals verk som borde återböras till sina rättmätiga ägare på motsvarande sätt. Från museernas sida hade man vid den tiden dock valt att inte närmare fördjupa sig i proveniensfrågor när det gäller ockupationsåren. I sin bok visar Feliciano hur förhållandevis enkelt det är att fastställa det korrekta ägarskapet på många av dessa målningar, och även då på dem som i likhet med Klimt-målningen bedömdes som *entartete Kunst* av nazisterna och därför snabbt kom ut på konstmarknaden – genom att de användes av tyskarna i utbyte mot äldre mästare.

Ett exempel är Fernand Légers målningen *Kvinna i rött och grönt* som fortfarande på 1990-talet fanns att beskåda på Centre Pompidou, men som ursprungligen hade tillhört Léonce Rosenberg (bror till den betydligt mer inflytelserike parisiske konsthandlaren Paul), från vilken verket konfiskerades – och diariefördes som *entartet* av tyskarna. Nazisterna använde sedan målningen i en utbytesaffär mot en flamländsk 1500-talsmålning, vilket gjorde att Légers verk hamnade hos en tysk konsthandlare, från vilken den inte återlämnades till Frankrike förrän 1948. Dock nådde målningen aldrig längre än till den franska staten, vilken aldrig fick några fordringar. Detta eftersom Léonce dog 1947 och hans efterlevande inte forskade vidare i saken. Som en konsekvens av Felicianos efterforskningar plockades dock målningen 2003 bort från Centre Pompidou och såldes – efter att man i fransk domstol hade bedömt att försäljning var det enda sättet att uppnå rättvisa mellan de tre rättmätiga ägarna.

Omfattningen av de nazistiska konststölderna (enligt vissa bedömare ska nazisternas konstan-

”

Bloch-Bauers
konst såldes
av nazisterna
på auktion och
till museer,
vilket var anled-
ningen till att
Klimts målning
av Adele
hamnade i
Österreichische
Galerie.

del ha omfattat upp till 650 000 verk) vittnar, i kombination med den systematik med vilken man byggde upp denna verksamhet, om den vikt som man i Tredje riket tillmätte konst, estetik och kultur. Det var inte för inte som Hitler, när han i sin bunker på kvällen före sitt självmord dikterade sitt testamente i närvaro av Joseph Goebbels, Martin Bormann och Nicolaus von Below, särskilt fördjupade sig i en detalj: sin konstsamling. "De målningar i mina samlingar, som jag under årens lopp har förvärvat, var inte införskaffade för personlig vinning, utan för att skapa ett museum i min barndomsstad Linz."

Det museum som Hitler återopade i sina senkomna ord hade föresvävat honom alltsedan 1938, då han fick idén att låta Linz ta upp kampen med Paris, Florens och Venedig som Europas kulturmetropol. I den österrikiska stad där han hade vuxit upp planerade han att bygga ett jättelikt museikomplex, *Führermuseum*, 150 meter långt med kolonner i grekisk stil. Museet, som Albert Speer och Roderich Fick skulle rita, var tänkt att fyllas huvudsakligen med konst från romantiken och bakåt, med särskild tonvikt på holländska, tyska och italienska mästare men också med franska konstnärer som Fragonard, Poussin, Boucher och Watteau. Därtill kom tysk samtidskonst av den sort som Hitler beundrade.

Den 21 juni 1939 inrättade Hitler *Sonderauftrag Linz* (ungefär: specialuppdrag Linz) under ledning av konsthistorikern, filosofie doktor Hans Posse, som tidigare hade utmärkt sig som chef för museet för gamla mästare i Dresden. *Sonderauftrag* hade som syfte att orga-

nisera och systematisera den nazistiska regimens alltmer omfattande konstförvärv. Mellan 1939 och 1945 ägnade sig nazisterna åt att, med sedvanligt nit ifråga om registrering och katalogisering, förvärva den konst som var tänkt att fylla museet. Sammanlagt handlade det om hundratusentals konstföremål som under mer eller mindre ofrivilliga former köptes – eller konfiskerades och stals.

Enligt Hector Feliciano plundrades bara i Frankrike så mycket som en tredjedel av all privatägd konst av nazisterna. Och 1945 fastslog United States Office of Strategic Services (OSS) att Nederländerna var det viktigaste landet efter Frankrike för Görings konstförvärv, och det land som låg i topp ifråga om nazistiska inköp.

Inledningsvis köpte nazisterna den eftertraktade konsten med pengar som man hade fonderat genom bland annat inkomsterna från försäljningsframgången *Mein Kampf*. Initialt hade Hans Posse en budget på motsvarande runt en halv miljard kronor i dagens penningvärde, vilken fortsatte att stiga under 1940-talet – trots den tyska arméns alltmer olycksaliga insatser.

Efter 1940 ägnade man sig dock i allt högre grad åt regelrätt plundring i flera av de ockuperade länderna, vilket skedde inom ramen från Einsatzstab Reichsleiter Rosenberg, ERR, som leddes av chefsideologen Alfred Rosenberg, låt vara att verksamheten ytterst sett tycks ha kontrollerats av Göring själv. ERR hade redan 1940 ett sextiototal anställda bara på den franska uppsamlingsdepån i Jeu de Paume i Paris och hade till uppgift att plundra kulturinstitutioner runtom i Europa på böcker och värdefulla kultur- och konstobjekt. »

Den konst som förvärvades och bedömdes som passande i det planerade museet deponerades på olika ställen i Europa, till exempel i det bayerska slottet Neuschwanstein och i palatset Hofburg i Wien. Modernistisk och förmodernistisk konst användes å sin sida i utbyte mot gamla mästare. Därtill kom den konst som Göring själv lade beslag på för konstsamlingen i sitt jaktstolt Carinhall.

I februari 1944 deponerades de mest värdefulla konstförvärven i saltgruvorna i österrikiska Altaussee, i syfte att skydda konstverken mot de allierades bombningar. Efter befrielsen fick amerikanska trupper ett tips om saltgruvornas konstgömmor och fann drygt 7 000 målningar, skulpturer och antikviteter. Sedan dess har det pågått en segdragen process med att para ihop de ursprungliga ägarna med deras konstverk. I de flesta drabbade länder försökte man lösa problemen under åren omedelbart efter krigsslutet. Men det visade sig vara lättare sagt än gjort; och egentligen har det inte varit förrän under det senaste decenniet som frågan om återbördande har aktualiserats på allvar – och fått allmänheten engagerad, efter flera spektakulära rättegångar, initierade böcker och ögonöppnande filmer.

Det nymornade intresset för den nazistiska konstplundringen har tagit sig uttryck i att det i flera av de drabbade länderna har bildats institutioner för återbördande. Det internationella samarbetet har också ökat – inte minst efter att 44 länder, däribland Sverige (representerat av den dåvarande statssekreteraren Pär Nuder), 1998 enades om elva icke-bindande principer, de så kallade Washington Principles on Nazi-Confiscated Art, som syftar till att underlätta arbetet med att återlämna konst som har stulits av nazisterna. Nationella kommittéer har tillsatts i syfte att initiera undersökningar av enskilda fordringar och sedan komma med vägledning för hur staten ska agera, men också för att skapa ramverk för identifikation av stulen konst på museer samt att hitta "rimliga och rättvisa" lösningar i tvister mellan konstverkens nuvarande och tidigare ägare.

– Problemen uppstår inte minst i de många fall där de nuvarande ägarna har köpt verken i god tro, förklarar Evelien Campfens, som är föreståndare för holländska Restitutiecommissie i Haag och som jag träffar på organisationens kontor, vilket har sammanlagt sex konsthistoriker, jurister och historiker heltidsanställda.

– Man måste gå försiktigt fram, allt i enlighet med den vägledande principen om att hitta lösningar som framstår som rättvisa och rimliga. Det har förekommit fall där den senaste ägaren har kompensats med sin inköpssumma eller där man helt enkelt har sålt verket och sedan låtit den nuvarande ägaren få två tredjedelar och den ursprungliga ägaren en tredjedel av köpeskillingen.

Att det hann ta över femtio år innan det här arbetet kom igång på allvar beror på flera samverkande faktorer.

– Det var en rad skandaler under 1990-talet, bland annat i Schweiz, där man upptäckte att guld och pengar som hade tillhört judar aldrig hade återlämnats till de ursprungliga ägarna. Detta lade grunden för en ökad medvetenhet om den här sortens frågor och gjorde att man började titta närmare på hur återbördandet hade skett efter kriget i olika länder. Man fann då att arbetet i många fall hade misslyckats. Detta bekräftades av att journalister fäste uppmärksamheten på att tusentals konstobjekt inte hade återlämnats till de ursprungliga, ju-

Evelien Campfens är föreståndare för holländska Restitutiecommissie i Haag.

ILLUSTRATION FÖR AXESS AV JOHAN PATRICNY

diska ägare. Flera av de här konstverken visade sig finnas i de samlingar som man i flera länder hade upprättat efter kriget, till exempel den holländska NK-samlingen (Nederlands Kunstbezit-collectie), där man hade deponerat ungefär 4 000 konstverk som man efter krigsslutet visste eller förmodade hörde hemma i Nederländerna.

– Det kom som en chock, säger Campfens, och konsekvensen blev att man började undersöka den här sortens frågor på djupet och skapade seriösa institutioner för arbetet med att återbörda konst.

Sedan man startade sin verksamhet 2002 har den holländska kommittén drivit 134 fall, av vilka merparten har rört fordringar på den konst som efter kriget inhystes just i NK-samlingen.

Arbetet med en enskild fordran sker i flera steg. Först måste den tidigare ägaren, eller idag oftare dennes arvingar, kunna bevisa att konstverket ifråga hade funnits i familjens

ägo. Stegnummert två år, förklarar Campfens, att säkerställa att det var via anfadern (och inte via någon som denne frivilligt sålt verket till) som konstverket hamnade hos nazisterna. För det tredje måste man kunna bevisa att verket hade stulits eller ofrivilligt sålts till tyskarna.

– I Nederländerna befann sig konstmarknaden i kris under hela 1930-talet; och läget förvärrades i slutet av decenniet på grund av krigshotet, säger Campfens. Efter att den tyska armén hade invaderat Holland i maj 1940 kom judarnas och därmed de judiska konsthandlarnas situation att förändras successivt. Inga storskaliga konfiskeringar av allmänna eller privata konstsamlingar skedde under de första månaderna. Genom att tyska konsthandlare dök upp skedde tvärtom – på samma sätt som i Frankrike under ockupationen – en exceptionell uppgång på konstmarknaden; priserna på konst fördubblades i Holland mellan 1940 och 1941.

Omedelbart efter invasionen besökte Göring landet och passade redan då på att göra konstaffärer, vilket på mer reguljär basis senare kom att ske med konsthandlarna Walter Andreas Hofer och Alois Miedl som mellanhänder. I övrigt besökte Hans Posse Holland för det planerade Linz-museets räkning, och efter hans död i cancer 1942 fungerade konsthistorikern Erhard Göpel som representant i Nederländerna för *Sonderauftrag Linz*. Göpel knöt i sin tur till sig ett antal judiska konsthandlare som experter, vanligtvis i utbyte mot diverse favörer.

I takt med att judarnas situation förvärrades, genom att de tvingades till social och ekonomisk isolering samt, från juni 1942, började deporteras till koncentrationsläger, blev det allt enklare för nazisterna att komma över enskilda konstverk och hela konstsamlingar – antingen genom ren konfiskering eller i utbyte mot utresetillstånd eller pengar.

När man inom Restitutiecommissie ska bedöma fordringarna rör man sig inte sällan i en värld av gråzoner, menar Campfens. Å ena sidan har man i Holland, förklarar hon, valt att se en konstförsäljning av en judisk privatperson under nazisttiden som i princip ofrivillig, medan man å andra sidan tillämpar en strängare bedömning av judiska konsthandlare som försörjde sig genom att sälja konst. Ifråga om de judiska konsthandlarna kan man tala om ofrivillig försäljning i det fall då konsthandlaren stod under förvaltare, då transaktionen inbegrep utresetillstånd, pass eller liknande fördelar – eller

då försäljningen skedde under hot och köparen var en representant för ockupationsmakten eller en holländare som efter kriget dömdes som kollaboratör.

Ett belysande fall utgörs av den framstående holländske konsthandlaren Jacques Goudstikker, som flydde med sin familj i maj 1940 och omkom på båten till England, men vars fru och son sedermera lyckade nå och slå sig ner i USA. Bara några månader efter Goudstikkers flykt sålde galleriets anställda alla konstverk, lokalerna samt varumärket till tyskarna. Av de 113 konstverk som Goudstikker noggrant hade listat, tog Göring själv de mest exklusiva, varefter den tidigare nämnde Alois Miedl fortsatte att göra affärer i galleriets namn med följd att ett tusental målningar slussades ut från galleriet till Tyskland.

Att i efterhand slå fast att Goudstikkers konst såldes ofrivilligt var naturligtvis inte svårt, med tanke på att hans fru uttryckligen hade beordrat galleripersonalen att inte sälja.

När fallet togs upp av Restitutiecommissie gällde det målningar som hade konfiskerats efter kriget från Görings konstsamling och därefter hamnat i NK-samlingen. År 2005 kom man fram till att 202 målningar (av sammanlagt 267 fordringar) skulle återlämnas till Goudstikkers efterlevande.

Lika problematisk var inte situationen för arvingarna till den likaledes judiske konsthandlaren Kurt Walter Bachstitz i Haag. Denne var inte bara gift med systemen till Walter Andreas Hofer, som skötte Görings konstaffärer i Holland, utan galleriet sålde även ett stort antal målningar till Hans Posse och senare till Göpel. För att slippa restriktionerna för judiska affärsidkare skrev Bachstitz också över galleriet på sin icke-judiska fru. I egenskap av leverantör av konst till det planerade Führermuseet i Linz erhöill Bachstitz en mängd förmåner, till exempel undantag från tvånget att bära davidsstjärna.

När det gäller Bachstitz gjordes dock ett undantag. När Göpel för Führermuseets räkning köpte Pietro Cappellis målning *Roman Capriccio* från tidigt 1700-tal befann sig Bachstitz under press, varför kommittén 2009 gjorde bedömningen att hans släktingar var ägare av detta konstverk.

Evelien Campfens tar mig med till Brediusmuseet i Haag, för att visa en märklig målning av 1600-talskonstnären Jan Steen: *Tobias och Sarahs bröllopsnatt*. Ungefär mitt i målningen kan man skönja en fog som vittnar om att målningen någon gång i slutet av 1800-talet delades i två: en föreställande bröllopsparet, den andra ärkeängeln Rafael när han oskadliggör den onde anden Asmodeus (lustans demon i den apokryfiska *Tobits bok*) som tidigare av svartsjuka hade dödat var och en av Sarahs sju tidigare fästmän.

Det var inte förrän 1996 som den holländske konsthistorikern Albert Blankert tog initiativ till en hopfogning av de två fragmenten. Då hade den högra delen av målningen funnits i Abraham Bredius samling sedan 1907 och 1922 donerats till den holländska staten tillsammans med Bredius övriga konst. Den vänstra delen av målningen hade däremot tillhört Jacques Goudstikker, och lämnades kvar i Nederländerna vid hans flykt 1940. Goudstikkers målning hamnade därefter i Hermann Görings samling, varifrån den efter kriget skickades till den

tidigare nämnda NK-samlingen där den holländska staten deponerade de nazistiska konst-krigsbytena från Holland. I samband med att den holländska staten återlämnade Goudstikkers målningar till hans efterlevande 2005, utgjorde av naturliga skäl Jan Steen-målningen ett delikat ärende. Efter år av förhandlingar löstes tvisten genom att staten Haag 2011 betalade Goudstikkers släkt en miljon euro för att målningen skulle få fortsätta att visas i sin helhet på Brediusmuseet.

Historikerna Annemarie Marck och Floris Kunert berättar för mig om ett annat aktuellt fall. Den holländsk-judiske bankiren och konstsamlaren Friedrich Gutmanns arvingar kom 2002 – under sina efterforskningar av Gutmanns konstsamling – över ett fotografi från ett franskt arkiv av en för familjen okänd pietà-skulptur från 1400-talet med baksidestexten "Gutmann Friedrich". Den holländska kommittén tog i sin tur kontakt med NK-samlingen, där det visade sig att pietà-skulpturen fanns. I den fortsatta utredningen fann man dokument som visade att skulpturen hade funnits i ett galleri på Place Vendôme i Paris, där man hade Gutmanns verk till salu på kommission. Vidare hittade man uppgifter om att

statyn 1940 hade förflyttats från det franska galleriet till Tyskland. Den sista pusselbiten var ett foto av den amerikanske fotografen på *Life Magazine*, William Vandivert, som var på plats när de allierade i maj 1945 tömde en järnvägsvagn med Görings konst. Fotografiet visar hur pietà-statyn lastas ur vagnen.

På så vis kunde man alltså 2011 skapa sig en bild av vad som hänt med den sydtyska 1400-talsstatyn som sändes tillbaka till Holland från München 1947, tre år efter att Friedrich Gutmann hade avlidit i Theresienstadt och hans fru i Auschwitz. (Redan 1939 hade paret dock börjat flytta sin konstsamling till Paris.)

För Sveriges del prövades Washington-principerna när arvingarna efter Otto Nathan Deutsch 2009, efter en sex år lång tvist med Moderna museet, lyckades kräva tillbaka Emil Noldes målning *Blumengarten (Utenwarf)* från 1917. Deutsch hade i slutet av 1930-talet flytt från Tyskland till Amsterdam, men hans tillhörigheter, däribland hans konstsamling, kom aldrig fram som tänkt 1939 utan påstods av transportbolaget ha förstörts under bombningsräder. Själv överlevde inte Deutsch kriget utan dog av naturliga orsaker 1943 i Holland, utblottad. Hans arvingar återfann Nolde-målningen 2002 på Moderna museet, som i sin tur hade köpt den 1967 från Roman Norbert Ketterers galleri i Lugano.

Inte förrän 2009 kom man fram till en lösning: då såldes målningen och köpeskillingen tillföll Deutschs arvingar. Ett avtal upprättades samtidigt som gjorde att den nye köparen förband sig att låna ut Nolde-målningen till Moderna museet fram till 2014 (och därefter andra verk från samma epok).

Tidigare samma år, 2009, konstaterades på Holocaust Era Assets Conference i Prag att Sverige var ett av de länder där man med avseende på Washingtonprinciperna "inte har gjort några avsevärda framsteg". Anledningen till omdömet var den likgiltighet som man från såväl kulturdepartementet som Moderna museet under flera år hade visat inför det obestriddliga faktum att museet härbärgerade nazistiskt stöldgods.

Den 27 november i år hålls en internationell konferens i ämnet just i Haag. Någon svensk deltagare är i skrivande stund inte anmäld. ❀

Tobias och Sarahs bröllopsnatt, Jan Steen.

Evig skönhet och längtan hos Sapfo

Vi vet att Sapfo i sin samtid ansågs vara en av antikens främsta diktare. Däremot vet vi nästan ingenting om hennes privatliv och poesi. De lyriska fragment som finns kvar ger i alla fall en bild av hennes passion för det estetiskt vackra.

Av Hans-Roland Johnsson

Det är idag långt ifrån lika självklart att tala om "klassisk bildning" som för etthundra, femtio eller till och med för trettio år sedan. Betydande sociala förändringar i samhället och en bredare acceptans för olikartade kulturella manifestationer i en alltmer globaliserad värld har inneburit ökad konkurrens för de antika grekiska och romerska litteraturskatterna. Medan de klassiska författarna tidigare var vanliga referenspunkter i det intellektuella samtalet måste storheter som Homeros, Sofokles och Vergilius idag på egna meriter tillkämpa sig en plats på den litterära marknaden. Även om litteratur på grekiska och latin inte längre har samma position bör man emellertid inte glömma den imponerande mängd av litterära och filologiska studier i dessa ämnen som i våra dagar trots allt produceras. Därutöver vittnar ett rikt utbud av nytugåvor, filmer, populärvetenskapliga verk, översättningar och teateruppsättningar om den antika periodens fortsatta, om än allt svagare, attraktionskraft.

Det antika Greklands kultur, filosofi och levnadssätt har varit – och är – en källa till beundran och inspiration. Det är även ett slags spegel i vilken vi kan betrakta oss själva genom att jämföra oss med grekerna. En sådan jämförelse är desto mer spännande och produktiv eftersom grekerna på en och samma gång naturligtvis var mycket lika oss, samtidigt som deras kynne och attityder i vissa avseende – exempelvis vad gäller synen på sexuella och religiösa företeelser – antingen är okända för oss i deras detaljer, eller uppenbarligen annorlunda. En pågående dialog med det antika arvet förs med framgång på det internationella planet av antikvetare och intellektuella som Simon Goldhill, Mary Beard, Martha Nussbaum, James Davidson och Bettany Hughes. Bland svenska namn under senare år kan kanske i första rummet Jesper Svenbro, Eva-Carin Gerö, Jan Stolpe och Sture Linnér nämnas.

En författare som genom seklerna talar till oss "fullkomlig som Sofokles och förvånansvärd som Homeros", för att citera Friedrich Schlegel, är Sapfo.

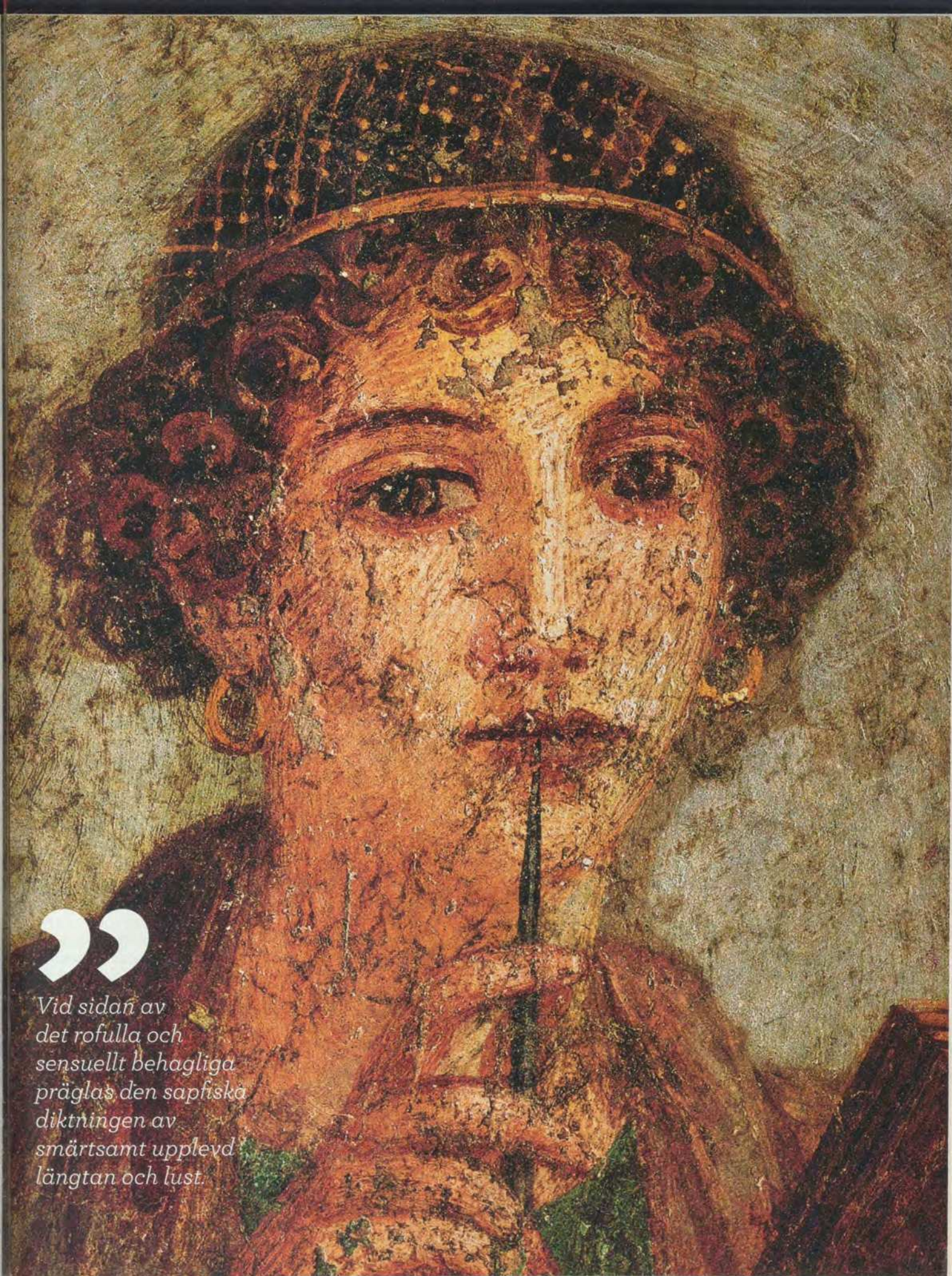
Sapfo är säkerligen den författare vars berömmelse idag vilar på minst text. Under antiken samlades hennes diktning i nio band, men det mesta av hennes produktion har förstörts genom slarv, brand eller kanske därför att den efterantika världen helt enkelt fann innehållet i hennes dikter alltför anstötligt. Vad som fram till 2004 fanns att läsa var endast en hel dikt, ett par andra dikter i mindre fullständigt skick, brottstycken innehållandes ett antal rader samt en stor mängd fristående meningar och ord, många i bokstavig betydelse utrivna ur sitt sammanhang. År 2004 utökades antalet hela dikter då en, tidigare bara till vissa delar känd, dikt återfanns i Köln universitetets samlingar av papyrus. Vissa diktfragment kan uppfattas som mindre sönderdelade än vad de egentligen är när de läses i översättning som inte markerar saknade delar i dikterna. En dylik layout – som i den annars utmärkta svenska utgåva som 2001 gavs ut av Vasilis Pappageorgiou och Magnus William-Olsson – skapar ibland en illusorisk enhet för en nutida läsare som är van vid den moderna diktningens minimalistiska uttryckssätt och uppbrutna syntax.

Om den verkliga Sapfo vet vi mycket litet, och det mesta som vi tror oss veta om henne baseras på mer eller mindre sannolika tolkningar av hennes bevarade diktning, eller vad senare antika källor har att berätta. Med någorlunda visshet kan vi säga att hon levde ungefär mellan 630 och 570 f.Kr. Hon hade sin hemvist på Lesbos där diktaren Alkaios var en av hennes samtida, liksom tyrannen Pittakos – en av antikens sju vise. I likhet med Alkaios tillhörde hon en av de adliga familjer som i slutet av 600-talet tvingades fly från Lesbos efter ett misslyckat upprorsförsök. Sapfo begav sig därför, tror man, till Sicilien, antingen som dotter i sin familj eller som hustru till sin man. Hon verkar ha börjat dikta först efter återkomsten till staden Mytilene. En av de mest kända episoderna i efterdiktningen om Sapfo är hennes påstådda förälskelse i den sköne färjkarlen

Sapfo avbildad på en vägg i Pompeji.

FOTO: WIKIPEDIA

Hans-Roland Johnsson är fil dr i franska och forskare vid Stockholms universitet.

”

*Vid sidan av
det rofulla och
sensuellt behagliga
präglas den sapfiska
diktningen av
smärtsamt upplevd
längtan och lust.*

Sappho och Alkaios. Målning av Lawrence Alma-Tadema, 1881.

FOTO: WIKIPEDIA

Faon och hur hon i förtvivlan över att se sin kärlek obesvarad kastade sig ned i havet från en klippa på ön Leukas (idag Leukadha).

Sappho var känd och beundrad redan i antiktiden. Platon hyllade henne som den tionde musan. Aristoteles, å sin sida, nämner i *Retoriken* att hon hedrades av invånarna i Mytilene, dock med tillägget "trots att hon var kvinna". De lärde i Alexandria räknade henne som en av de nio främsta diktarna. Hennes bild förekom på mynt, och det berättas att en staty av henne restes i Syrakusas rådssal. Hennes kändisskap illustreras inte minst av det faktum att den atenska komedin tar upp henne till behandling. Åtminstone sex eller sju sådana komedier är kända till namnet.

Djupet och attraktionskraften i Sapphos diktning i kombination med alla de frågetecken som omgärdar hennes texter har bidragit till att göra henne användbar för många syften. Avståndet i tiden har aldrig varit avskräckande. Inte bara hennes diktning utan även själva dikterskan har engagerat uttolkare och varit föremål för olikartade och ofta starkt motstridiga uppfattningar – inte minst har hennes hetero- eller homosexualitet diskuterats. Antikkännaren och översättaren Emil Zilliacus hade säkerligen rätt när han i en bok om grekisk lyrik från 1945 menade att Sapphos "eftermåle omfattar hela den tänkbara skalan: hetär och helgon, tragisk skepnad, lustspelsfigur, melodramgestalt". Redan under medeltiden, då antalet texter att stödja sig på var ytterst få, blev hon ett intressant namn att referera till, och hon kunde då representera "den lärda kvinnan", så exempelvis hos Giovanni Boccaccio och Christine de Pisan. Den välkända franska skaldinnan Louise Labé tog på 1500-talet henne som modell.

Sapphos renommé gjorde hennes namn till ett epitett för kvinnliga författare, från svensk horisont tänker man kanske på "den svenska Sappho" – 1700-talsdikterskan Hedvig Charlotta Nordenflycht. I mera modern tid förtjänar Renée Vivien ett särskilt omnämnande. Hon är den främsta representanten för det som har kallats "Sappho 1900", det stora antalet kvinnliga författare och personligheter som i Paris åren runt 1900 öppet skrev om samt mer eller mindre tydligt affischerade ett erotiskt intresse för det egna könet. Ett av de mer uppmärksammade, och mindre lyckade, exemplen på trädning av Sappfobilden från senare tid är Erica Jongs ofullgångna och romantiserande roman *Sappho's Leap* från 2003. Litterärt mer intressant är då Lawrence Durrells versdrama *Sappho*, skriven 1950. Ett innovativt exempel från musikens värld är Esa-Pekka Salonsens suggestiva tonsättning *Five Images after Sappho*.

Den bild av Sappho som säkerligen har haft störst genomslagskraft under 1900-talet är den som gjorde henne till ett slags lärarinna i en krets av flickor som hon förberedde för det äktenskapliga livet. Eftersom Sappho nämner "konkurrenter" för vilkas skull några kvinnor i hennes egen krets övergav henne, har det tolkats som en indikation

på förekomsten av dylika "skolor" i vilka unga kvinnor under en viss tid vistades för att tillägna sig kunskaper i sång, dans och husliga göromål. Många sådana och liknande ofta upprepade antaganden har emellertid svagt eller inget stöd alls i vad som faktiskt står i de bevarade texterna. Med Holt N Parker kan man konstatera att Sappho ingenstans talar om en skola, elever eller undervisning. Mycket intresse har naturligtvis koncentrerats till frågan om karaktären på relationen mellan Sappho och de andra kvinnorna (vanligtvis antagna som yngre och därför ofta betecknade som "flickor"), och huruvida den kan beskrivas som en erotisk eller pedagogisk (eller kanske erotisk-pedagogisk) relation, alternativt som "en kvinnlig motkultur" till männens solidaritet och umgänge såsom de kom till uttryck i krigsgärningar och vid gästbud. Även i denna fråga är spekulationer och gissningar legio. Det är värt att påpeka att Sappho i den klassiska och hellenistiska världen inte, såvitt vi vet, hade något rykte, vare sig i positiv eller negativ bemärkelse, om en viss sexuell läggning. Av Aristofanes komedier framgår att "lesbisk" är ett adjektiv som bär på sexuella – men inte homosexuella – konnotationer.

För att kunna läsa Sappfodikterna med behållning behövs dock inte en mera exakt kontextuell kunskap. Så mycket av vad Sappho skriver är lätt att förstå och ta till sig, även om lösryckta ord och meningar kan uppfattas som frustrerande otydliga, berövade som de är ett större sammanhang.

Det kanske mest slående draget "på mikronivå" i diktningen är de sensuellt framlyfta detaljerna från vardag och fest. Det sparsmakade – eller det som Aldous Huxley i en kommentar till en Sappfodikt karaktäriserade som *multum in parvo* (mycket i litet) – skänker en hög grad av densitet åt texterna. Till det egenartade i hennes framställningskonst bidrar inte minst alla de pregnant återgivna sinnesförmåelserna – det doftar av rökelse, parfym och blommor, vatten hörsporra, kastanjetterljuder, vinden fläktar, rörelser är gracila. "Jag älskar prakt", skriver hon och observerar med gillande konstfärdiga utsmyckningar, guldfotade bågare och eleganta klädnader. Hon uppskattar ett par "mångfärgade sandaler" av "utsökt lydiskt hantverk", kommenterar att purpurfärgade huvduddukar är kostbara och vill ge "ett brokigt hårband från Sardis" i present. Eftersom tingens innebörd fördjupas när vi kommer i beröring med dem kan Sappho berätta om hur hon gläder sig när hon tänker på att väninnan Gongylas klänning "hetsade upp" Abanthis, en annan kvinnlig bekant. Sapphos uppmärksammande av tingen innebär ett levandegörande av omgivningen som påminner om hur föremål som vi får i vår ägo blir vackrare "därför att vi börjar älska dem", som Susan Sontag skriver i sin dagbok.

Sapphos skönhetsdyrkan manifesterar sig inte minst i de många beskrivningarna av kvinnors kroppar och rörelser. Ett påpekande som att Mnasidika "har vackrare figur än fina Gyrinno" ska

kanske ses mot bakgrund av de skönhetsstävlingar på Lesbos som Alkaios berättar om. Adjektiv som "vacker", "ljuvlig", "mjuk" eller liknande är överhuvudtaget återkommande för att beskriva kroppar eller kroppsdelar. En flicka som Sapfo ser plocka blommor är till och med "våldigt mjuk". Skönhetsdyrkan är desto mer övertygande eftersom den framträder som ett självklart imperativ, så till exempel i följande korta text: "Stå, som en vän, mitt emot mig/ och sträck ut skönheten i dina ögon" (uppmaningen gäller kanske en man och ordet *vän* kan alternativt läsas som "min älskade"). I ett fragment, som bara består av ett enda ord, är det till och med tal om en "sminkväska".

Sapfo kallar andra kvinnor omväxlande för *korai*, *paides*, *parthenoi* och *hetairai* (ungefär flickor, barn, jungfrur och väninnor). Vid sidan av sådana aktiviteter som sång, dans och kransbindning är det inte alltid klart hur redogörelser för intimitet ska tolkas. Umgänget mellan Sapfo och hennes väninnor ansluter sig på ett naturligt sätt till den känslighet och det välbehag som utmärker närheten till ting och klädnader. Det elitistiska perspektivet förblir den naturliga värdebasen, vilket exempelvis illustreras när Sapfo kritiserar en väninna som intresserar sig för en flicka utanför deras krets med orden: "Vem är denna bondflicka som förtrollar ditt förstånd/klädd i bondkläddning?"

Den upphöjda och estetiserande hållningen i Sapphos diktning kan kanske bäst karakteriseras som ett slags aristokratisk hedonism.

och runt din mjuka hals har du
hängt många girlander som du
flätat samman utav blommor,

och rikligt med väldoftande olja,
passande för en drottning,
smorde du dig med [...]

och i en mjuk bädd
ljuvlig [...]
tillfredsställde du din åtrå

Till skillnad från Baudelaires förflyttning till ett drömt annorstädes, är Sapphos diktning inte en inbjudan till att resa bort men väl ett löfte om njutning här och nu, det är därför som hon i det fragment som brukar få nummer två i moderna utgåvor kan vända sig till Kypris (Afrodite) med uppmaningen att gudinnan ska hålla "behagfullt i gyllene bägar en nektar blandad med fest".

Denna bild av en stilla och erotiskt präglad tillvaro representerar visserligen, som vi har sett, både ett ideal och ett sätt att leva, men idealet hotas när diktarjagets känslor inte besvaras. Vid sidan av det rofulla och sensuellt behagliga präglas den sappfiska diktningen av smärtsamt upplevd längtan och lust. En kris

utlöses när vägen till tillfredsställelse blockeras, antingen genom att den älskade flyttar bort från Lesbos, vänder sig till en annan kvinna (eller man) eller uppträder avvisande. Kärleken är en betvingande och kompromisslös kraft som Sapfo kan beklaga men som hon, och andra, måste underkasta sig. I ett fragment skakar Eros hennes hjärta "liksom vinden attackerar ekarna på berget"; och i ett annat svalkas hjärtat som "brann av begär" först när hon på nytt får återse den efterlängtrade. Vi vet inte om det är Sapfo själv eller den kvinna som hon är ledsen över att behöva lämna som i en dikt utbrister: "Jag önskar uppriktigt att jag vore död". I en isolerad mening, för att ta ytterligare ett exempel, klagar en flicka att hon inte längre kan arbeta med väven, eftersom Afrodite "lätit åtrån till en yngling" övermanna henne.

Av de bevarade texterna framgår – åtminstone tycks det vara en rimlig hypotes – att Sapfo av en eller anledning "förlorade" flickor till exempelvis de i texterna och sentida kommentarer namngivna Gorgo och Andromeda. Kanske är det en sådan situation som är bakgrunden till den första dikten (fragment 1). I denna vänder sig Sapfo direkt till Afrodite och ber i ett mycket personligt tilltal kärleksgudinnan att undsätta henne. Afrodite verkar smått road över att Sapfo nu, liksom uppenbarligen i tidigare fall, kallar på henne för att med hjälp av gudinnans makt fånga eller behålla en kär väninna (enligt den traditionella tolkningen – och översättningen här nedan, medan texten faktiskt inte säger om det är fråga om en man eller kvinna). Afrodites erbjudande är generöst: "Flyr hon för dig, ska hon snart förfölja. / Och hon ska ge, om hon avböjer gåvor. / Älskar hon inte, gör hon det snart, också / mot sin vilja."

En liknande besvärlighet kommer kanske till uttryck i det svårt förstörda fragmentet nr 60, i vilket det först är tal om att någon, oklart vem (kanske Afrodite), ska uppfylla en "önskning". Därefter fortsätter texten med orden "enligt mitt hjärta" och, med oklar syftning, "allt du begär .../att kämpa mot mig (eller: "med mig") .../att ge efter för den vållustiga".

Det mest kända uttrycket för trånad och frustration i Sapphos bevarade *œuvre* är fragment 31, det som inleds med orden "Gudars like synes den mannen vara som får sitta mitt emot dig". I fragmentet beskrivs med grafisk precision hur diktarjaget på ett fysiskt omtumlande sätt bevitnar hur en beundrad kvinna samtalat med en i övrigt, åtminstone för oss, okänd man. Det är visserligen Sapphos känslor och upplevelser som står i förgrunden, men dikten handlar indirekt om kvinnan i diktens första del, även om vi inte får veta mer om henne än att rösten är ljuv och skrattet underbart. I stark kontrast till den närmast idylliskt lugna scenen mellan mannen och kvinnan framstår Sapphos dramatiska beskrivning av sina reaktioner: bara hon ser på kvinnan "en stund" förlorar hon talet och synen, hon ryser ("genast löper en fin eld under min hud"), svettas och skälver. Den plåga som bemäktigar sig henne har ibland uppfattats på ett mycket konkret sätt och funnit sin väg in i äldre tiders medicinhandböcker som symptom på ett av kärlek förorsakat sjukdomstillstånd. Fragmentet har tolkats och omtolkats genom seklerna och antalet översättningar är oräkneliga – bara på franska finns över hundra olika dokumenterade. Omarbetningar, som Catullus *ille mi par esse deo videtur*, är vanliga. Det är som om en förståelse av Sapfo måste passera genom denna dikt. Den franske uttolkaren David Bouvier menar att hela Västerlandets syn på sexualitet kan sammanfattas genom ett studium av receptionen av denna dikt – från antiken till våra dagar.

Diskussionen om denna och andra dikter är – trots många århundradens forskning och tolkningsförsök – knappast avslutad. Nya läsare och läsarter kommer ständigt till. I en skrift av Stobaïos kan man läsa berättelsen om den atenska statsmannen Solon som när han hörde en dikt av Sapfo framsjungas vid ett symposium bad sångaren att lära honom den. När han tillfrågades om orsaken svarade han "Så att jag kan lära mig den och dö". Ett uttalande lika tidlöst som Sapphos diktning. ☺

Krossade traditioner

Nedläggningen av Orrefors hänger samman med de missriktade rationaliseringsprocesserna inom svensk glasindustri. Hoppet om att slimsa en gammaldags konstindustri innebar dess undergång, skriver **Per Svensson**.

SOMMAREN 1997 BADADE jag i paret Hydman-Valliens damm i Åfors, såg Ulrica Hydman-Vallien leda tulpanmålandet i ateljén och Bertil Vallien gjuta konstglas i hyttan.

Jag gjorde en dokumentär om det småländska glasriket för tv-programmet *Reportrarna*. På den tiden fanns det flera olika samhällsprogram i SVT, gjorda på olika sätt och på olika platser: *Reportrarna* i Malmö, *Striptease* i Stockholm och *Norra Magasinet* i Umeå. Sedan kom SVT på att utvecklingen krävde att allt istället skulle göras på samma sätt och på samma ställe. Då fick vi *Uppdrag granskning*. Det är den svenska modellen. Rationalisering. Centralisering. Standardisering. Den har också applicerats på glasindustrin. Det är därför den i decennier har varit i mer eller mindre permanent kris och nu tycks på väg att dö en naturlig död.

Det finns en del att lära av historien om de svenska glasbrukens uppgång och förfall.

Jag minns till exempel att Bertil Vallien berättade att han en gång i slutet av 1970-talet, när glasindustrin som så många gånger tidigare och senare hotades av kris och kostnadskonkurrens, hade ritat ett vinglas med ambitionen att det skulle vara omöjligt att producera maskinellt. Det gällde att slå vakt om det svenska glasets USP, dess *unique selling point*, det vill säga just det säregna i ett bruksföremål som formgivits av en konstnär och producerats av en hantverkare.

Det lyckades. Glaset, *Chateau*, blev en storsäljare. Idén bakom det, att göra något som andra inte kan göra billigare, borde fortfarande vara fruktbar.

Men den 7 september i år släcktes hyttan i Åfors. Tre veckor senare meddelade affärsmannen Torsten Jansson att inte bara makarna Hydman-Valliens hemmabruk utan också det stora och traditionstyngda bruket Orrefors ska läggas ner, eller möjligen säljas för att sedan gå ett dunkelt öde till mötes.

JANSSON ÄR VD i ett bolag med det olycksbådande namnet New Wave. Det är detta bolag som sedan 2005 har varit ensamägare till glaskoncernen Orrefors Kosta Boda.

Glasbruken kan ses som en sinnebild för det bästa i den svenska 1900-talsmoderniteten, en syntes mellan fabriken och Bullerbyn.

Det som nu pågår i östra Småland är inte bara ett exempel på den gamla vanliga industri-döden. Det är ett kulturmord.

Mycket talar för att bruket i Orrefors snart bara är ett tomt skal, eller ett "varumärke", en turistshopparnas zombie. Och ändå var det här allt började, den stol-

ta historien om det världsberömda svenska glaset. *Swedish Grace. Swedish Modern.*

DE SMÅLÄNSKA glasbruken startades på 1800-talet som ersättningsindustrier, substitut för de järnbruk som hade konkurrerats ut. Inledningsvis producerade de bara enklare bruksvaror: fönsterglas, konservburkar. Men 1913 blev affärsmannen Johan Ekman från Göteborg mer eller mindre mot sin vilja ägare till glasbruken i Orrefors.

Egentligen var det skogen Ekman var intresserad av. Han hade dock turen att hitta en driftig och kreativ disponent, Albert Ahlin, som såg framtidsmöjligheterna i ett förädlad och förfinad sortiment. Ahlin tog formgivare till Orrefors. Den första av dem var Simon Gate. Sedan kom Edward Hald.

Kapten på hal is

64 Josefin Holmström om en ifrågasatt nationalhjalte

En subtilt gåtfull poet

66 Per Klingberg om den religiösa tematiken hos Steinar Opstad

Världens dyraste Y

67 Anders Rönmark undrar vad Timrå ska göra med Bengt Lindströms Y:et

Teorins tvångströja

68 Katarina Hemmingsson ser konstbegreppet kollapsa

Öppenhet på vems villkor?

69 Lars Anders Johansson om den skenbara friheten på internet

Krönika

70 Theodore Dalrymple om den nya tidens otidigheter

Notiser

71 Augustipriset och diskriminerad tyska

Tron på storskalighet har varit förödande för den svenska glastraditionen.

FOTO: JAN NORDSTRÖM/NORDIC PHOTOS

Så småningom Vicke Lindstrand. Och så har det fortsatt. Idag är bland andra Erika Lagerbielke och Ingegerd Råman knutna till bruket.

Tillsammans med skickliga glasblåsare, som legendaren Knut Bergqvist, skapade konstnärerna serviser, skålar och vaser som snabbt etablerade Orrefors som det självklara valet för den som ville känna sig säker på att ha god smak. Orreforsglaset var på en och samma gång modernt och klassiskt tidlöst.

Nu ska detta kulturarv förskingras.

JAG ÄR GENUINT LEDSEN, och det inte bara för att jag råkar vara född i Trekanten, ett stations-samhälle mitt emellan Kalmar och Nybro, i utkanten av Glasriket, inte alltför långt från Orrefors. Framförallt är jag sorgsen därför att glasbruken kunde ses som en sinnebild för det bästa i den svenska 1900-talsmoderniteten, en syntes mellan fabriken och Bullerbyn. Glasbruken var industrier, men de var också något mer. Där producerades inte bara handfasta ting utan framförallt immateriella storheter: skönhet, myter, identitets-

bekräftelser, historisk kontinuitet, samtids-känsla...

På många sätt liknade glasbruken min egen bransch, tidningsindustrin. Det är inte papperet och trycksvärtan som har varit vår produkt, utan allt papperet och trycksvärtan har förmedlat: åsikterna, insikterna, sensationerna, passionerna.

Det är också därför, för att jag anar hur det kommer att gå också för min egen konstindustri, pressen, som jag blir så deprimerad över dödsbuden från glasriket. De går före. Vi kommer efter.

Läxan är: Verksamheter som förutsätter både industriell rationalitet och konstnärlig frihet dör när den ena eller den andra av dessa faktorer tillåts bli allernärast. Det är det sammansatta, det motsägelsefulla, konflikterna, som får sådana verksamheter att leva. Den inbyggda motsättningen mellan konst och kommers var en styrka för glasbruken, på samma sätt som den varit det för pressen, bokförlagen, filmbolagen och andra innehållsbaserade branscher.

NÄR JAG NYSS PÅSTOD att glasbruken kan tjäna som sinnebilder för

det bästa i den svenska 1900-talsmoderniteten hade jag kunnat tillägga att de också kan tjäna som sinnebilder för det sämsta: den närmast religiösa tron på storskalighet.

Glasbruk har försvunnit förr, framförallt under 1970-talet, då det närmast var grundlagsfäst att ingenting som var mindre än störst kunde vara modernt och lönsamt. Engshyttan, Elme, Sölvehyttan och Rydaholms lades ner 1970, Ryd 1971, Ruda 1972, Ekenäs 1976, Alvesta, Hovmantorp och Åseda 1977, Björkshult, Hyllinge och Fåg-lavik 1978, Flygsfors och Strömbergshyttan 1979, Alsterfors 1980, Gullaskruf 1984, Smålandshyttan 1990...

DET FANNS UNDER DESSA år en stark övertygelse om att bara konsekventa strukturrationaliseringar kunde garantera lönsamhet och överlevnad i branschen. Staten var en av de drivande aktörerna i ansträngningarna att slå ihjäl de små för att skapa utrymme för de stora. De statliga stöden gynnade systematiskt de största bruken. Näringens skulle saneras, småskuttarna städas bort. Det lyckades. Hälften av Sveriges glasbruk lades ner inom loppet av halvtannat decennium.

Glasindustrin var inte som andra industrier. Det borde den bli. Det var idén. »

"Orsaken till nedläggningar och till dagens problem är kanske främst den låga mekaniseringsgraden", gissade tidskriften *Från Riksdag och Departement* när den 1977 rapporterade att riksdagen avsatt 25 stödmiljoner till glasindustrin.

I själva verket förhöll det sig tvärtom. Orsaken till glasindustrins ständigt återkommande problem, överlevnadskriser, har varit, och är, de missriktade rationaliseringsambitionerna.

VAD BETALAR MAN FÖR när man köper glas från Orrefors? Man betalar för något som har ett värde bortom bruksvärdet; ett föremål med traditionens tyngd och det unikas lätthet.

Vad har glasindustrins ägare och direktörer gjort i decennium efter decennium?

De har strävat efter att förvandla en i moderna företagsekonomers ögon hopplöst gammalmodig industri till en industri anpassad till samtiden och framtiden: slimmad, fusionerad, automatiserad. Det är därför den svenska glasindustrin idag har framtiden bakom sig.

Man installerade vannor, stora smältugnar, som förutsatte dygnetrunt-drift och maskinell produktion. Det i sin tur förutsatte långa serier och kontinuerligt hög efterfrågan eller kontinuerlig lageruppbyggnad.

Man strävade efter koncentration och stordrift. Den stora fusionen ägde rum 1990. De två jättarna Orrefors och Kosta Bodas slogs samman. Det var ett äktenskap över kulturklyftan, på sin tid lika osannolikt som ett samboskap mellan konservativa *Svenska Dagbladet* och socialdemokratiska *Aftonbladet*. Orrefors var det konservativa bruket, känt för sin kristall och sitt sobra klarglas. Boda hade på 1960-talet utvecklats till det vilda, fräcka och färgglada bruket, Glasrikets Carnaby Street, med formgivare som Eric Höglund, Kjell Engman och Monica Backström.

Detta istället för att prioritera den flexibla hantverksproduktionen och exploatera skillnaderna.

VAD KAN MAN TA BRA betalt för i ett postmodernt upplevelsesamhälle? Känslan av unik kvalitet och autenticitet. Vad måste man sälja allt billigare? Produkter gjutna i samma form.

Varför måste bruken läggas ner?

Finanskrisen, heter det nu. Dollarkursen, sas det förr. Minimalismen, sägs det nu, folk vill inte längre ha prydnadsaker. Minskade turistströmmar, sas det nyss, folk vågar inte resa på grund av alla terroredåd.

Förklaringarna kommer och går. Men orsaken består: Det är den svenska modellen som har krossat det svenska glasets. ❀

HISTORIA

Kapten på hal is

För hundra år sedan blev Robert Falcon Scott den andre mannen att nå Sydpolen, vilket gav honom hjältestatus i hemlandet Storbritannien. Men på senare år har hans insats kommit att ifrågasättas, skriver **Josefin Holmström**.

I JANUARI I ÅR VAR det hundra år sedan kapten Robert Falcon Scott och hans brittiska expedition Terra Nova nådde Sydpolen. Det var en månad för sent: i december 1911 hade norrmannen Roald Amundsen och hans män stuckit ner den norska flaggan vid polen. Det var den skarpögde löjtnant Henry "Birdie" Bowers som först såg konkurrenternas flagga som en svart punkt vid horisonten, berättar Scott i sin dagbok: "Bowers skarpa ögon upptäckte vad han först trodde vara ett stenröse; han var osäker, men menade att det måste vara en sastrugi. En halvtimme senare upptäckte han en svart fläck framöver. Vi förstod snart att detta inte var någon naturlig snöformation [...] Norrmännen har förekommit oss och är först vid polen." Mycket riktigt – det blev norsk seger. Men frågan är hur stor segern egentligen var, för sedan historien skrivits är det Scott och engelsmännen som allra starkast har bevarats i det allmänna medvetandet.

Den brittiska Antarktisexpeditionen har fascinerat och stimulerat fantasin hos generationer, mycket på grund av sitt heroiskt tragiska skimmer. Under den modstulna marschen tillbaka från polen dog de fem medlemmarna av *the polar party* av köld och näringsbrist. Edward Evans avled i sviterna av en huvudskada, Titus Oates försvann i en snöstorm och Edward Wilson, Scott och Bowers återfanns döda i sitt tält tillsammans med Scotts dagbok. De anses vara de sista företrädarna för vad som kommit att kallas *the heroic age of Antarctic exploration*, den avslutande fasen av den edwardska glansperiod då allt tycktes möjligt och kartans kvarvarande vita fläckar skulle erövrats.

MEDIEBILDEN HAR TVIVELSUTAN konsoliderats av Scotts dagböcker, små anteckningsböcker avsedda för konstnärer i vilka han utförligt redogjorde för expeditionen, provianten, persedlarna, vädret och medlem-

marnas hälsa. Han beskriver midvinterfesten där mannarna efter hårt arbete dricker champagne, delar ut presenter till varandra och dansar, och han berättar levande om kampen mot det temperamentsfulla antarktiska vädret och de besvärliga motor-drivna slädar som engelsmännen nödvändigtvis skulle ha med sig på expeditionen.

Sydpolsförsöket var ett prestigeprojekt och ett ypperligt tillfälle för England att visa

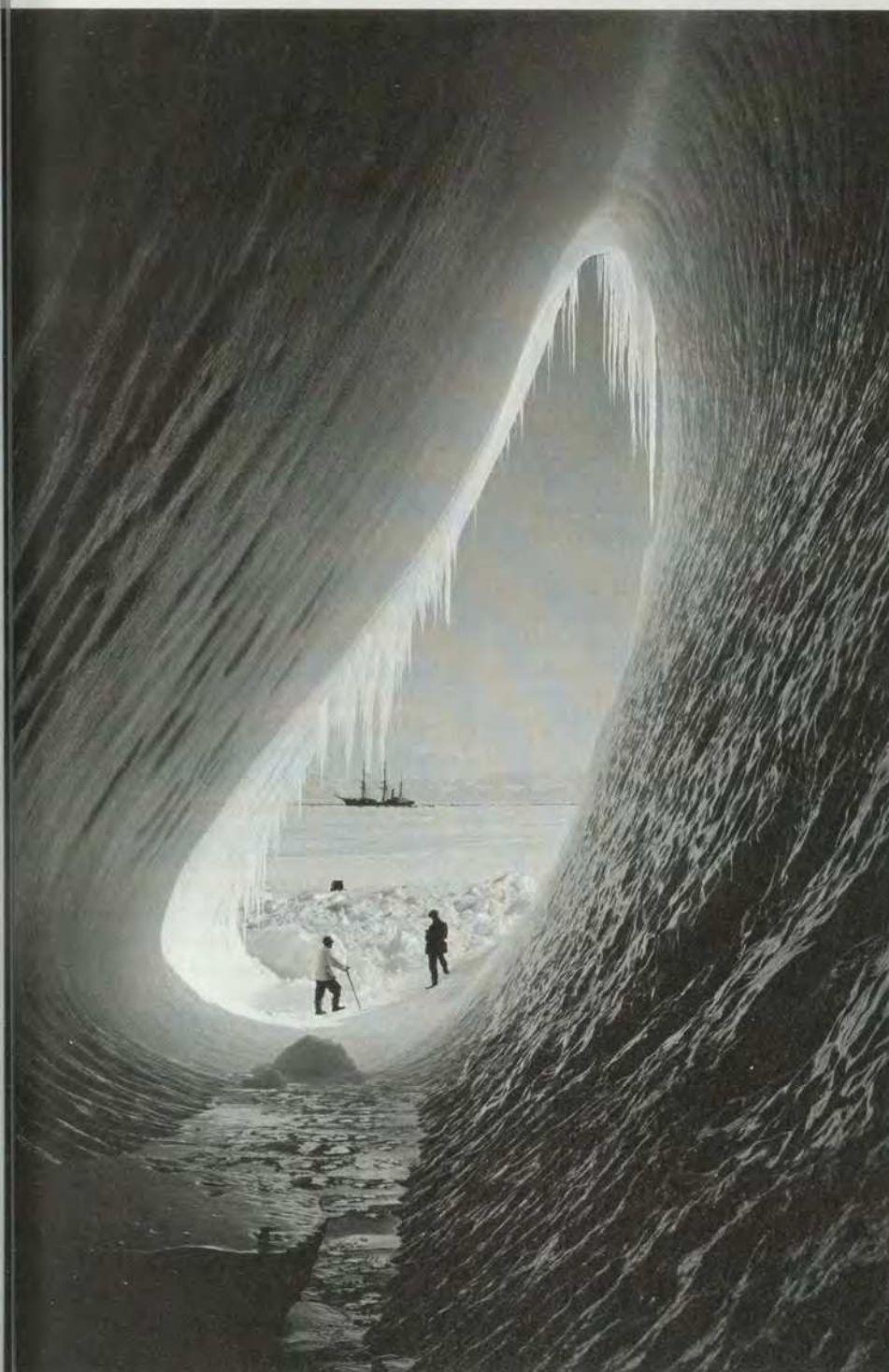
upp sig. Man skulle nyttja det absolut senaste och bästa som tekniken kunde uppbringa – men motorer ställer till med problem i kalla klimat. Det visste konkurrenten Amundsen, vars starka hundar visade sig vara ytterst pålitliga reskamrater (även om han var tvungen att skjuta några av dem för att ha som mat till de överlevande).

Dagboken skulle kunna sorteras in under "apokalyptiska loggar", sådana som författas i väntan på undergången. Men det är först någon gång i mars 1912 som Scott erkänner i dagboken att slutet förmodligen är nära förestående. Innan dess har varje litet uppsving i vädret eller bevis på gott humör från de andra varit tillräckligt för hans fortsatta tro på att återvända levande. "Vi talar fortfarande om vad vi ska göra tillsammans hemma", skriver Scott den 7 mars. Då är Titus Oates fötter redan svarta av kallbrand.

Oates blev nationalhjälte då han offrade sitt liv för att kamraterna skulle ha större chans att klara sig – han kunde inte längre gå och trodde att det skulle fördröja marschen. Därför meddelade han enligt Scott: "Jag ska bara gå ut och jag blir kanske borta ett tag", varpå han kröp ut i snöstormen och dog. Hans kropp återfanns aldrig.

NÄR DAGBÖCKERNA PÅ Scotts änka Kathleen Scotts initiativ skulle publiceras valde redaktörerna att censurera delar av materialet – främst beska kommentarer om medarbetarnas slapphet eller i vissa fall oduglighet ("Gran har visats sig vara värdelös ...

Scotts hjältegloria fick inte hamna på sned; han måste framstå som en god och älskvärd förlorare.

Två av Terra Nova-expeditionens deltagare i en isgrotta på sydpolen. Foto av Herbert Ponting från den 5 januari 1911.

[han är] förtvivlat lat och trög"). Men redaktörernas viktigaste uppdrag var att skrubba texten ren från syrligheter gentemot konkurrenter. Scotts hjältegloria fick inte hamna på sned; han måste framstå som en god och älskvärd förlorare och uttalanden som "det vore hyckleri att låtsas att vi önskat lätta förhållande för vår rival [Amundsen]" passade sig inte.

När nyheten om Antarktisfararnas öde nådde Storbritannien, vilket inte skedde

förrän 1913, ett år efter deras död, drabbades England av landssorg. Det var svart av folk utanför Saint Paul's Cathedral vid begravningsen. Så småningom skulle Scotts ende son, Peter, dra paralleller mellan sin fars resa och rymdälderns månresor, och Charles Frends film *Scott of the Antarctic* (1948) med John Mills i huvudrollen cementerade kaptenens hjälteyrkte hos en ny generation.

MEN ALLA VAR INTE nöjda med bilden av

Scott som nationalhjälte. Ett antal år efter sin död blev Scott alltmer kontroversiell och hans gärning ifrågasattes. Det påstods att det var hans egen inkompetens och arrogans som förorsakat katastrofen som ledde till fem människors död. 1979 skedde den verkliga omvärderingen av Scott, då Roland Huntfords *Scott & Amundsen* utkom. Den – som *Guardian*-journalisten John Crace uttryckte det – "gjorde slut på myten över en natt".

Huntford var mycket hård, inte bara mot Scott utan även mot det land som hade upphöjt honom så enormt. Scott var "en passande hjälte för en nation på nedgång", en nation som i sin längtan efter någon att projicera sitt storhetsvansinne på ignorerade sanningar såsom det faktum att Amundsens expedition arbetade under lika svåra väderförhållanden som Scotts. Huntford tillskrev Scott en ödesdiger "andlig stolthet" och menade att han åkallade Gud "bara för att klaga när saker och ting gick fel", medan Amundsen uttryckte tacksamhet mot de högre makterna.

Fram växer bilden av en man som var mycket mån om sitt eftermäle och till och med spekulerade i om han kunde kabla ut nyheten om engelsmännens ankomst till polen innan norrmännen hann utannonsera sin egen succé.

VISSTE SCOTT ATT HANS DAGBÖCKER skulle läsas av eftervärlden? Säkert. Innebär detta att han var kalkylerande när han skrev? Förmodligen inte. Vad man än tycker om expeditionens utförande är det svårt att värja sig mot den återhållna känslomheten i Scotts anteckningar: "Katastrofen var inte resultatet av bristfällig organisation utan av otur ifråga om alla de risker vi måste ta", skrev han på den bakre pärmen i dagboken när han visste att han skulle dö.

Somliga har gett honom stöd i den förklaringen. Den amerikanska kemisten och atmosfärforskaren Susan Solomon menade i sin *The Coldest March* (2001) att Scott inte försökt urskulda sig; han hade verkligen en sällsynt otur med vädret.

DET ÄR MYCKET MÖJLIGT att Robert Falcon Scott inte var den bästa eller skickligaste av äventyrare. Han visade definitivt prov på obetänksamhet då han inte tog med sig tillräckligt med proviant till sig själv och sitt manskap, som i brist på draghundar fick dra all packning (inklusive kilovis med vetenskaplig utrustning) själva och därför blev försvagade och extra sårbara.

Men det råder inget tvivel om att Scott var en oerhört begåvad skribent som uppvisade precis de kvaliteter det engelska folket eftersökte: stoiskhet, framåtanda och obotlig optimism. "Vi ska hålla ut till det sista, förstås", skrev han den 29 mars. Bara några dagar senare var han död. ✱

En subtilt gåtfull poet

I den norske poeten Steinar Opstads dikter finns en ständig närhet av bara delvis åtkomliga men betydande insikter. Ett av de inslag som bidrar till dikternas speciella karaktär är författarens egenartade bruk av religiöst språkbruk och symbolik, menar **Per Klingberg**.

SEX DIKTSAMLINGAR och en nyutkommen essäsamling in i karriären måste Steinar Opstad (född 1971) sägas ha etablerat sig som en centralgestalt i den samtida norska poesin. På hemmaplan fick han sitt genombrott tämligen omgående. Debutsamlingen *Tavler og bud* (1996) möttes

inte bara av berömmande och förundrade recensioner, utan belönades även med det prestigefyllda debutantpris som utdelas till Tarjei Vesaas minne. De goda recensionerna och priserna har följt Opstad genom karriären.

Desto mindre känd tycks han vara bland svenska lyrikläsare, som i förhållande till de nordiska grannlänternas poesi ofta tycks inta ett märkligt självtillräckligt förhållningssätt.

Att Opstad nu i höst presenteras för en svensk publik med volymen *Den lyckligaste av alla ensamheter* på Ellerströms förlag är därför glädjande. Tolkningen är utförd av Marie Lundquist, vars egna allvarliga och ödmjukt sökande poesi ter sig nära besläktad med sin norska kollegas texter, och ger läsarna ett urval från Opstads senaste tre diktsamlingar.

Det är en på ytan enkel och tillgänglig poesi: språket bärs av ett di-

rekt och anspråkslöst tilltal och formen innebär sällan något större motstånd. Bildspråket är avskalat men kraftfullt och man upplever sig omedelbart *nästan* förstå dikterns ärende. Kort sagt är det en poesi som är lätt att träda in i – men som visar sig vara desto mer gäckande när man sedan söker gå till botten med den.

FÖR VID OMLÄSNINGEN visar sig enkelheten allt som oftast ha varit skenbar – de enkla raderna visar sig bära på en subtil gåtfullhet och mångtydighet som växer sig allt starkare. Många av Opstads bästa dikter mynnar till sist ut i oförståelse, men det rör sig då om den goda form av oförståelse som är all verkligt intressant konstns adelsmärke; här vistas man ständigt i närheten av en bara till hälften åtkomlig men betydande insikt. Ett av de inslag som i allra högsta grad bidrar till dikternas speciella karaktär är Opstads egenartade användning av det religiösa språkbruk och den symbolik som han har tagit med sig från den kyrkliga uppväxtmiljön, något som fanns på plats redan i debuten. Boken skildrar livet på den norska landsbygden och en latent konflikt mellan två generationer. Fadern är en sturskt manlig bonde som i sin oförståelse inför den drömske introverte sonen också blir till en ofrivilligt förtryckande gestalt.

I sig vore denna tematik ett konventionellt litterärt tema, men de många Bibelallusionerna som löper som en röd tråd genom dikterna ger dem en ton som inte känns helt vanlig i den nordiska samtids poesin. Fadern antar växelvis skepnaden av nyttoinriktad norsk bonde och straffande gammaltestamentlig Gud. Och vem är egentligen sonen som talar genom hela samlingen? I samlingens första dikt har han likt en profan och nutida Moses låtit skriva ned faderns bud på tavlor för att i en annan dikt vilja ge sig ut i världen iförd törnekrona för att predika i liknelser. Är deras förhållande det mellan Gud fader och Kristus, Abraham och Isak – eller bara mellan en konservativ fader och en pojke med oklar sexualitet som alltför gärna vill vara vacker och smal för att passa in? Snarare än att

Steinar Opstad.

FOTO: ELLERSTRÖMS

erbjuda ett entydigt tolkningsschema till dikternas egentliga innebörd så fördjupar det bibliska inslaget deras mångtydighet. Och emellanåt tycker man sig ana att en subtil betydelseförskjutning i symboliken har skett; så vetter plötsligt religionen mot erotiken, politiken eller bara den profana vardagen i Opstads poesi. Även om tematiska och stilistiska förändringar har ägt rum i författarens verk genom åren har just det intensiva sysslandet med den religiösa problematiken bestått – själv beskriver han det i en sen dikt som att han "kretsar kring Nya testamentet/så som en fluga surrar runt lampan".

Men till de lyckligt och entydigt troendes skara låter han sig inte under några omständigheter räknas. Snarare handlar det om en jakobsbrottning, där dikterna drivs framåt av spänningen mellan å ena sidan en stark fascination inför metafysiska anspråk och harmonisk trovisshet och å andra sidan en lika stark skepsis och frätande kritik.

Om något är det den sistnämnda tendensen som har tilltagit i Opstads senare diktsamlingar; i den fjärde diktsamlingen *Synsverk* (2002) ägde en "avsönning" rum där författaren lade debutens faders- och sönematik åt sidan, ty han "har skjönt at den som förblir en sönn/bare kan hate seg selv". Sedan dess har flera sådana processer ägt rum. Författaren har avsvurit sig både själen och den höga stilen – i den senaste diktsamlingen *Avhymningar* (2009) konstateras det nyktert att "hymnernas tid är förbi".

Opstad framträder i dessa senare diktsamlingar som en lågmäld ikonoklast som konstaterar att de han "umgås med är förbrytare/som skriver ord över ord och målar bilder över bilder". Ändå tror jag inte att detta bör förstås som en rent destruktiv process och ett totalt avvisande av det religiösa språket – snarare är det så att författaren försöker frigöra de levande krafter däri som riskerar att stelna till retorik. I en gåtfull rad varnar författaren för att "en alltför sterk tro krenker døden". Hur ska då detta förstås? Kanske som ett partitagande för tvivlet och misströstan och ett krav på deltagande i en ändlig och sårbar tillvaro.

Det finns en stark etisk underton i Opstads dikter, mest märkbart i de senaste diktsamlingarna. Detta tar sig uttryck både i det konkreta dagspolitiska och i ett mer allmänt hållet kärleksbudskap – som ändå inte ter sig som en till intet förpliktiggande kliché. Förmodligen är det nödvändigt för författaren att nedmontera ett konventionellt religiöst språk såväl som den alltför trygga tro som riskerar att bli just "den lyckligaste av ensamheter" för att med än större enfaset kunna säga just detta: att störst av allt är kärleken. ✧

KULTURPOLITIK

Världens dyraste Y

Bengt Lindströms skulptur av ett Y utanför Timrå bortskänkes. Det blir dock en dyr gåva för mottagaren, skriver **Anders Rönmark**.

DEN HAR STÅTT DÄR I DRYGT 17 ÅR NU, Bengt Lindströms skulptur Y:et. Sveriges största konstverk, påstås det ibland, och vid tidpunkten för avtäckandet ett av Sveriges mest omtalade. Den gigantiska utomhusskulpturen i form av ett Y (länsbokstaven för Västernorrland), strategiskt placerad utanför Midlanda flygplats, skulle sätta Timrå kommun på kartan. Uppdraget tycks dock vara slutfört nu, åtminstone från det offentliga sida. Kommunen har i alla fall inget större intresse av att ta hand om den numera bortgångne Lindströms verk och Y:et börjar förfalla, med flagnande färg, sprickor och en åldrande konstruktion som varje år utsätts för enorma naturpåfrestningar.

Frågan är då vad som ska göras med ett konstverk som är över 30 meter högt och 700 ton tungt.

ATT FLYTTA DET ÄR OMÖJLIGT utan att förstöra det, och att riva det – nej, det går inte, inte ens i en liten svensk kommun där elitserielaget i ishockey är det som prioriteras när skattemedlen ska fördelas. Läns museet har inte nog med pengar i sin budget för att ta hand om det, så jakten på företag eller enskilda mecenater som vill bevara Lindströms konstverk har intensifierats.

Diskussioner har förts mellan Curt Aspelin, ombud för Bengt Lindströms barn, och en företagare i Örnsköldsvik om upphovsrätten till konstverket. Priset är nu nere på facila 0 kronor.

– Barnen är beredda att helt utan kostnad överlåta upphovsrätten och att låta den som tar över använda Y:et för kommersiella syften, exempelvis i reklam eller företagsloggor, berättar Curt Aspelin.

– Motprestationen är dock att restaureringen bekostas samt att personen eller företaget förbinder sig att ta hand om under-

håll och sköta området kring konstverket.

Problemet är kostnaden. Timrå kommun har beräknat att det kostar 5–6 miljoner kronor att komma till rätta med de problem som väder och vind skapat under de många år som underhållet negligerats, medan Curt Aspelin tror att 7–8 miljoner kronor är en mer realistisk siffra:

– Plus en dryg miljon per år för att ta hand om platsen där Y:et står. Det blir väldigt mycket pengar.

LÄGG DÄRTILL att det sedan Bengt Lindströms död 2008 pågår en tvist om arvet efter honom – Aspelin representerar Lindströms son och dotter från det första äktenskapet, på den andra sidan står Lindströms andra

hustru – samt att kommunen som en gång på 1990-talet ansåg sig ligga i framkant när det gällde kulturfrågor nuförtiden umgås med närmast absurda idéer om vad som skulle kunna göras med Y:et.

När ett medborgarförslag lämnades in förra året om att varje år låta traktens graffiti-målare gå loss på Y:et – eller "den gigantiska betongklumpen" som Y:et kallades i förslaget – möttes det inte med det kommunala hånkratt som alla förväntade sig. Timrås kommunalråd Ewa Lindstrand (S) lät istället, i en intervju i tidningen *Dagbladet*, förklara att det lät "spännande", men lade sedan till att det knappast skulle uppskattas av Lindströms familj.

På den punkten har hon helt rätt.

– Det har gått sex år nu sedan förfallet började och varje gång jag träffar Timrå kommun säger de: "Vi har inte råd att reparera." Nu är det fullt med sprickor och Y:et har blekts, det är inte det som folk förknippar med Bengt Lindströms konstnärskap. Det pågår en grov misskreditering av en av våra stora svenska konstnärer, säger Curt Aspelin. ✧

Y:et i sin glans dagar.

FOTO: LARS JOHANSSON/IBL BILD BYRÅ

Nallar nallar på konstbegreppet.

FOTO: STUDIO TOTAL/SCANPIX

KONSTVETENSKAP

Teorins tvångströja

Idag definieras konst inte utifrån egenskaper hos objekten, utan av omkringsliggande teorier. Det har lett till att konstens särart riskerar att gå förlorad, menar **Katarina Hemmingsson**.

MARCEL DUCHAMPS *Fountain* (1917) brukar få markera startskottet på det som kommit att kallas "konstens dematerialisering", det vill säga att det som definierar konst inte längre återfinns i det fysiska föremålet, utan i den omgärdande teorin.

Duchamp nekades att delta i en utställning i New York med motiveringen att hans signerade urinoar helt enkelt inte var konst. Ett knappt sekel senare har kontextbundenheten fått som konsekvens att gränsen mellan konst och icke-konst kan vara svår att urskilja. Förra året uppstod till exempel förvirring när polisen med anledning av ett misstänkt terrorhot stegade in på konsthallen Röda sten i Göteborg vid en vernissage. "Det gick lite snack, folk trodde att det var en performancegrej först", berättade en besökare för *Dagens Nyheter*.

Och när reklambyrån Studio Total i juli i år lät nallebjörnar regna ner över Vitryssland illustrerade det, precis som händelserna i Göteborg, vidden av konstens demateriali-

sering. Samma handling hade i en annan kontext, till exempel om Studio Total kallat sig för ett konstnärskollektiv, betraktats som konst. Liknande aktioner har under lång tid kategoriserats som politisk konst av de institutioner och aktörer som utgör konstvärlden.

TIDIGARE FANNES EN RELATIVT enhetlig berättelse om konsten, och de nycklar som krävdes för att inse att verk existerade i den gemensamma förståelsen av exempelvis religiös symbolik och det grekisk-romerska arvet. Människor fick så att säga en intuitiv känsla för vad som var konst, även om de inte alltid kunde förklara varför. Denna omedelbarhet är starkt kopplad till objektet och dess sinnlighet.

Men konstens allt starkare beroende av teorin har gjort konst svårtillgänglig på ett nytt sätt. Många verk kräver en sådan teoretisk förståelse att de är omöjliga att förstå utan att få dem uttolkade av en mer teoretiskt bevandrad mellanhand, vilket

helt kullkastat den intima relationen mellan konst och publik. När Makode Linde i april ställde ut sin *Painful Cake*, en tårta föreställande en karikatyr av en svart kvinna, på Moderna museet, och kulturminister Lena Adelsohn Liljeroth skar i den, blev det snabbt tydligt genom debatten att *Painful Cake* krävde kunskaper i både postkolonialism och vithetsstudier.

Under genomförandet av sin performance *Rhythm 0* (1974) satt Marina Abramovic under sex timmar orörlig vid ett bord och lät publiken göra vad de ville med henne och de sjuttiofyra föremål, bland annat en pistol, som låg på bordet framför henne. Situationen urartade och slutade med att en person ur publiken riktade vapnet mot Abramovics huvud. Verket har flera likheter med det experiment i socialpsykologi som genomfördes av Philip Zimbardo vid Stanforduniversitetet 1971. Zimbardo delade slumpmässigt upp experimentets deltagare i fångar respektive fängvaktare i ett tillfälligt upp-

rättat fängelse i källaren på universitetet. Experimentet fick dock avbrytas efter en "fängelserevolt" – till synes ett resultat av det sadistiska beteende som många av fängvaktarna snabbt utvecklat.

FORSKNING GENERELLT, och särskilt sådan som involverar experiment med människor, har sedan dess kommit att begränsas av etiska regelverk. Samtidigt har många konstnärer antagit något som liknar en forskarroll. Anna Odells verk *Okänd, kvinna 2009-349701* från 2009, där hon rekonstruerade sitt eget insjuknande i psykisk sjukdom fjorton år tidigare, förklaras av henne själv som ett försök att blottlägga olika maktstrukturer.

Odell polisanmäldes senare av den akut-mottagningsom tog emot henne vid hennes simulerade psykos. Under den efterföljande rättegången skrev *Expressens* dåvarande kulturchef Björn Wiman att det inte gick att komma ifrån "tanken att det är konsten i sig som ställs inför rätta", som om ett konstnärligt anspråk gör någon juridiskt (eller moraliskt) fri från ansvar.

Förflyttningen av fokus från konstens objekt till dess immateriella egenskaper har medfört en politisering av konsten. Det är paradoxalt att konsten å ena sidan ska vara fri, samtidigt som den allt oftare bedöms med hänsyn till dess (ibland inbillade) politiska undertoner. Konst som bedöms vara uppbygglig och har ett vällovligt syfte i linje med det som uppfattas som gott anses också bättre än annan konst.

Men om konstens funktion blir så snarlik politikens eller forskningens att de rent teoretiskt inte går att skilja ifrån varandra har man nått en återvändsgränd. Då har konsten inte längre något existensberättigande i egenskap av fri verksamhet. Konstens särart kan omöjligen finnas i egenskaper bundna till politikens nyckfullhet eller forskningens anspråk. Den måste existera i det allmänmänniska, i det som transcenderar ideologiska intressen och för tillfället rådande teoribildning. Att konstdebatten kör fast i diskussioner om huruvida tårtor kan vara rasistiska är knappast ett sundhetstecken hos vare sig konsten eller debatten.

DET SOM MED DUCHAMP började som ett rimligt ifrågasättande av konståbegreppets definition slutade med en fullständig kollaps med avseende på dess gränser. Konstens frihet står inte att finna i dess dematerialisering eller i det teoretiska gränslandet mellan konst och andra verksamheter – konstens frihet har aldrig funnits någon annanstans än i dess särart. Att nöja sig med den skenbara frihet som begreppets vidgning inneburit är inget annat än en resignation inför konstens totala beroendeförhållande till teorin. Det nödvändiga för konsten, och kanske också det mest radikala, vore att våga återupprätta dess gränser. ✨

INTERNET

Öppenhet på vems villkor?

Stora företag skaffar sig idag ökad kontroll över innehållet på internet. Det är lätt att glömma att de har agendor som rimmar illa med tanken om frihet på nätet, menar **Lars Anders Johansson**.

Facebook ser dig.

FOTO: DPA/IBL BILDENRÄ

BEGREPP SOM FRIHET och öppenhet på nätet kan tyckas vara tämligen oproblematiska: självändamål i vår gemensamma strävan efter en mindre sluten värld. I en artikel i den nyutkomna antologin *Myten om internet* visar Pelle Snickars, forskningschef vid Kungliga biblioteket, att det inte alls är så okomplicerat. Frågorna som vi borde ställa oss är: Frihet för vem? Öppenhet på vems villkor?

Bakom varje agenda på nätet finns tunga ekonomiska intressen. Bakom piraternas skenbart idealistiska strävan att allt ska vara gratis och omedelbart tillgängligt finns kommersiella jättar som Google, vars hela affärsidé bygger på att andra delar med sig gratis av sina åsikter, sina tankar och sitt skapande. Samma sak gäller leverantörerna av bredband och hårdvara som vill pressa ned kostnaden för innehållet – det vill säga den musik, litteratur, journalistik och film som strömmar genom deras kablar – mot noll.

När David Bowie intervjuades i *New York Times* 2002 sa han: "Inom tio år kommer musik att vara som vatten och elektricitet. Som något som strömmar ur kranen eller flödar fram bara vi trycker på en knapp." Idag har vi kommit dithän. Den genomsnittlige konsumenten betalar företädesvis för förmedlingstjänsterna, inte för det konstnärliga innehållet. Publikens pengar, som tidigare tenderade att sippra ned till upphovsmännen, stannar idag på vägen: hos bredbandsleverantörer och strömnings-tjänster.

På den andra sidan i striden om öppenheten på nätet står företag som Facebook och Apple, som genom att stycka upp internet i små portionsförpackningar, så kallade applikationer, skaffar sig total kontroll över inte bara innehållet utan också våra beteendemönster och referensramar. Genom att koppla applikationerna till hårdvaran skapar sig Apple total kontroll över hela den digitala näringskedjan och har därigenom ett omfattande inflytande över vårt digitala liv. Både Facebook och Apple har fått kritik för den godtyckliga censur som utövats mot allt från bilder på handikappade barn till ammande mödrar. De bägge företagen har emellertid i kraft av sin dominerande ställning inte behövt backa eller ens besvara kritiken.

På nätet är det dessutom den som knackar kod som har den absoluta makten. De flesta av oss som dagligen använder internet är inte programmerare, och är således helt utlämnade åt de gränssnitt som tillhandahålls. Koden är internets naturlagar: det ramverk som bestämmer gränserna för vår tillvaro. Att dessa är skapade av människor och företag med egna agendor reflekterar vi alltför sällan över. Hur stor makt kodarna och nät-företagen har blir riktigt tydligt först när de väljer att använda den. I den digitala världen är få saker vad de vid första anblicken synes vara, och begrepp som verkar idealistiska döljer ofta krassa ekonomiska intressen. ✨

Den nya tidens otidigheter

På den tiden när läsare reagerade på artiklar brevledes kunde man vanligen upptäcka de tokiga eller oförskämda breven på förhand. De var skrivna med bläck i märkliga färger eller kom i kuvert som klippts itu och klistrats ihop med tejp, antagligen för att spara pengar. Bokstäverna var olika stora, från pyttesmå till enorma, och där fanns symboler som säkert betydde något för avsändaren, men som var obegripliga för läsaren.

Nuförtiden får man bara brev från dem som är för gamla för att ha bemästrat internet, och de är utan undantag hövliga. Tokarna och råskällarna har gått över till elektroniska medier för att skicka sina skrivelser, och de verkar ha ökat ofantligt i antal.

Jag är den förste att erkänna att jag ofta uttrycker mina idéer, som inte alla instämmer i, på ett rättframt sätt, och därför förväntar mig mothugg. Mer förvånande är att ett antal professorer, för det mesta amerikanska och i vissa fall framstående, verkar mer benägna att ta till otidigheter än argument.

När jag till exempel hävdade att George Bernard Shaw, den framstående dramatikern och Ibsens lärjunge, var ohjälpligt och arrogant okunnig i medicinska frågor (som Ibsen förvisso inte var, tvärtom), eftersom han kallade Pasteur och Lister för bluffar samtidigt som han trodde på dr Jägers absurda ylesystem, fick jag som svar ett vulgärt och grovt formulerat meddelande från en framstående amerikansk professor, och specialist på Shaw. Faktum är att jag hade citerat källorna exakt, men professorn nedlät sig inte att påtala på vilken punkt jag hade fel. Han öste bara glåpord över mig.

PÅ DEN TIDEN NÄR DET SKREVS BREV med märkligt färgat bläck fick jag aldrig oförskämda brev från akademiker; min fråga är därför om internet bara gör det möjligt för vresiga och ohyfsade människor att ventilera sina känslor, eller om det främjar sådana känslor genom att göra det möjligt för människor att ventilera dem. Fanns all den galla före internet, och är i så fall möjligheten att enkelt få ventilerade den till psykologiskt gagn för de gallsprängda? Eller är det tvärtom så att de enkla ventilationsmöjligheterna leder till allt större produktion av galla?

En analog fråga ställdes på 1960- och 70-talet, nämligen om det ökande våld som visades på teve och i andra kanaler fungerade som rening från eller stimulans för våldsamma böjelser. Våld var som varet i en böld, som på ett eller annat sätt måste komma ut. De flesta tecken (som emellertid aldrig är definitiva) pekar på att våld på teve, om man har vuxit upp med det, ökar ens våldsbenägenhet. Och på samma sätt menar jag att oförskämdheter blir en vana som man hänger sig åt ju mer man hänger sig åt den.

Denna vana har dessutom en inbyggd tendens att stegras, och leder till en kapprustning i oförskämdheter. Processen är tydlig i de kommentarer som följer på artiklar publicerade på nätet. Först förolämpar någon författaren till den ursprungliga artikeln, sedan förolämpar någon förolämparen, sedan förolämpar någon den som förolämpat förolämparen... För att ändra metaforen en smula: de verbala kloakernas slussar har öppnats.

I Storbritannien, där regeringen uppträder alltmer auktoritärt, har detta blivit en viktig fråga. Landets största bombare-av-främmande-länder-för-deras-egget-bästa, förre premiärministern Tony Blair, fick igenom en lag som gör det brottsligt att publicera grovt kränkande kommentarer i elektroniska medier: så nu ägnar sig polisen åt att spärra upp elaka kommentarer snarare än att jaga rånare och inbrottstjuvar. Och folk sätts i fängelse inte för vad de gör, utan för vad de säger. ✱

Theodore Dalrymple är läkare, debattör och författare, vars senaste bok *Litter. How Other People's Rubbish Shapes Our Life* kom ut våren 2011. Kolumnist på bland annat *Spectator* och *New Criterion*.

Översättning:
Jim Jakobsson

I korthet

Värna det vackra! (1)

Vad är väl värre än alla de vackra originaldörrar som byts ut, och likt stora brädstaplar travas upp framför port efter port i vår stad? Det är fyllningsdörrar i massiv ek, fanerade dörrar i mahogny, valnöt eller teak, eller vackert ådringsmålade dito av inhemskt virke. Gemensamt för dem alla är att de representerar ett gott hantverk och att dess estetiska kvaliteter är svåra att efterbilda.

Jag bor själv i ett hus byggt 1939. När jag flyttade in var dörrarna nylackerade och vårdades med omsorg. Tio år senare hade styrelsens medlemmar bytts ut och flera av ledamöterna bodde i lägenheter där tidigare ägare tagit bort den innerdörr som bland annat skyddar mot ljud. De ville ha nya dörrar! De befintliga var släta och fanerade med mahogny. Listerna var däremot massiva och även den delen av karmen som skyttade mellan list och dörr hade försetts med ett tunt faner. Ni må tro att det var snyggt!

Varför ville man då byta dörrarna? Här ett par exempel: "Min väninna har fått en säkerhetsdörr", "Jag vill sänka hemförsäkringspremien" (upp till 5 procents rabatt), "Det är så lyhört utan innerdörr". Ytterligare en anledning var att nya säkerhetsdörrar uppfyller strängare brandkrav. Inget av detta var egentligen skäl nog att byta dörrarna, men vad hjälpte det.

De nya dörrarna kunde av ekonomiska skäl inte faneras, utan vi fick nöja oss med ådringsmålning. Resultatet blev visserligen inte direkt fult, men ej heller snyggt och i längden har fastighetens värde sänkts, såväl estetiskt och byggnadshistoriskt som monetärt.

Vad skulle föreningen ha gjort? Värnat både kassan och byggnadens kvaliteter, naturligtvis, och förstärkt de ursprungliga dörrarna medelst en platta monterad på insidan. Ett annat, för föreningen kostnadsfritt alternativ, hade varit att låta lägenhetsinnehavarna själva byta innerdörren på egen bekostnad.

Vad som framförallt förvånar mig är att samma personer som med stor entusiasm värderar ekologiska kaffeböner och lokalproducerat kött stod helt främmande för de värden som för evigt sopades bort. ✱

Gustav Bergström om byggnadsvård

Vad är egentligen en fackbok?

Ordföranden för årets Augustprisjury i kategorin årets fackbok 2012 heter Thomas Willtorp. Han är kommunikationschef på Nyhetsbolaget, som producerar TV4:s nyhets- och samhällsprogram. I juryn ingår också Lena Smedsaas, tidigare redaktör och reporter på TV4:s *Nyheter*, numera kommunikationskonsult på JKL samt Helene Benno, programledare på STV:s reseprogram. Därtill kommer två akademiker: Karin Sidén, nytilträdde chef på Waldemarsudde, samt Jenny Beckman, universitetslektor i idé- och lärdomshistoria vid Uppsala universitet. Övervikten av jurymedlemmar i eller med bakgrund i tv-branschen må synas lite kuriös, men är å andra sidan inte fullt så märklig som bristen på akademiska verk bland nomineringarna.

Bland dem som är engagerade i försäljning av böcker klassificeras förvisso alla böcker som inte är skönlitteratur som fackböcker. Ett från den kommersiella sfären alternativt sätt

att se på saken är att uppfatta beteckningen fackbok som syftande på att den som skrivit en fackbok besitter vissa fackkunskaper, det vill säga är speciellt kunnig inom ett visst ämne.

Frågan är om den av David Lagercrantz spökskrivna Zlatan-biografin verkligen kan sägas vara författad av en person med fackkunskaper. Är kunskaper om mig själv – även om jag besitter extraordinära färdigheter på ett visst område – att betrakta som fackkunskaper? De flesta personer är nog böjda att säga att så inte är fallet.

Och förmedlar en vacker bilderbok, där en habil fotograf under fem veckor i bild har tolkat en upptäcktsresandes 700-sidiga dagbok från mitten av 1700-talet, fackkunskaper? Inte om man med fackkunskaper

avser att verket dels är baserat på djupgående kunskaper om det ämnesområde som man behandlar, dels präglad av en förmåga att gestalta en specifik frågeställning inom

ramen för detta ämnesområde på ett sätt som är originellt i den meningen att förståelsen för ämnesområdet i stort vidgas och fördjupas.

Jag är måhända snäv i min definition, vilken naturligtvis utesluter även kompilatoriskt anlagda verk som på ett trivsamt sätt sammanfattar vad andra, som tidigare har undersökt ett visst fenomen närmare, har kommit fram till. Men jag tror att den snäva definitionen är nödvändig för att särskilja kunskap från någonting väsenesskilt som stundtals sammanblandas med kunskap: tyckande.

De övriga fyra böcker som Augustprisjury nominerade är alla skrivna av personer som är verksamma som journalister, vilket naturligtvis inte behöver stå i motsättning till min beskrivning av vad som utmärker fackkunskaper. Dock kan man fråga sig varför svenska akademiker med ett undantag, Monica Lauritzen, tidigare docent i engelska, är så pass frånvarande i de nominerade skara. Beror det på akademikerna själva? På att svenska akademiker inte längre förmår levandegöra ett stoff? Eller har det att göra med juryns sammansättning? Kanske instämmer, helt enkelt, inte ens de två akademiskt skolade jurymedlemmarna i min uppfattning om vad som kännetecknar fackkunskaper och därmed facklitteratur?

Johan Lundberg

En författare med fackkunskaper?

FOTO: JONASEKSTRÖMER/SCANPIX

Den diskriminerade tyskan

När brittiska och franska politiker utfrågas i EU-sammanhang ställs frågorna på engelska och franska. Tyska politiker däremot tilltalas sällan på sitt modersmål. Svaren blir därefter, vilket framgår exempelvis när den tyske finansministern Wolfgang Schäuble försöker hitta de rätta orden på en allt annat än felfri engelska.

Att engelska språket är EU:s *lingua franca* är accepterat. Däremot strider ett ensidigt bruk av engelskan mot det språkpolitiska regelverket inom EU (ursprungligen från 1958), vilket föreskriver att de numera 23 medlemsspråken ska behandlas lika. Huruvida detta alls är möjligt är en fråga som naturligtvis kan diskuteras.

Svårare är det att acceptera att EU inte efterlever sina egna bestämmelser om att publicera viktiga dokument på de tre officiellt deklarerade arbetsspråken: engelska, franska och tyska. Ett aktuellt exempel är nätpubliceringen på engelska om den stabiliseringsmekanism som ska reglera räddningspaketen för euron, European Financial Stability Facility (EFSF). "Har inte tyska skattebetalare rätt att på sitt eget modersmål få veta vad som

händer med deras pengar", påpekas det från tysk sida.

Medan EU har enats om vissa eftergifter för franskan, är det tyska språket fortfarande satt på undantag. Detta trots att det är Europas största språk (efter tyska) och talas av cirka 100 miljoner européer. Efter engelskan är tyskan dessutom kontinentens mest utbredda andraspråk. Men inom EU behärskar knappt 20 procent av tjänstemännen tyska och för kommissionspresident Barroso, som talar engelska och franska flytande, är hans staplande tyska snarast att betrakta som en kuriös artighet vid hans framträdanden inför tysk publik.

I Tyskland pågår sedan länge en debatt om diskrimineringen av tyskan. Att detta har allvarliga följder visar en petition från de båda regeringspartiernas fraktioner riktad till regeringen (22/5 2012). Drygt 50 icke eller kryptiskt översatta EU-dokument har inte kunnat behandlas i tyska förbundsdagen under den senaste mandatperioden. Förbundsagens uppmaningar till Europeiska Kommissionen att leverera fullständiga översättningar i efterhand har avvisats med argumentet att

EU saknar finansiella medel. De dokument som inte har kunnat behandlas rör både den ekonomiska krisen och den gemensamma utrikes- och säkerhetspolitiken. Nu uppmanas regeringen av sina fraktioner att agera i frågan.

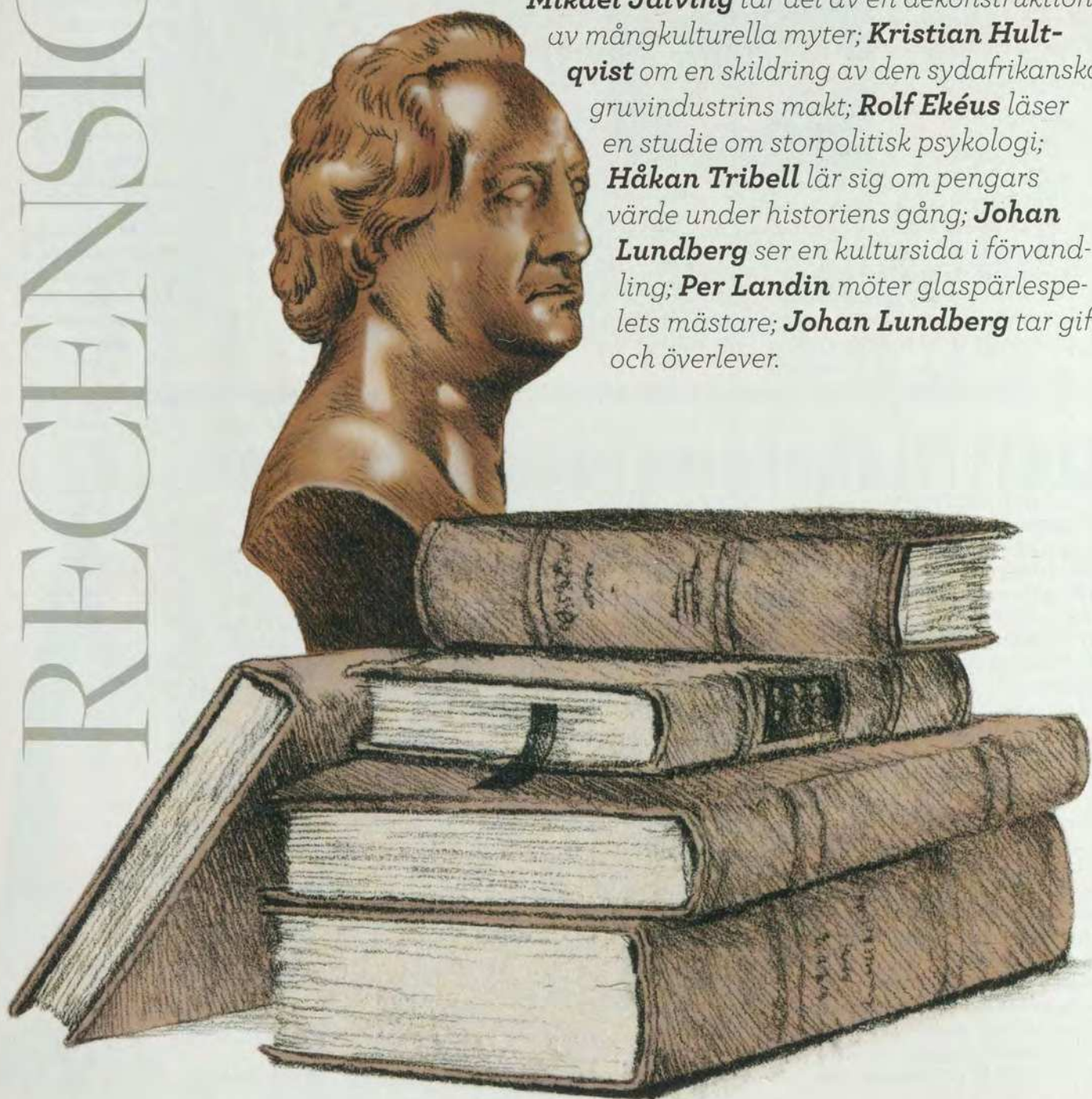
Samtidigt har EU:s ombudsman fattat ett beslut (4/10 2012) mot den odemokratiska språkregimen inom EU som reaktion på en klagan: "Kommissionen måste försäkra sig om att EU:s offentliga konsultationer görs tillgängliga för alla medborgare inom EU".

Underförstått är att EU:s fortsatta existens utmanas av att dess medborgare körs över.

Lisbeth Lindeborg

Detta nummers recensioner: **Johan Tralau** ger sig i kast med trendiga monster; **Johan Hakelius** underhålls av brittiskor som sökte romantik i Indien; **Ann-Sofie Dahl** tar sig an Reagans utrikespolitiska chefsideolog Jeane Kirkpatrick; **Martin Lagerholm** finner litterära gestalter i operahusen; **Kristoffer Leandoer** grips av den undanglidande Robert Frost; **Klas-Göran Karlsson** reflekterar över en studie av kampen om makten i världen; **Svante Nordin** ser filosofin som en livskonst; **Mattias Hessérus** finner en god vän i Julian Barnes; **Andreas Johansson Heinö** skärskådar exempel på etnisk mångfald; **Per Grankvist** inser att personliga samtal avgör politiska val; **Mikael Jalving** tar del av en dekonstruktion av mångkulturella myter; **Kristian Hultqvist** om en skildring av den sydafrikanska gruvindustrins makt; **Rolf Ekéus** läser en studie om storpolitisk psykologi; **Håkan Tribell** lär sig om pengars värde under historiens gång; **Johan Lundberg** ser en kultursida i förvandling; **Per Landin** möter glaspärlespelets mästare; **Johan Lundberg** tar gift och överlever.

Perseus räddar Andromeda från att offras till ett sjömonster. Målning av Piero di Cosimo, 1513.

Monster, människor och monstruösa avhandlingar

Monster är populära i samtidskulturen. De sägs vara viktiga därför att de som gränsöverskridare tydliggör att våra begrepp och kategorier är flytande. Samtidigt visar den särställning som vi tilldelar monstren att så icke är fallet.

IDÉHISTORIA

Monster är trendiga. Det gäller inte bara i den samtida populärkulturen, utan också i den akademiska världen. Överallt, från Hollywoodfilmer via tecknade serier till doktorsavhandlingar, ser vi intresse för vidunder som avviker från alla verkliga arter, som utmanar de kategorier som vi använder för att förstå världen. Insektsliknande rymdvarelser med överlägsen och djävulsk intelligens, monster ur den antika mytvärlden med djurkroppar och människohuvud eller omvänt, zombier, vampyrer, muterade människor – allt detta är mer levande än någonsin i samtidskulturen.

Kanske handlar det om att monstren retar några av vår tids mest grundläggande men också oreflekterade ideologiska impulser. Monstren överskrider ju gränser. De passar inte in i vår begreppsapparat. De utmanar vår förståelse genom att vara flera oförenliga företeelser samtidigt – just som Minotauros är tjur och människa.

Nu talar man förstås ibland om saker

som "monster" eller "monstruösa" när de är väldigt stora eller skrämmande eller ondskefulla. Etymologiskt spåras monster till latinets *monstrare*, visa, och *monere*, varna. Vidunder visar något, de är tecken på något och varnar för något. Och i snäv mening är monstret det som avviker från normen genom att ha egenskaper som egentligen inte passar ihop, som är djur och människa eller olika sorters djur samtidigt. Detta gränsöverskridande smickrar den populära föreställningen om värdet av just "gränsöverskridande". I politik, kultur, eller var man vill, kan man hitta stora mängder retorik om just det nödvändiga i att överskrida gränser. Det betyder inte att alla överskridanden av normer och tabun accepteras, bara att termen i regel reserveras för sådant som man själv tycker om – man kan här tänka på vilken konstskandal som helst.

På det sättet är monstret också den perfekta sinnebilden för gränsöverskridandet. Därför kan monstren bli retoriska vapen för vissa föreställningar om emancipation och befrielse från moral eller hävdvunna normer. I akademiska diskussioner

om monster påstås ofta att föreställningen om vad som är monstruöst är godtycklig på samma sätt som varje idé om vad som är " normalt " är godtycklig. Ett ganska typiskt men möjligen ovanligt dåligt argument av det slaget finns i den lilla antologin *Monster*, utgiven av fackfilosofen Kurt Röttgers och litteraturvetaren Monika Schmitz-Emans. Här finns bidrag om monster i barockteater, skräcklitteratur, samtida film och annat. Alltnog, Schmitz-Emans hävdar att tanken att något är monstruöst "inte bara är beroende av normalitetsföreställningen ifråga, utan också är en fråga om perspektiv". Vad som helst kan alltså vara monsterlikt, bara man betraktar det på ett visst sätt. Schmitz-Emans ger två exempel som ska visa att så är fallet, ett från Swifts *Gullivers resor*, där "förfärliga damers" uppförstora kroppar inte är vackra, alltså ungefär att porer i enormt format inte är attraktiva, och ett exempel från E T A Hoffmann, där en i mikroskop förstora loppceirkus förefaller skrämmande, eftersom djuren ser ut att vara enorma. Men om vi håller fast vid en mindre promiskuös betydelse hos or- >>

det "monster" så är knappast förhållandet att jättestora porer inte ser så aptitliga ut, eller att förstoring av små insekter kan få dem att se skrämmande ut, någonting som har med monster att göra. I mikroskopblickens loppor finns ingen sammanblandning av kategorier – bara någonting skrämmande eller oskönt. Och att saker är skrämmande betyder inte nödvändigtvis att de är monster.

Men monstren passar alltså in i den retorik som går ut på att det inte riktigt finns någon skillnad mellan olika företeelser, att de gränser vi drar mellan olika företeelser är godtyckliga och måste överstridas. Det gäller inte bara ideologisk retorik om värdet av gränsöverskridanden. I själva verket är orenheten hos monstren troligen alltid en väsentlig del av deras lockelse. Ett exempel finner vi i Wolfgang Metternichs praktfullt illustrerade *Teufel, Geister und Dämonen*, en bok som diskuterar olika kusliga fenomen under medeltiden som spöken, demoner, djävlar, utlänningar, sjukdomar och monster. I medeltida konst finner man ofta kentaureer, också i kyrkomålerier. För Metternich är de symtomatiska för det sätt på vilket Europa anammade kristendomen. Han hävdar att kristendomen egentligen var en hopplös åskådning som inte gav någon tröst i tillvaron, att vanliga människor och vanliga präster i princip inte förstod någonting av vad tron gick ut på, och att det synkretistiska införlivandet av hedniska bilder och föreställningar, som kentaureerna, var ett sätt att hantera denna nya, besynnerliga och tröstlösa lära.

Så kentaureerna levde vidare, även i kyrkomåleriet. Men det intressanta med dem är att de används på så olika sätt. Å ena sidan kan de tjäna som bilder av det främmande, skrämmande och barbariska; Metternich påpekar att de i vissa framställningar bär frygisk mössa, vilket identifierar dem som barbariska

stäppfolk som hotar civilisationen österifrån. Å andra sidan kan de vara moraliskt "neutrala", som när de används för att beteckna stjärnbilden Skytten.

Man kan också tillägga – och Metternich själv borde ha

MONSTRET & MÄNNISKAN
PARÉ, DELEUZE OCH
TERATOLOGISKA TRADI-
TIONER I FRANSK FILOSOFI,
FRÅN RENÄSSANSHUMANISM
TILL POSTHUMANISM
JONNIE ERIKSSON
Sekl 2010

**TEUFEL, GEISTER
UND DÄMONEN**
DAS UNHEIMLICHE IN DER
KUNST DES MITTELALTERS
WOLFGANG METTERNICH
Wissenschaftliche
Buchgesellschaft 2011

MONSTER
KURT RÖTTGERS & MONIKA
SCHMITZ-EMANS (RED.)
Die blaue Eule 2010

**MONSTERS & THEIR
MEANINGS IN EARLY
MODERN CULTURE**
MIGHTY MAGIC
WES WILLIAMS
Oxford University Press 2011

gjort det – att kentauren till och med i kraft av sin dubbla tillhörighet som människa och häst kunde göras till symbol för Kristi dubbla natur, som Gud och som människa. Kentauren som barbar, eller kentauren som Jesus: båda bilderna är möjliga. Den varelse som överskrider gränsen mellan människa och häst kan alltså tolkas och framställas på radikalt olika sätt.

Och obestämtheten är nog alldeles säkert en del i monstrens tjusning och skräck. Men vad gör man med monstren? Vad kan vi lära av monstren?

Svaret beror förstås på vilken civilisation man talar om. Det finns fascinerande skillnader i förståelsen och värderingen av exempelvis ormar och drakar i olika kulturer, där de kan framträda som kloka, skyddande varelser eller som ondskan förkroppsligad. En imponerande och irriterande överblick över ett utsnitt ur den europeiska traditionen ger Wes Williams i den tjocka boken *Monsters & Their Meanings in Early Modern Culture*. Williams spårar monstertemat i fransk tidigmodern litteratur. I mycket långa kapitel får vi se hur Rabelais, Ronsard, Corneille, Montaigne, Pascal och Racine använder bilder av monster.

Vi upptäcker snart att tiden från 1500-tal till 1700-tal formligen översvämmas av monster. Ofta används monsterbilder i politiska syften. Så blir exempelvis

Lé chien de mer est une bête en la mer qui la nourrit
présent sur terre et en mer-naige en la mer cōme
poisson et va sur terre cōme une bête.

bilden av hydran – det månghövda vidunder vars huvuden växte ut i större antal när man högg av dem – en mycket populär bild av uppror och fiender i inbördeskrig. Williams hävdar att det inte bara är en språklig bild, utan att handlingen att omtala fiender som hydrans huvuden hos en författare som den politiske diktarfursten Ronsard blir en dödsdom. Vi finner alltså att det politiska språket innanför och utanför poesin under 1500-talet och 1600-talet är nedsänkt i ett monstergalleri. Hos Ronsard är den falska Åsikten ett flygande vidunder som har fött Luther och Jan Hus. Ofta grundar sig de monstruösa bilderna i föreställningar om olycksbådande födslar – barn som har fötts med djurhuvuden, siamesiska tvillingar, hermafrodit eller spädbarn med två huvuden.

Tolkningen av sådana födslar som jättecken, som förebud om politisk oro och undergång, har en mycket lång tradition. Under fronden, inbördeskriget i Frankrike vid mitten av 1600-talet, blomstrade en vild pamflettflora om sådana nedkomster, nästan undantagslöst med politisk betydelse. Och den impopulära uppkomlingen kardinal Mazarin, den grå eminensen på kungamaktens sida, framställdes som ett monster, med monstruös sexualdrift och likaledes monstruösa inälvor.

Men den röda tråden i Williams framställning är istället en speciell monsterhistoria inuti en annan historia. Det rör sig om den senantike författaren Heliodoros roman *Aithiopika*, som ingen människa läser idag men som var osannolikt populär under tidigmodern tid. Den utspelar sig i Etiopien, där en prinsessa föds med ljus hud, inte på grund av att hennes mor har varit otrogen med en vit man, utan på grund av att modern i befruktningsoögonblicket betraktade en bild av Andromeda, kvinnan som i den grekiska myten skulle bli offer för ett monster när Perseus befriade henne. Föreställningen om att en kvinnas synintryck under befruktningen påverkar barnets utseende verkar förstås ovanligt bisarr, men den fortlevde som vetenskaplig teori under lång tid.

Under 1500-talet skriver exempelvis den framstående kirurgen Ambroise Paré om ett ännu mer absurt fall, där en kvinna födde ett barn med grodansikte på grund av att hon i befruktningsögonblicket höll en groda i handen. Hur löjlig än föreställningen kan förefalla oss säger den något om den betydelse tidigare historiska perioder har tillmätt bilder och synintryck, och då blir naturligtvis monsterbilder särskilt intressanta.

Historien ur Heliodoros roman framträder i alla händelser gång efter annan i Williams framställning, och han följer den med litteraturvetarens noggranna precision i verk efter verk tills man känner att man nästan inte orkar längre. Man får mycket snart klart för sig att alla franska författare överhuvudtaget verkade ha läst och anspelat på episoden i Heliodoros roman, och till slut börjar man undra varför det är viktigt att veta det.

Jag kände stor entusiasm när jag först lade tassarna på denna bok. Tidigmodern tid är alltid spännande, monster ännu mer spännande. Men ganska tidigt börjar man undra om det i denna ström av noggranna och lärda analyser av enskilda passager ska framträda en tes om monster och deras mening, någonting som författaren hävdar, någonting som är nytt och oväntat och spännande i förhållande till tidigare forskning. Man längtar förtvivlat efter en idé, inte en genomgång – en diskussion om monster, inte en uppräknings.

Vänder man sig då till Jonnie Erikssons avhandling i idéhistoria möter man en monumental bok, ett verk som i kraft av sitt format inbjuder till epitetet "monstruös". På 719 tätt satta sidor får vi blicka in i monsterlärans, teratologins, vinklar och vrår, med särskilt avseende på den ovan nämnde 1500-talsförfattaren Ambroise Paré och 1900-talstänkaren Gilles Deleuze, men med fruktansvärt mycket ytterligare stoff med början i antiken och med utblickar mot Descartes, Malebranche och Encyklopedin och så mycket annat.

Det vi ser här är alltså inget mindre än en egensinnigt utvald historia om den europeiska, särskilt franska, monsterläran. En otalig läsare börjar snart undra om det finns en tes i boken. Men den starkaste känslan vid läsningen av *Monstret & människan* måste ändå vara ambivalens. Det

vi ser här är ett gammaldags lärdomsprov. Det rör sig om en enorm arbetsinsats, om en oerhörd inhämtning av den europeiska kulturtraditionen, från de stora pegaserna till de mer skurilla och besynnerliga. Eriksson har läst kopiösa mängder, på grekiska, latin, italienska, franska, tyska och svenska, och han rör sig ofta i sina närmast bottenlösa källor med lätthet. Man måste lyfta på hatten för detta.

Och ändå måste man efter läsningen av boken önska sig en fingervisning om vad det är för nytt som har framkommit. Vad vet vi mer om monstren i den europeiska traditionen? I boken finns stora mängder intressanta iakttagelser, men vilket det historiska bidraget ska vara mer exakt utläses aldrig tydligt. Vad måste vi tänka anordna om monstrens roll i europeisk idéhistoria? Jag har svårt att riktigt se poängen med den del av boken som handlar om Deleuze, och jag tycker mig observera att språket förändras i denna del av boken, blir mer otillgängligt och dunkelt, men det kan förstås handla om att jag själv är fördomsfull.

I början liksom i slutet hävdar författaren att monster är filosofiskt intressanta, och gör gällande att just Deleuze ska göra detta tydligt. Det är en spännande tes – särskilt med tanke på den roll som monsterbilder har spelat i den filosofiska traditionen alltsedan Platon. Men varför ska man tycka att monster och Deleuze är så viktiga? Erikssons svar är att monstren i kraft av att de överskrider våra begrepp, arter och kategorier

visar på det flytande i vår zoologiska, filosofiska och juridiska begreppsapparat. Arterna och släktena är helt enkelt inte givna;

spädbarnet med en grodas ansikte tydliggör detta. "Ur denna ontologi kan man utvinna en naturfilosofi som inte separerar riken, släkten, arter etc, och inte ens skiljer det naturliga från det artificiella (samhälle, kultur, konst, teknik), utan rymmer dem alla i en gemensam vitalism, 'det stora oorganiska Livet', som genomkorsar allt utan åtskillnad." Så det tänks vara fruktbart att inte tänka på företeelser utifrån kategorierna djur kontra växt eller mineral, eller hund kontra elefant eller manet, eller termitssamhälle kontra lämmeltåg eller mänsklig civilisation, eller andra sådana distinktioner och termer.

Nu är det väl en rätt utbredd insikt att våra begreppsliga kategorier inte problemfritt fångar verkligheten – man kan tänka på fiskar med lungor, som ju bevisligen existerar, eller teorier om ödornas släktskap med fåglar. Och åtminstone de vetenskaper som ägnar sig åt djurlivet behöver knappast upplysas om att uppdelningen i olika sorters släkten och arter inte är givna en gång för alla, utan en sorts närmevärden.

Men om Eriksson menar att monstrets filosofiska värde ligger i att vi ska lära oss att se världen utan dessa kategorier måste man fråga sig vad ett sådant monstruöst betraktelsesätt överhuvudtaget kan leda till för insikter eller observationer. Monstret, avvikelsen som överskrider kategorierna, blir ju bara intressant i sin egenart och begriplig om vi förhåller det till normalfallet. Skulle det finnas en kognitiv vinst i att storögt registrera allt utan att sortera in det i arter, släkten och riken – skulle det ens kunna registreras något på det sättet? Skulle en missbildad individ från en djurart, eller en imaginär monstruös varelse kunna förstås i sin egenart utan de kategorier enligt vilka den visserligen faller utanför det normala, men ändå görs förståelig? Vinner vi något på att försöka tänka bort de kategorier som överhuvudtaget möjliggör förståelse?

Jag är inte säker på att det är dit Jonnie Eriksson vill med de skissartade inskotten om monsterfilosofi. Men monstrens filosofiska värde blir tvivelaktigt om vi inte hittar ett annat argument än att monstren på något sätt ska få oss att se saker och ting utan några av de kategorier som monstren själva inte passar in i.

När Medusa har dödat lyfter Athena i myten upp hennes huvud och placerar det på sin sköld, som ett tecken som förstenar och förskräcker motståndaren. Så tillägnar sig civilisationen monstret och använder det för att avvärja fara och ondska. Människan behöver alltså vidundren. Men poängen kan inte vara att vi eller vårt tänkande ska bli som monstren.

Johan Tralau

Matchning – innan Match.com fanns.

FOTO: BRIDGEMAN/IBL BILDTRYK

Kärlek på export

HISTORIA

Resor och romantik hör ihop. Hade inte Paris förälskat sig i Helena skulle det inte ha blivit någon odysse. Utan kärlekstörst hade det varit svårt för Club 33. Någonstans däremellan finner man Rajen, den brittiska överhögheten på den indiska subkontinenten.

År 1858 lämnades Indien över från Brittiska ostindiska kompaniet till den brittiska kronan. Den utlösande faktorn var sepoypuppror 1857, som i sin tur tändes av att ny ammunition delats ut till sepoerna, indier i soldattjänst hos kompaniet. Det ryktades att den nya ammunitionen smorts in med svin- och kofett, och eftersom användningen krävde att soldaten bet i ammunitionsförpackningen, lyckades britterna i ett slag förolämpa såväl muslimer som hinduer. Den brittiska kronan klev in och därmed påbörjades Rajarnas knappt nittioåriga historia.

Anne de Courcys *The Fishing Fleet* utspelar sig nästan uteslutande under dessa 90 år och till stor del under de sista fyrtio åren. Det är inte en bok som försöker kartlägga de stora politiska och ekonomiska sambanden. Inte heller intresserar den sig för indierna, annat än i den mån

de kommer i kontakt med britter och anglo-indier. Istället är den helt tillägnad de 300 000 britter – de var aldrig fler vid något givet tillfälle – som styrde över 250 miljoner indier. Och inom den gruppen ägnar hon sig särskilt åt den minoritet som var kvinnor.

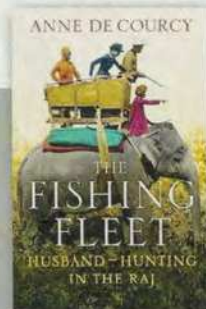
Det är här romantiken, eller i alla fall äktenskapet, antrar scenen. de Courcy börjar med att klargöra förutsättningarna. Målet för kvinnor i högre medelklass under 1800-tal och tidigt 1900-tal var att gifta sig. Nästan ingen utbildning var öppen för dem och även om den skulle ha varit det, fanns bara en handfull lågt betalda yrken som ansågs passa en dam. Problemet blev av olika skäl allt tydligare under 1800-talets senare del. En allt större grupp kvinnor passerade den ålder då de ansågs lämpliga för äktenskap, utan att träda fram

på andra sidan med vigselring. År 1890 gick det i Londons välmående stadsdel Kensington trettiosex ogifta kvinnor mellan trettiofem och fyrtiosex år på trettio gifta kvinnor i samma ålder. "Plötsligt", skriver de Courcy, "verkade nuckorna finnas överallt."

Saken diskuterades som ett samhällsproblem. Olika åtgärder föreslogs och vidtogs med skralt resultat. Men så fanns Indien.

På den indiska subkontinenten levde gott om unga, ensamma män. Många av dem hade givit sig av i tonåren eller strax därefter. Oavsett om de tjänade som officerare eller som tjänstemän i den prestigefyllda Indian Civil Service, förväntades de förbli ungar till sin trettionde födelsedag. Något annat ansågs konkurrens med plikten. Men

**THE FISHING FLEET
HUSBAND-HUNTING
IN THE RAJ**
ANNE DE COURCY
Weidenfeld & Nicolson 2012

sedag. Något annat ansågs konkurrens med plikten. Men

den ordningen hade ett inneboende problem: Hur i all världen var det tänkt att de skulle träffa en lämplig blivande fru när det väl passade sig? Det brittiska Indien var en manlig värld i nära nog samma grad som en genomsnittlig internatskola. Tjänstgöringen skedde dessutom ofta i fyraårspass med ett halvårs hemförlovning, inklusive restid. I den mån det alls fanns tillfälle att träffa en själsfrände, skulle alltså kärleken upptäckas med samma hastighet som vid modern "speed-dating", men under viktorianskt dekorum.

I det tidigare brittiska Indiens historia hade problemet varit mindre. Då tog sig briter ofta en eller flera inhemska frillor under ordnade former, även om verkligt äktenskap var uteslutet. David Ochterlony, riddare av Bathorden och i början av 1800-talet den officiella representanten för Storbritannien i Delhi, hade tretton indiska "fruar" som han öppet tog med på gemensam "promenad", var fru på sin egen elefant, runt Delhis Röda fortet. Men när 1800-talet fortskred sattes det stopp för sådan pragmatism. Skulle man upprätthålla respekten som styresmän gick det inte an att "go native". I vad som i praktiken var raslagar gjor-

material arrangerades och betalades av ost-indiska kompaniet innan the Raj tagit över. Ganska snart stod det klart att de anglo-indiska ungarlarna var så eftertraktade att nervösa föräldrar som var rädda att deras döttrar skulle blomma över var villiga att betala för möjligheten. Att i sitt garn snärja en kavalleriofficer, eller allra helst en adjutant till Indiens Viceroy, gav goda utsikter både ekonomiskt och socialt. Passagerarfartygen med brittiska fröknar kom att kallas för "fiskeflottan", *The Fishing Fleet*, och dess trålande efter lovande makar gav goda inkomster för arrangörerna.

Nu var knappast de fiskar som fröknarna var ute efter ovilliga. Snarare hoppade de över relingen i sin iver att bli fångade. Anne de Courcys bok är uppbyggd kring fiskefröknarnas dagboksanteckningar och brev. Av dessa framgår att tjugoföråriga flickor snabbt tvingades lära sig att ducka, glida undan och parera för att inte bli trolovade flera gånger om, redan på kajen. Konkurrenten mellan männen var sköningslös och det hörde till vanligheterna att fria redan efter ett halvdussin möten eller mindre.

Ibland ledde det förstås till olyckliga allianser. En och annan fröken blev gift

förr i tiden skulle varje bukett ha innehållit ett smycke. Hela Mysore stad var behängd med smäljus, det företogs dagliga processioner med elefanter, som hade målade ansikten, jättelika smaragder i öronen och var behängda med utsökta schabrak. Betar och tånaglar var förgyllda med riktigt bladguld...

Andra sidan var det ingen ände på A-prövningarna. Desirée Hart fick kliva in som värdinna hos den brittiske representanten i Kashmir, eftersom dennes hustru blivit sjuk. Dagen efter vaknade hon själv akut sjuk. Det visade sig att hon drabbats av scharlakansfeber och difteri, med en extra krydda av gulsot. Det gick till slut väl och konvalescensen var inte bortkastad. Ännu matt av feber fick hon sällskap av en ung släkting till värdfolket, som behövde vila upp sig efter att ha brutit benet under en hästpolomatch. Han friade till slut, en tidig morgon på väg på fisketur. "Skulle du ha svarat 'nej'", konstaterade han lakoniskt, "hade jag haft en hel dags fiskande som hjälpt mig att tänka på annat."

Den dödligaste fienden för de engelska fröknarna var dock inte sjukdomar, rovdjur, naturkatastrofer, insekter, ormar, matförgiftning, emotionellt handikappade män, sexuell ignorans eller något annat av det slag de Courcys källor berättar om. Den största utmaningen, trots Indiens magi, var ledan. I de större städerna fanns alltid något att göra, men många hamnade på avlägsna utposter där det var mil till närmaste europeiska granne. Hushållet sköttes av en stor stab tjänare, som inte tillät inblandning i deras göromål. Radioapparater var ovanliga och barnen skickades i späd ålder tillbaka till England för att få en ordentlig utbildning och ett korrekt engelskt uttal. Ensamheten och sysslolösheten krävde en verkligt heroisk ansträngning för att övervinnas.

Anne de Courcy skriver medryckande och med lätt hand. Hon har öga för detaljer, oavsett om det gäller kläder, kvinnliga hygienartiklar eller vilda fåglar. Bokens disposition gör att det förekommer en del upprepningar och ibland är det inte alldeles lätt att få klart för sig exakt när under raderan som en viss scen utspelar sig. Men det är mindre skönhetsfel i en bok som är full av levande beskrivningar av en tid som för alltid är borta.

"Sällan i historien har kvinnor på en och samma gång varit utsatta för så mycket obehag, så mycket enformighet och så många frestelser", sammanfattade Iris Macfarlane, vars far tjänstgjorde i Indien, rajtiden. *The Fishing Fleet* är en oblyg och underhållande hyllning till dessa kvinnor.

Johan Hakelius

”Passagerarfartygen med brittiska fröknar kom att kallas för "fiskeflottan" och dess trålande efter lovande makar gav goda inkomster för arrangörerna. Nu var knappast de fiskar som fröknarna var ute efter ovilliga. Snarare hoppade de över relingen i sin iver att bli fångade.

des barn sprungna ur blandförhållanden till icke-önskvärda inom den indiska förvaltningen och all sexuell och emotionell koppling till den inhemska befolkningen, tidvis undantaget bordeller, bannlystes. Priset för att ta sig en indisk fru, inte minst för de gemensamma barnen, blev helt enkelt för högt.

Här fanns två problem på två olika kontinenter, men inom samma imperium. De bar på varandras lösning. Det var helt enkelt en fråga om att para ihop giftaslystna engelska kvinnor med likasinnade män halvvägs runt jorden. På sätt och vis är denna transkontinentala äktenskapsmarknad medelklassens motsvarighet till det transatlantiska byte av titlar mot arvtagerskor som ungefär samtidigt blommade inom den brittiska överklassen.

De första skeppen med äktenskaps-

innan hon visste vad som hänt, vissa redan på båten innan de nått Indien. Andra fann mot alla odds inte en lämplig partner och åkte hem som *returned empties*, returglas. Många av de allianser de Courcy berättar om verkar dock ha fungerat förvånansvärt väl. Ett skäl är antagligen de stoiska ideal som genomsyrade imperiets kvinnor. Ett annat den magi Indien utövade på nästan alla briter som kom i dess närhet. Vissa av dagböckernas och brevens passager beskriver en värld som, även för nedtecknarna, framstår som tagen ur en sagobok.

"Vi var tvungna att närma oss honom över mattor med pärlbroderier, som knastrade under fötterna, och hovniga", berättar den unga Annette Bowen om sitt möte med maharadjan av Mysore:

Han gav var och en av oss en starkt bukett, genomdränkt av rosenvatten –

Reagans superstjärna i FN

Jeane Kirkpatricks ankomst till kontoret på *Georgetown University* skedde sällan obemärkt. I täten anlände den tidigare FN-ambassadören själv – en nog så imposant och respektingivande uppenbarelse i sig. Efter henne ett mindre *entourage* av assistenter och medhjälpare, varav en ung man bar hennes portfölj och en annan höll ett fast grepp om hennes bilnycklar – för det var Washingtons övriga invånare honom djupt tacksamma. Professor Kirkpatrick var i många avseenden briljant, men inte när det gällde framförandet av motorfordon.

Att de övriga deltagarna i följet förmodligen bar vapen i sina Samsonite-portföljer inser jag först nu, efter att ha läst den första biografien över henne: Peter Colliers välskrivna *Political Woman*. Fortfarande flera år efter att hon hade lämnat det politiska livet i Reaganregeringen väckte hon nämligen starka känslor hos USA:s motståndare runtom i världen. Khadafi lär till exempel ha skickat sina agenter efter Kirkpatrick. För oss andra på universitetets *Department of Government* – där jag hade privilegiet att ha henne som chef under flera år – var de Kirkpatrickska processionerna en regelbunden påminnelse om vilken politisk superstjärna som vi faktiskt hade i vår närhet.

Rollen som FN-ambassadör och Reagan-administrationens utrikespolitiska chefsideolog var en smått osannolik och högst oväntad karriär för Jeane Kirkpatrick, uppväxt som hon var i ett övertygat demokratiskt hem i Mellanvästern och aktiv i det demokratiska partiet i stort sett fram till flytten till FN-skrapan. Hon och hennes flera år äldre make och tillika mentor, "Kirk", hade bland annat varit aktiva på toppnivå i Hubert Humphreys kampanjer.

Men under 1970-talet rörde sig det demokratiska partiet i en helt annan ideologisk riktning än paret Kirkpatrick och andra i deras generation. Jeane Kirkpatrick kände sig alltmer främmande, undrande och alienerad från sitt gamla parti, som hade tagits över av vänstergrupper under senator McGovern och radikaliserats under

Jeane Kirkpatrick möter pressen.

FOTO: ALEX WONG/GETTY IMAGES

Vietnamkriget. *Blame America first*, var deras samlande motto – och vad värre var, det verkade delas av presidenten. Under Jimmy Carters enda period i Vita huset rasade USA:s anseende och ställning i världen till rekordlåga bottennoteringar, och landets motståndare – Moskva, Iran och Centralamerika – var inte sena att utnyttja den amerikanska sårbarheten.

Carter förstod varken USA:s storhet eller omfattningen av det sovjetiska hotet, menade Kirkpatrick. Efter ett personligt möte med presidenten, tillsammans med några vänner som alla snart nog skulle gå under beteckningen neokonservativa, deklarerade hon ilsket att den mannen tänkte hon då inte rösta på.

Det behövde hon inte heller, för strax kom en annan guvernör in i hennes liv: Ronald Reagan. Han hade läst och entusiasmerats av hennes artikel (1979) i *Commentary*, "Dictatorship and Double Standards", om skillnaderna mellan auktoritära och totalitära regimer. Den blivande presidenten hade ju också ett förflutet i det demokratiska partiet, och de båda fann varandra omedelbart. Enligt Peter Collier var det bara två kvinnor i hela världen som gjorde Nancy Reagan nervös: Jeane Kirkpatrick och Margaret Thatcher. Och med båda hade presidenten långa idépolitiska samtal.

Med sin övergång till den republikanska sidan var Jeane Kirkpatrick en av de mest framträdande och tidigare *Reagan Democrats* som gjorde det legitimt för många

fler att lägga sin röst på den kaliforniske guvernören.

Som FN-ambassadör visade hon omedelbart att det var nya tider i amerikansk utrikespolitik. FN – som hon beskrev som "glashuset där alla kastar sten" – dominerades av fientligt sinnade länder och regimer, men Kirkpatrick klargjorde att nu skulle det inte längre gå att köra med USA som på Carters tid. Hon började med att förklara för personalen på den amerikanska delegationen att det inte var FN, utan USA, som de härnäst skulle främja och företräda. Därefter spände hon sin iskalla blick i ambassadörskollegerna och meddelade att de framöver kunde räkna med att få sitt generösa amerikanska bistånd indraget om de fortsatte att rösta emot och motarbeta USA.

Och hon gav genast svar på tal: som när Etiopien anklagade USA för "folk-mord och rasism" och ambassadör Kirkpatrick kontrade med att läsa högt ur Amnesty Internationals rapport om läget i Etiopien. Gör ni det! Vi vinkar så gärna adjö på kajen, förklarade hon när USA:s motståndare hotade med att flytta FN från New York.

Det var nya tider i FN och USA, men det var långt ifrån alla som uppskattade den rättframma nya ambassadören. Studenter demonstrerade på universiteten när hon kom för att tala, och feministerna – som borde vara själslagda över att en kvinna äntligen ha-

POLITICAL WOMAN
THE BIG LITTLE LIFE OF
JEANE KIRKPATRICK
PETER COLLIER
Encounter Books 2012

de nått till utrikespolitikens absoluta topp – avskydde henne eftersom hon representerade den konservativa Reagan-administrationen. Och på utrikesdepartementet – "That Building" som hon föraktfullt benämnde det – gjordes allt för att motarbeta henne. "Be nice but ignore her", var till exempel det direktiv som gick ut när Kirkpatrick reste i Latinamerika.

De båda utrikesministrarna, Alexander Haig och George Shultz, var ett ständigt bekymmer för Jeane Kirkpatrick. När hon efter flera års hård kamp i FN ville återvända till Washington – där Kirk och de tre problemsönerna väntade – motarbetades hennes kandidatur till jobbet som nationell säkerhetsrådgivare av bland andra Shultz och James Baker. Istället utsågs den oerfarne Robert McFarlane, vars namn gått till historien på grund av den klantigt hanterade Iran-contras-affären. Utslagsrösten för hans utnämning kom från – Nancy Reagan.

Desto större uppskattning fick Kirkpatrick på annat håll; vid partikonventen och under sina många resor. Under ett besök i Moskva stormade dissidenthjälten Andrej Sacharov henne till mötes med orden: "Kirkpatski! Kirkpatski! Your name is known in every cell of the Gulag."

Efter FN-åren återvände Kirkpatrick direkt till sin gamla arbetsplats på universitetet men omgavs länge av rykten om en kommande politisk karriär. Ett av de mindre trovärdiga var som vicepresident till George Bush, en man som hon ansåg vara *almost always wrong*. Någon sådan karriär var hon aldrig egentligen intresserad av; hon hade fullt upp med sina krönikor och en synnerlig lukrativ verksamhet som utrikespolitisk föredragshållare, vilket resulterade i nya utbyggnader på det älskade huset i Provence.

När först maken Kirk, och därefter äldste sonen Douglas – som lidit av alkoholproblem sedan tonåren – dog, var det som om luften gick ur henne. Jeane Kirkpatrick gick bort 2006, kort efter sin 80-årsdag och bara några veckor innan hennes sista bok publicerades. Hon fick därmed aldrig uppleva den allra sista debatt som hon skapade när hon till sina neokonservativa bröders och systrars förundran tog avstånd från Irakkriget.

USA, menade Jeane Kirkpatrick i sin sista strid *post mortem*, skulle inte uppträda som en Messias och försöka bringa demokrati till resten av världen, utan fokusera på att vinna kriget mot terrorismen. Precis som USA under hennes och president Reagans gemensamma ledning hade vunnit kalla kriget mot Sovjetunionen.

Ann-Sofie Dahl

Operan som brottsplats

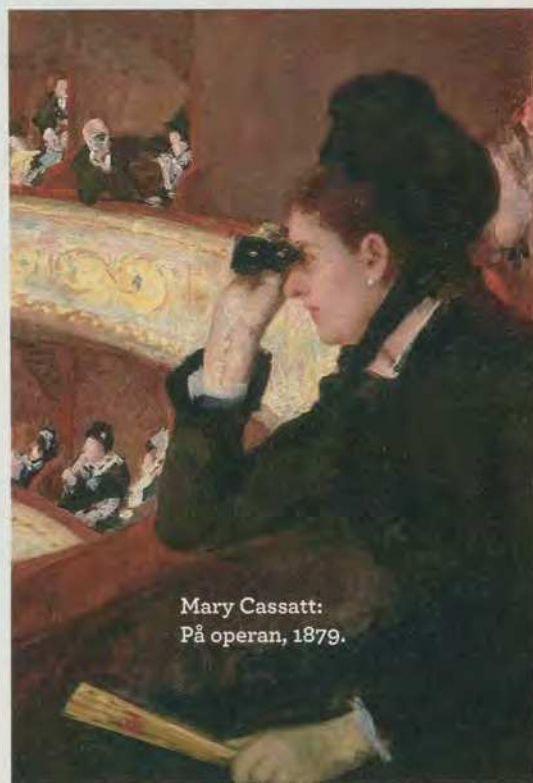
MUSIK

I Susan Sontags roman *Vulkanälskaren* finns ett par scener som utspelas i operavärlden. Just detta exempel på operainslag i skönlitteraturen finns inte upptaget i tyska Ariane Ludwigs akademiska studie *Opernbesuche in der Literatur*. Men det hör sannolikt till de få viktiga exempel som inte finns med i hennes voluminösa bok, som listar och grundligt analyserar närmare 300 litterära verk (plus ett sjuttio-tal filmer) som helt eller delvis utspelar sig i verkliga eller fiktiva operasalonger. Ludwig har inte ens försummat Tintins och kapten Haddocks besök på operan i *De sju kristallkulorna* (med primadonnan Bianca Castafiore på scen), vilket får betraktas som ett ovedersägligt tecken på hennes vetenskapliga akribi. Att den 700-sidiga kolossen avrundas med en 250 sidor lång notapparat och litteraturlista känns följdriktigt.

Detta praktverk dignar med andra ord av exempel på litterära gestaltningar av roman- och novellfigurer som alltsedan 1800-talets början befolkat operahusens foajéer och loger, orkesterdiken och garderobser. "Var utspelar sig litteraturen och varför utspelar den sig just där?" är grundläggande frågor för alla litteraturforskare, och Ludwig tillfogar här det spösmål som hennes arbete explicit försöker besvara: Vad tillför just den gestaltade operamiljön de fiktiva berättelserna?

I fjorton fullmatade kapitel identifierar Ariane Ludwig en rad ledmotiv och berättartekniska särdrag som under 200 år varit återkommande och under perioder rentav bärande inslag i en lång rad noveller och romaner. Här har operasalongen fungerat som mötesplats för kärleksförbindelser och som en social arena för den som vill synas i de inflytelserika kretsarna. Det sistnämnda motivet är inte minst framträdande i Honoré de Balzacs romanvärld, där operalogerna erbjuder ett slags offentlig intimitet omslingrad av musikens tjuvkraft. Ett lika populärt tema är operahuset som brottsplats och som tillhåll för dödlig dramatik, där Gaston Leroux spökromantiska roman *Fantomen på operan* (1910) in-tar en särställning.

Värt att notera är att de litterära ge-

Mary Cassatt:
På operan, 1879.

**OPERNBESUCHE
IN DER LITERATUR**
ARIANE LUDWIG
Königshausen & Neumann 2012

stalter som besöker operahuset så gott som uteslutande bevis-tar föreställningar av operor som också existerar utanför den fiktiva konstruktionen. Påhittade operaverk är alltså sällsynta, kanske främst för att författarna ofta inspirerats av och funnit effektfulla motiv och intriger i verklighetens operor, till vilka de kan låta sin egen skönlitterära text stå i ett verkningsfullt spänningsförhållande.

Av olika mer eller mindre rimliga skäl koncentrerar sig Ludwig i sin studie på den >>

tysk- och franskspråkiga litteraturen, som varit och är särskilt rik på opera-epi-soder. Likväl omnämner hon i sin sam-vetsgrannhet även verk med sprid-da operamotiv från andra språkom-råden, såsom Tolstoj, Turgen-jev, Thackeray, Wilde och till och med Strindberg (en-kom för att det i kam-marspelet *Spöksonaten* hänvisas till ett opera-besök!). Minutiös syste-matik var ordet.

Gounods opera. Särskilt Maupassant är dessutom mån om att gestalta Opera Garnier i sig som ett närmast my-tologiskt levande väsen och som en symbol för det nya och moderna Paris. Oftast markerar opera-scenerna i världslitteratu-ren avgörande ögonblick i utvecklingen av alle-handa relationer och kär-leksaffärer. Detta gäller in-te

minst Balzacs realistiska romaner, av vilka drygt ett tiotal delvis utspelar sig i operasalongerna. Även här finns of-ta ett dramaturgiskt samspel mellan ro-manens egen intrig och den spelade ope-rans. Som i brevromanen *Två unga hus-trurs memoarer*, där svartsjuketemat har tydliga beröringspunkter med Rossinis opera *Othello*, som en av romanens kvin-nor uppslukas av i Paris.

Operasalongen som ett socialt mi-krokosmos och hemvist för såväl kurti-ser som korridorsnack skildras exem-pelvis också i Edgar Allan Poes novell "Lornjetten" och i Thomas Manns tidi-ga roman *Hans kunglig höghet*. Så i ännu högre grad i de litterära verk som utspe-lar sig på veritabla operabaler, med allt vad det också innebär av mingel och in-triger, av maskering och demaskering. Förklädnaderna och metamorfoserna in-om operahusens egna väggar svarar mot många operaverks egna motiv av förväx-lingar, ränkspel och försåt. Denna litte-rära tematik är heller inte begränsad till den klassiska episka 1800-talsromanen, utan har skickligt turnerats också på se-nare tid och med moderna motiv, som i österrikaren Josef Haslingers roman *Operabalen* (1995). Här drabbas den be-römda operabalen i Wien av en högerra-dikal terrorgrupps giftgasattentat mot de wienervalsande balgästerna.

I nte helt oväntat hör den omstörtan-de gyckelmakaren Thomas Bernhard till de författare som tydligast brutit mot den litterära konventionen att låta ope-rasalongen och scenen stå i fokus. He-la första akten av hans pjäs *Der Ignorant und der Wahnsinnige* utspelar sig i opera-husets innersta, i klädlogens slutna rum. Här gestaltas inte dramats operasångers-ka ur den berusande framgångens per-spektiv utan ur hennes eländiga privat-livs. Så sluter Bernhard de litterära ope-raskildringarnas cirkel. Om de gestalta-de operaepisoderna tidigare främst haft fokus på publikens självbetraktelser eller på det scenkonstnärliga verkets effekt på publiken, låter Bernhard oss få en inblick i själva förställningskonsten och förbere-delserna inför den stundande föreställ-ningen.

Martin Lagerholm

Frost över världen

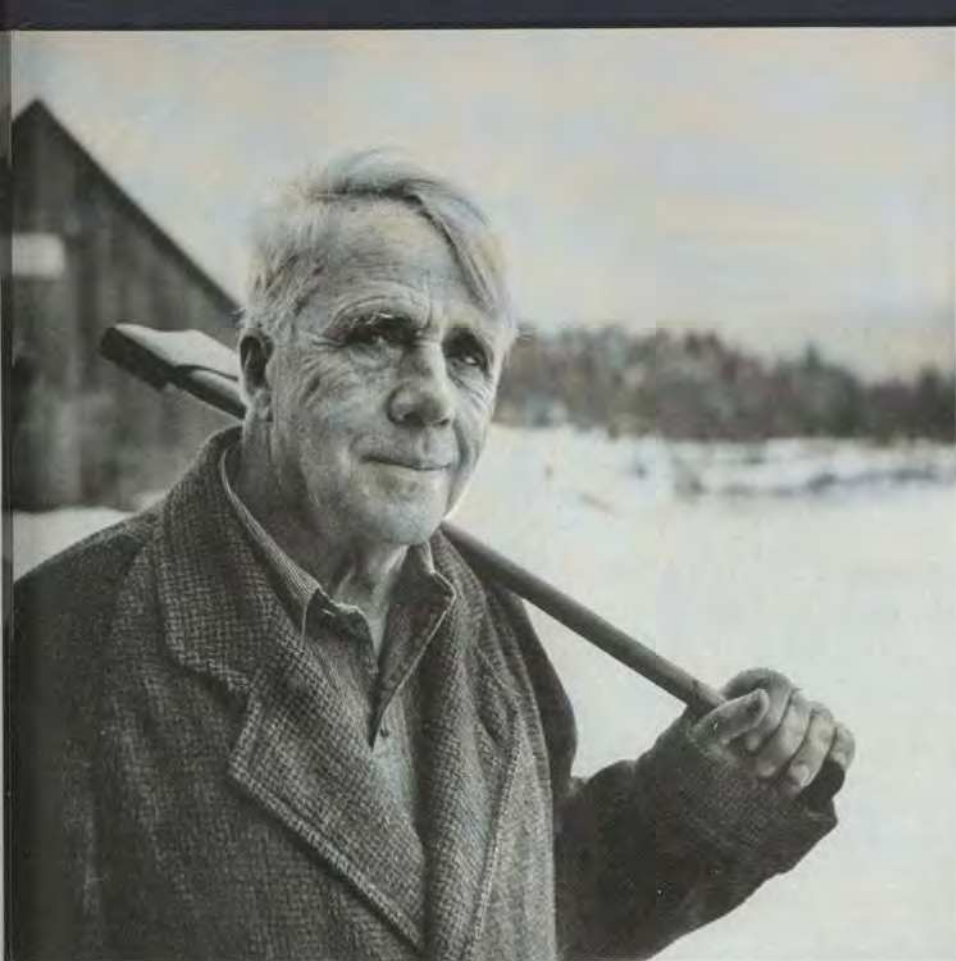
LITTERATURHISTORIA

S om att spela tennis utan nät, löd Robert Frosts förklaring till varför han aldrig kunde tänka sig att skri-va frivers. Det låter ju väldigt träffande, så länge man inte funderar alltför noga över liknelsen: Nät eller inte nät, hur liknar po-esi och tennis varandra? Är det tävlings-momentet Frost identifierar sig med, tve-kampen? Eller uppvisningen av skicklighet och konstförfarenhet? Kanske är de åter-kommande parafaserna på sjöpoeterna att se som tennismatcher? Frost-Coleridge 6-2, 6-4, Frost-Wordsworth 6-4, 6-3; jo, för han vann *alltid*. Utom möjligen i match-en mot sin fjorton år yngre landsman Eli-ot. "Jag har träff med Döden", sa Frost surt apropå ett möte med *Det öde landets* förfat-tare. Likheterna dem emellan är lika lätta att räkna upp som svåra att se i deras litte-rära praktik: de satte båda en klassisk bild-ning i arbete, skrev båda i dialog med litte-raturhistorien, satte båda en ära i att kunna förena metriskt korrekt vers med naturligt talspråk, var båda noga med förankringen i tid och rum, var båda yankees som inledde sin litterära karriär i England.

Den under sin livstid så hyllade ameri-kanske poeten Robert Frost (1874-1963) såg allt som en tävling, förklarade att svartsjukan var hans främsta drivkraft och ville helst vara lika duktig på att hugga ved som på att skriva poesi. "Two Tramps in Mud Time" beskriver en stunds påtvingad offentlighet under depressionen, när den vedhuggande poeten får vittnen i form av två daglönare, två arbetslösa skogshugga-re som ställer sig att titta på i hopp om att skämma den bofaste till att avlöna dem att utföra samma arbete. Det får naturligtvis motsatt effekt: han vill visa dem hur duktig han är, han vägrar att låta sig tubbas. Världen är - åtminstone i denna dikt - till för att stängas ute. Frost ger påfallande ofta röst åt den självtillräcklige yankeen, som anser sig ha erövrat sina ägor och därför värnar varje form av gräns mot allting som inte tillhör hans värld, allt som är annor-lunda till väsen, kön eller ras: en människa i harnesk, redo att när som helst försvara det han uppfattar som sitt.

Man kan ta honom bokstavligen på orden

T ill de mest omskrivna operahusen i skönlitteraturen hör La Scala i Mi-lano, Wiener Staatsoper, Venedigs Te-atro La Fenice och Opera Garnier i Pa-riis. De två sistnämnda har hos Ludwig rentav fått var sitt eget kapitel, där bland annat Balzacs novell "Massimilla Do-ni" grundligt skärskådas. Berättelsen ut-gör en oförblommerad kärleksförklaring till Rossinis musik och utspelar sig i den mytomspunna venetianska operabygg-naden, vilket för övrigt också deckarför-fattaren Donna Leons *Death at La Feni-ce* gör, där ett mord begås under en före-ställning av Verdis *La Traviata*. Vad Pa-riisoperan beträffar är Charles Gounods *Faust* det i särklass mest spelade ver-ket i husets historia. I både Guy de Mau-passant roman *Stark som döden* (1889), som dessutom innehåller en utförlig be-skrivning av operahusets interiör och ex-teriör, och i Thomas Manns mästerliga skälroman och avskedsverk *Svindlaren Felix Krulls bekännelser* finns gott om an-spelningar på såväl Goethes drama som

Robert Frost.

FOTO: TIME & LIFE PICTURES/GETTY IMAGES

och säga att det gör honom osympatisk. Man kan också säga att det gör honom tydlig och användbar som en representant för en än idag vanlig amerikansk livssyn. Men man kan också ta lärdom av Frosts senaste uttolkare Tim Kendall, professor i Exeter, och upptäcka att Frost nästan aldrig går att tas på orden: han glider i själva verket ur nästan varje entydigt grepp, alldeles som en riktig poet.

Tim Kendalls kritiska studie över Frost, *The Art of Robert Frost*, är egentligen en resonerande antologi av samma slag som Jan Olov Ullén för några år sen gjorde över den svenska lyriken (*De bästa svenska dikterna*), och på köpet får man alltså ungefär så många Frostdikter som någon människa rimligtvis kan ha bruk för. Intelligent och uppmärksam guidas vi av professorn genom den Frostska världen. Det förutsätts att vi är intresserade av poesi som *hantverk*, att vi är någorlunda bekanta med versmått och prosodi och gärna ser hur traditionen från Vergilius och Horatius sätts i spel av en bondslug poet från New England.

Kendalls analyser är intelligenta, snabba och underhållande, till exempel när han påpekar att den sönderanalyserade antologiklassikern "Mending Wall" bland mycket annat – mellanmänniskliga relationer, nationalism, relationen mellan människa och natur, självförverkligande – också faktiskt handlar om att laga en mur. Dikten börjar med den epigrammatiskt till-

THE ART OF ROBERT FROST TIM KENDALL Yale University Press 2012

skurna raden "Something there is that doesn't love a wall", och Kendall visar överraskande att detta något döljer sig i poetens eget efternamn – det är frosten som brutit sönder muren – och att Frost ofta dolde liknande små självporträtt i sina dikter. Men tyckte han verkligen inte om murar? Det är sällan så han blivit läst. Frosts värld är lika skarpt som snävt tillskuren: om någon personifierat begreppet "platsens poesi" så måste det vara Frost, som redan i sina boktitlar markerar en inskränkning, *North of Boston*, *Mountain Interval* (ett dialektalt uttryck för dalgång från New England), *New Hampshire*.

Hans berömmelse vilar på dessa tre diktsamlingar, utkomna 1914–1923. Det är ett på alla sätt snävt universum, men ändå onekligen ett universum. En lantbruksvärld där man hässjar hö, vet

hur en slipsten ser ut och hur man lagar en mur. En värld som definieras av sina gränser, även språkligt: Frost påstod gärna att han inte använde några ord som han inte hört i dagligt tal. Hans praktiska sinne svek honom kanske i lantbruket men aldrig i poesin, där tingen och deras bruk ofta förvandlas till svindlande bilder, till exempel den nedfallna meteoriten i "A Star in a Stone-boat" eller den fantastiska bilden för hur en dikt bör fungera: som en isbit på spisen ska den åka på sin egen smältning.

Frosts landskap är så tydligt, påpekar Kendall, att det används som vägbeskrivning i en Hollywoodfilm, nämligen *The Shawshank Redemption* (*Nyckeln till frihet*): hans lyrik förekommer även i Francis Ford Coppolas *Outsiders* och Jim Jarmuschs *Down by Law*. Filmskaparnas intresse är inte så konstigt: trots att de flesta av Frosts kända dikter är dialoger och han själv satte det auditiva så högt, finns det ett utpräglat visuellt drag, ett brant och dramatiskt ljus över hus och landskap som kan påminna om en film som *Road to Perdition*.

Frost var poeten som hade både lyckan och olyckan att personifiera Poeten för den breda allmänheten i sin egen tid, inte bara filmskapare ville ha just Frost när det skulle deklamerats, även Vita huset: den vithårige nationalskalden inbjöds att läsa på John F Kennedys presidentinstallation, och ändrade av artighet på ett ställe konditionalis till indikativ: det ärvda landet *kommer att förverkliga sitt inneboende öde*.

Olyckan? Frosts stjärna dalade snabbt efter hans död. Hans formella elegans, hans envisa fasthållande vid en sönderrostande lantbruksvärld och hans ovilja att visa korten, att närmast uppmuntra snålaste möjliga läsart, gjorde honom hopplöst omodern. Allen Ginsberg avfärdade ett av hans mer gripande äktenskapsdramer som *just some squares yakking* och bara fem år efter sin bortgång kallas Frost "ett troll på undantag" av sin svenske översättare Sven Christer Swahn, vars förord till urvalsvolymen *Norr om Boston* (1968) dock är en enastående balansakt av avstånd och insikt, kyla och värme – ungefär som någon av Frosts bättre dikter.

Poesi är "det enda tillåtna sättet att säga en sak och mena en annan". Det är sällan lika lätt att beslä Frost med fel, men två andra sätt anmäler sig direkt. Humor är självklart det första sättet (och det finns naturligtvis humor hos Frost, men i regel så svart att den är svår att skilja ut från hans generella syn på livet som en ensam kamp med dödlig utgång). Det andra, slår det mig efter att ha läst Kendalls bok, är litteraturkritik av detta goda slag, som antyder lika mycket som den säger ut och räknar med läsaren som medspelare, inte motspelare.

Kristoffer Leandroer

Marxism i nya kläder

HISTORIA

I Daniel Defoes berömda 1700-talsroman är Robinson Crusoe en köpman från York som, trots att hans fartyg förliser och han hamnar i de mest ogynnsamma omständigheter på en öde ö, fortsätter att framgångsrikt utöva sina puritanska köpmannadygder. Med förnuft, entreprenörsanda och hårt arbete hägnar han in sin egendom och domesticerar både djuren och de vildar som stiger i land på ön, därtill utan att utöva mer våld än vad nöden kräver. Det vore dumt att hemfalla åt sådan kolonial brutalitet som de spanska conquistadorerna uppvisade i Amerika, konstaterar han i pacifistisk anda.

Robinson är en av hjältarna i Oxford-historikern David Priestlands bok *Merchant, Soldier, Sage*. Den handlar om den långvariga kampen om makten i världen mellan olika yrkes- eller professionella grupper, som författaren enligt indiskt mönster men utan någon stor analytisk precision väljer att kalla kaster. Vi får visserligen veta att en kast är en social kategori som drivs inte bara av en rigid hierarki och ekonomiskt egenintresse, utan också av idéer, kulturella föreställningar och

MERCHANT, SOLDIER, SAGE
A NEW HISTORY OF POWER
DAVID PRIESTLAND
Allen Lane 2012

**Merchant,
Soldier,
Sage**
A New
History
of Power
David
Priestland

tonat fysisk styrka och kulturell konservatism.

Den andra är de som ber, *oratores*, som historiskt innefattar både *clerics* och *clerks*, präster och byråkrater, med ideologiska respektive teknisk-administrativa syften. Den förmoderna historien präglades i hög grad av en samverkan mellan en jordägande och militariserad adel och ett prästerskap som erbjöd denna kast legitimitet. Den tredje kasten är Robinsons entreprenörskategori, som har effektivitetskravet gemensamt med byråkraterna, men normalt tror mer på marknadens än på statens välsignelse. Även denna kast delas emel-

land flyttade fram sina positioner i maktkampen, just genom de kommersiella och konkurrensinriktade idéer och moraliska hållningar som mestadels drivit dem.

I Priestlands tappning är Robinson följaktligen inte så mycket en personifikation av upplysningstidens tro på det mänskliga förnuftet och kunnandet, eller av en specifik brittisk handelskolonialism eller handelskapitalism, som av en evig kamp mellan den egna risktagande och vinststrävande entreprenörskasten och de övriga kasterna. Men Robinsons tid blir ändå gränssättande.

Det är med den moderna tidens inträde som kampen trappas upp, det är då som *the merchants* på allvar positionerar sig som historiens *avantgarde*, och det är då som bokens tempo påtagligt höjs. Det märks att författaren är mer hemmastadd i 1800- och 1900-talets historia än i den förmoderna tiden, särskilt den icke-europeiska, som behandlas styvmoderligt.

Boken präglas av ett ganska annorlunda sätt att skriva historia än det författaren praktiserade i sina tidigare verk *Stalinism and the Politics of Mobilization* (2007) och *The Red Flag* (2009), det senare en empiriskt väl underbyggd och analytiskt sammanhållen studie av kommunismens utveckling från franska revolutionens radikala skede till Castros överlämnande av makten till sin bror 2008.

” Det är Robinsons kast, handelsidkarna, finansmännen och industrialisterna, som med början i 1500- och 1600-talets Storbritannien och Holland flyttade fram sina positioner i maktkampen.

livsstilar. Att den tillika söker påtvinga andra sina föreställningar är dock knappast något som skiljer ut kasten från klassen eller andra sociala kategorier som historiska sociologer har större vana vid att utforska. För att förstå kasters uppgång och fall måste vi i Max Webers och Michael Manns efterföljd analysera både basala socioekonomiska villkor och legitimerande idéer, menar Priestland.

Historien är i grunden en serie strider och inbördes samarbeten – mellan tre kaster och tre till dem kopplade värdesystem. Den första kasten utgörs av dem som krigar, *bellatores*, en aristokratisk jordägarkategori som genom historien har be-

lertid in i en mjuk och en hård hälft, den förra intresserad av global frihandel, den senare av att samverka med krigarna för att erövra nya marknadsandelar eller skydda sig från konkurrenter. Den fjärde kasten, de som arbetar med händerna, *laboratores*, tillmäts ingen dynamisk roll i den historiska utvecklingen, utan är med sina egalitära idéer i allt väsentligt underkastad de övriga kasternas maktambitioner.

Det finns en huvudriktning i denna idealtypshistoria. En kast har nämligen visat sig ha en specifik uppgift som "historiens lokomotiv". Det är Robinsons kast, handelsidkarna, finansmännen och industrialisterna, som med början i 1500- och 1600-talets Storbritannien och Hol-

Det nya verket, som han själv benämner en essä, präglas av djärva påståenden, spekulativ analys och syntetiska ambitioner. Det som förenar de två senaste studierna och stimulerar läsningen är dels det stora perspektivet, det vill säga det långa tidsspännat kombinerat med det breda greppet, dels en ambition att ta världens nuvarande tillstånd som utgångspunkt för frågor och problemställning. För Priestland står det klart att man kan lära av historien, särskilt när man vill förstå den ekonomiska krisen efter 2008. Vilka de explicita historiska lärdomarna är klarläggs emellertid inte, utom att de står att finna inte så mycket i tidsspecifika analyser som i de makrohistoriska mönstren som framträder i *big history*.

Det kan tyckas som om liberalen Francis Fukuyama, med sin tes om att den USA-ledda konsumtionsdemokratin slutgiltigt segrade och den meningsbärande historien tog slut när kommunismen föll

i Europa under åren kring 1990, har dikterat villkoren för bokens slutsatser långt mer än den revolutionäre socialisten Karl Marx. Det finns uppenbara likheter mellan Fukuyama och Priestland. Det finns emellertid också skillnader. En sådan gäller graden av kritisk analys av det liberalkapitalistiska samhället. En komisk höjdpunkt i boken är skildringen av de senaste decenniernas entreprenörstyp, Davosmänniskan, uppkallad efter den schweiziska skidort där plutokraternas Rotaryklubb haft sin årliga sammankomst sedan 1970-talet. På *The World Economic Forum* har man inte dragit sig för att bjuda in va-

re sig militärdiktatorer eller kommunistiska pampar då villkorad samverkan med andra kaster är nödvändig för den ekonomiska vinningen. Därför har man enligt författaren i Davos konsekvent undvikit att utropa den liberala demokratis slutseger, men aldrig tvekat om budskapet att den avreglerade marknaden ovillkorligt tillhör framtiden. Den kritiska udden förstärks av konstaterandet att Thomas Manns *Bergtagen* från 1924 utspelade sig på samma plats, men i en tid då den liberala entreprenörssandan var avsevärt svagare och mer hotad.

Det finns också skillnader mellan graden av determinism hos Fukuyama och Priestland. En central tanke i boken är att en kasts alltför dominerande maktposition tenderar att leda till drastisk förändring, som ett resultat av ekonomisk kris, krig eller revolution. På hybris följer katastrof. Författaren pekar ut flera sådana brytpunkter i 1900-talets historia, som lett till förskjutningar i kasternas inbördes maktförhållanden: första världskriget, den stora depressionen, andra världskriget och Bretton Woods-systemets kollaps 1971. Så väckte det ekonomiska sammanbrottet under åren kring 1930 på många håll åter till liv kriga-

ren och dennes våldsamma mentalitet, även om vi i efterhandsperspektivet kommit att förknippa nazismen också med *big business* och teknokratisk rasism. I Sovjetunionen framträdde vid samma tid en kommunistisk krigare, men organiserad i arbetar- och chockbrigader som skulle garantera inte bara försvarsförmåga i kampen mot en aggressiv omvärld, utan även ekonomisk modernisering. Den stalinistiska krigarkasten kan enligt författaren inte jämföras med den nazistiska, eftersom den byggde på gemenskap och jämställdhet, inte hierarki och underkastelse.

För Priestland står det klart att vi just nu befinner oss vid ytterligare ett sådant vägskäl, som kan leda till att entreprenörskastens grepp om makten lossar. Den kinesiska modellen, byggd på en hybrid av entreprenör och byråkrat, kan öppna alternativa möjligheter. Som den Sovjetforskare han är analyserar han dock med betydligt större skärpa ett annat alternativ: Vladimir Putins postsovjetiska Ryssland. Den ryske KGB-majorens makttillträde på det nya millenniets första dag har inneburit krigarens återkomst, efter Jeltsin-epokens entreprenörsbaserade kaos. År 2000 var inte slutet för den ryska marknaden, utan slutet för en marknad som under en tid hade verkat utan stor inblandning från staten och byråkratin. I det ryska fallet drar författaren en linje tillbaka till 1930-talet, med dess ekonomiska kris och samhällsliga instabilitet, och med den breda popularitet som krigiska värden snabbt kom att få, på bekostnad av demokrati och liberala friheter.

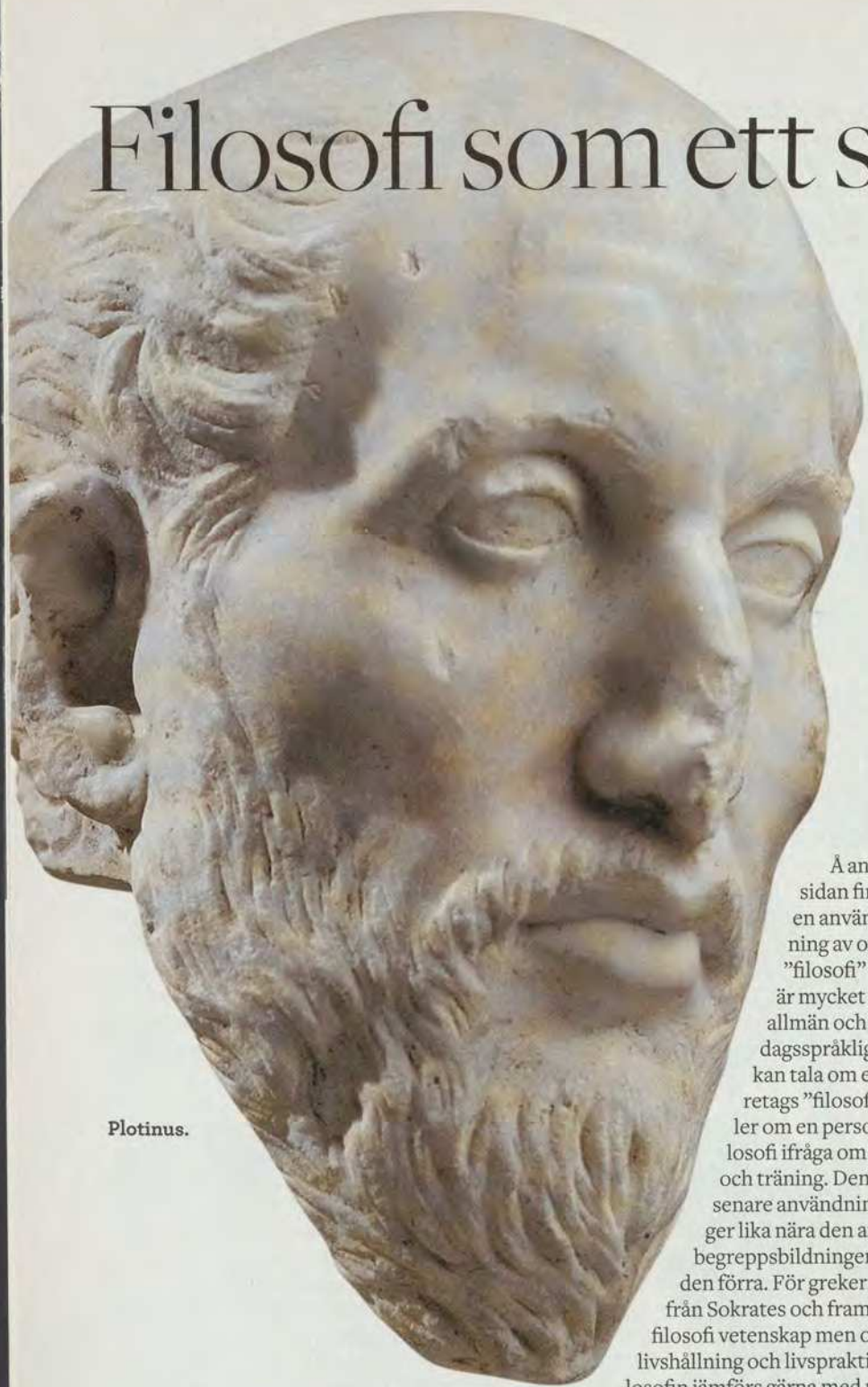
Den Weimar-ryska parallelliteten till trots, återstår till sist frågan vad denna historia lär oss. Inte mycket. Ett försök att jämföra vår tids ekonomiska kris med den stora depressionen leder till föga mer än ett konstaterande att politiker tyvärr tenderar att förorda kortsiktiga, entreprenörmässiga lösningar. Det krigarideal som den mellankrigstida depressionen väckte till liv utövar knappast någon större nutida lockelse, åtminstone inte utanför Ryssland, medger han, även om han i sammanhanget nämner både den amerikanska Tea Party-rörelsen och bin Ladins islamistiska krigarkast. Inte heller lyckas Priestland på något övertygande sätt extrahera historiska lösningar på hur de återkommande perioderna av ekonomistisk hegemoni, kris, oreda och återfödd våldsmentalitet ska bemötas. Hans avslutande vision att kastgränserna ska raderas och den arbetsfördelning som kastsystemet givit upphov till ska avskaffas är inte förankrad i historiska lärdomar på annat sätt än att han på bokens sista sida stöder sin utopi på den unge Karl Marx.

Klas-Göran Karlsson

I made an umbrella and covered it with skins

Filosofi som ett sätt att leva

Plotinus.

IDÉHISTORIA

Vad är filosofi? Begreppet har än idag den dubbelhet det hade med sig från ursprunget hos antikens greker. Å ena sidan är filosofi teori och vetenskap. Filosofer är specialiserade akademiska forskare som producerar artiklar som läses av andra lika specialiserade akademiska forskare och som publiceras i tidskrifter vars ändamål det är att ge sådana forskare möjlighet att meritera sig för en akademisk karriär. Idealet är att dessa artiklar ska vara lika tekniskt hållna som artiklar i andra vetenskapliga tidskrifter.

Å andra sidan finns en användning av ordet "filosofi" som är mycket mera allmän och vardagsspråklig. Vi kan tala om ett företags "filosofi" eller om en persons filosofi ifråga om kost och träning. Denna senare användning ligger lika nära den antika begreppsbildningen som den förra. För grekerna från Sokrates och framåt är filosofi vetenskap men också livshållning och livspraktik. Filosofin jämförs gärna med regler för hälsa och sundhet. Så gör Sokrates åtminstone i Platons och Xenofons framställningar. I dessa framställningar är för övrigt personen Sokrates lika viktig som tänkaren, vad han gör är lika viktigt som vad han säger. Platon (och i någon mån Xenofon) förvandlade en gång för alla Sokrates till en idealgestalt. Filosofen blev för antiken ett mänskligt ideal ungefär som helgonet eller riddaren under förmedeltiden. Av Sokrates kan vi lära oss konsten att leva och konsten att dö.

Inte tving av det nu sagda är ägnat att överraska den som aldrig så litet studerat filosofins historia. Ändå är det ovanligt att detta tema fokuseras i en hel bok eller ut-

reds på ett allsidigt sätt. Så görs emellertid av John M Cooper i hans nya studie *Pursuits of Wisdom. Six Ways of Life in Ancient Philosophy from Socrates to Plotinos*.

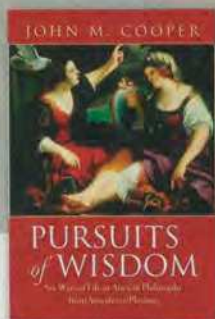
"Kärlek till visdom" är naturligtvis den enklaste översättningen av "filosofi". Men vad är "visdom"? Uppenbarligen handlar det inte enbart om kunskap. Varken den lärde som besitter oerhörda mängder av historiska eller filologiska kunskaper eller den matematiskt eller tekniskt högkompetente är med nödvändighet "vis". Ja, en sådan person kan till och med i vissa fall vara motsatsen till en vis, nämligen en däre. Den vise karakteriseras inte så mycket av sina kunskapers mängd som av deras kvalitet. Det gäller att det man vet är det rätta, det väsentliga, det centrala. Då blir filosofin också, som Cooper uttrycker det, *a way of life*.

Det avgörande för grekisk moralfilosofi i den sokratiske traditionen är begreppstreenigheten visdom, dygd och lycka. Den som är vis och har insikt om det rätta gör också det rätta. Den vise äger alltid dygd. Men den som äger visdom och dygd är lycklig. En del av skillnaden mellan teori och praktik försvinner på detta sätt. Insikten leder omedelbart till rättrådighet. Den antika dygden kan kallas "egoistisk" såtillvida som den är en levnadskonst. Den handlar om hur man ska nå det goda livet, om hur man blir lycklig.

Hotet mot lycka och sinnesfrid kommer från de yttre omständigheter som befinner sig bortom vår kontroll. Den vise måste därför höja sig över de yttre tingen. Han får inte bli beroende av sådant som rikedom eller ära, inte heller av familj eller hälsa. Sokrates själv är sådan Platon skildrar honom ständaktig och oberörd in i döden. Att bli avrättad – det öde som drabbade honom genom den berömda giftbägaren – är ingen olycka. Den vise är inte rädd för döden. Men om inte ens det som de flesta människor betraktas som den mest fruktansvärda olyckan – att dö – bedrövar filosofen, då är han uppenbarligen lycklig. Ty lycka består just i sinnesfrid, oberördhet. Vi kan skadas genom att göra orätt, men inte genom att tillfogas orätt. Vår själ skadas och vi blir olyckliga om vi avviker från dygdens väg, men bara då.

Att bli filosof och med jämnmod uthärda alla slags olyckor är naturligtvis inte så lätt. Frågan är om någon utom Sokrates lyckats med detta. Eller kanske också Diogenes, han med tunnan? Det menade åtminstone kynikerna. Men sedan var

PURSUIITS OF WISDOM
SIX WAYS OF LIFE IN
ANCIENT PHILOSOPHY FROM
SOCRATES TO PLOTINUS
 JOHN M COOPER
 Princeton University Press 2012

det svårt att hitta särskilt många fler. Filosofins livsväg är med andra ord smal. Den är i princip öppen för alla – greker och barbarer, män och kvinnor, kejsare och slavar, lärda och olärda. Men få är kapabla att vandra den.

Cooper analyserar dessa huvudpunkter som var mer eller mindre gemensamma för alla den antika filosofins vishetsläror och vars exakta formulering gav upphov till tallösa dispyter. Men han har också en öppen blick för skillnaderna mellan de olika skolorna som ofta nog låg i fejd med varandra, trots obestridlig syskonlikhet. Sex filosofiska sätt att leva menar han sig därvid kunna urskilja.

Sokrates egen livsstil, åtminstone sådan Platon skildrar den, utmärks, förutom av visdom och råttträdighet, inte minst av de filosofiska diskussionerna som sätt att leva. När Sokrates är ställd inför rätta framkastar han tanken att hans domare kanske skulle låta honom behålla livet om han lovade att avstå från filosofin. Men något sådant skulle han inte kunna lova. Ett liv utan filosofi där man diskuterade alla de stora frågorna om visdom, rättvisa, tapperhet, om staten och lagarna, ett sådant liv skulle inte vara värt att leva. Att rannsaka livet är för filosofen en nödvändig del av livet självt. Vad är liv? Vad är lycka? Vad är insikt? Filosofen anser det nödvändigt för ett fullgott liv att ta reda på sådana saker eller att åtminstone försöka ta reda på det i ständiga samspråk med likasinnade vänner.

Den aristoteliska livsstilen är också fokuserad på filosofin och det teoretiska livet. Den högsta lyckan når vi enligt Aristoteles bara genom den filosofiska kontemplationen. Ingenting kan vara mera tillfredsställande än att betrakta tillvarons grundprinciper, att genomskåda de former som bär kosmos. Men Aristoteles är inte för den skull beredd att avstå från en aristokratisk livsstil. Hans filosof är ingen asketiker utan en man som har familj och vänner, som omger sig med vackra ting och visar generositet i sitt umgänge med andra.

Därvid skiljer sig peripatetikern från stoikern. Inom den stoiska skolan var inriktningen på oberoendet av alla yttre ting skarpare. Stoikern kunde vara på gott humör till och med på tortyrbänken, försäk-

rar skolans teoretiker. Stoikern var ständigt beredd att acceptera vad

ödet hade i beredskap. Han ansåg sig vara del av en orubblig och i grunden gudomlig världsordning. Just därigenom fann han sinnesfrid. Allt som händer är gott och nödvändigt. Det gällde mer än att bara gilla läget. Det handlade om en sorts kärlek till ödet.

Epikurén har liksom stoikern givit namn åt en livshållning som än idag kan åberopas. Hans recept var den tempererade njutningen. Inga excesser, men en hälsosam livsföring bland vänner i någon stilla trädgård långt från vimlets yra. Den pastoral idyllen behövde inte störas ens av tanken på döden, ty stoikern var i grunden materialist. Bortom döden hotar inga eviga straff, bara försvinnande. Där vi är finns inte döden, där döden är finns inte vi. Med denna vackra formel trodde sig Epikuros kunna motverka dödsfrukten.

Skeptikerna hade funnit en om möjligt än kraftfullare formel. Vad kan vi egent-

te egentligen några läror om vad som finns bortom jordelivet. Deras respektive livsstilar är helt inriktade på det jordiska livet, på här och nu. Men platonisterna längtade efter en tillvaro bortom det materiella. Om Plotinos sades det att han skämdes över att ha en kropp. Det gällde att leva så att man så mycket som möjligt gjorde sig oberoende av kroppen. En mystisk extas, där själen vänder sig helt bort från det kroppsliga och mot det gudomliga, utgör lärans höjdpunkt.

Cooper framhåller med rätta att det i nyplatonismen finns moment som slår en brygga till den framväxande kristendomen. Visserligen finns det en rivalitet. Somliga nyplatonister var skarpa kritiker av kristendomen. Men det fanns också övergångsformer mellan platonism och kristendom som den så kallade gnosticismen. Även i kyrkofadern Augustinus utvecklingshistoria sådan han skildrar den i sina *Bekännelser* finns en utveckling från platonism till kristendom. Vändningen bort från det världsliga och jordiska mot Gud förenade nyplatonisterna med de kristna.

I dagens värld har den kristna tron på individuell odödlighet försvagats. Intresset för läror som lovar att göra oss lyckliga under jordelivet blir desto starkare. Själslig hälsa och sinnesfrid är vad de antika livsfilosoferna utlovade. Där finns det fortfarande en efterfrågan. Den intellektuella nivån på det som står till buds idag kan

”Platonisterna längtade efter en tillvaro bortom det materiella. Om Plotinos sades det att han skämdes över att ha en kropp. Det gällde att leva så att man så mycket som möjligt gjorde sig oberoende av kroppen.

ligen veta? undrade de. De använde en skarpsinnig kunskapsteoretisk kritik för att visa att vi egentligen inte kan veta något alls. Det bästa blir då att med jämnmod avvakta händelseutvecklingen. Skepticismen var med andra ord inte i första hand en teoretisk attityd utan en praktisk, ett sätt att leva och nå sinnesfrid.

Sin sjätte livsform kallar Cooper ”platonism”. Men den är framförallt förknippad med vad vi brukar kalla ”nyplatonism”, den senantika form av platonism, vars främsta namn var Plotinos. Cooper betonar att denna platonism i ett viktigt avseende var annorlunda beskaffad än de andra vishetsläroarna. Varken Sokrates (åtminstone enligt den vanligaste tolkningen) eller aristotelikerna, stoikerna, epikuréerna eller skeptikerna förutsat-

dock inte jämföras med vad antikens filosofer hade att komma med. Redan av det skälet kan det finnas anledning att studera Coopers bok för att se efter vad som på den tiden erbjöds.

Men framför allt är Coopers *Pursuits of Wisdom* en fängslande idéhistorisk studie. Författaren är en lärd och högt ansedd specialist inom sitt fält som filosofiprofessor vid Princeton University. Men han har också förmåga att skriva lättillgängligt utan att förenkla. Mycket av det han skriver om är välkänt. Men själva greppet är nytt och originellt. Jämförelsen mellan de olika livsstilsläroarna får nya sidor av den antika filosofin att bli tydligare. Vägen till visdom leder inte bara till ett eftersträvt mål. Den är också omväxlande och uppfriskande att vandra. **Svante Nordin**

I gott sällskap

THROUGH THE WINDOW

JULIAN BARNES

Vintage Books 2012

Julian Barnes tycker om Chamfort. Det gör jag också. Han anser till och med att han är en större tänkare än La Rochefoucauld. Också där är vi eniga. Det är skönt att det är så, det är trevligt att vara överens.

Att börja betrakta en favoritförfattare som en god vän är lätt hänt. Alla de timmar man tillbringar tillsammans, i ett förvisso ensidigt förhållande, gör snart att man upplever att personen bakom verket är någon man känner, att man rentav förstår hans eller hennes mest fundamentala känslor. Det finns till och med ett begrepp inom psykologin för fenomenet: *parasocial interaktion*, det att uppleva en relation till en människa trots att en relation i någon egentlig mening inte existerar.

Av det skälet kan det vara riskfyllt att ta del av till exempel en intervju eller ett tv-framträdande med någon vars litterära arbete man länge beundrat. Vad sker om personen inte lever upp till den fantasibild man länge närt? Förändras då också synen på verket?

I *Through the Window* utvecklar Julian Barnes i sjutton essäer sin syn på litteratur och konsten att berätta. För någon, som jag själv, som just utvecklat en parasocial relation till Barnes samt en närmast pubertal entusiasm för hans skönlitterära författarskap är det inte utan en viss bävan jag tar mig an hans uppsatser. Att en författare har en betydande skönlitterär färdighet betyder inte nödvändigtvis att samma författare också är en god essäist – eller att mötet med hans eller hennes mer profana syn på världen kommer att vara angenäm.

Men Barnes gör inte i *Through the Window* sina beundrare besvikna. Det är en personlig samling texter kring författarskap som Ford Madox Ford, John Updike och George Orwell, berättare som tydligt präglar den brittiska generation av Oxfordskolade skribenter som den nyligen hädangångne Christopher Hitchens också tillhörde.

Och likt Hitchens har Barnes en bildning som kanske bäst kan beskrivas som *smidig*, som friktionsfritt låter stora perspektiv uppstå ur vardagens episoder. Det är kvaliteter man söker hos en verkligt god samtalspartner, en vän det är lätt att komma överens med.

Mattias Hesserus

Många vägar till fredlig samvaro

SOCIOLOGI

Att Göteborg skulle vara en lite mindre variant av den brittiska huvudstaden stämmer förstås inte. "Lilla London" är ett smeknamn utan täckning. Redan 1937 gjorde Karl Gerhard en bättre jämförelse då han beskrev Göteborg som "Skandinavien Marseille", i visan "I de ökända kvarteren i det ruskiga Marseille". Karl Gerhard sjöng romantiserande om Medelhavslänkande horkvarter, knivslagsmål och om "en ljusskygg krog som kallas Lorensberg" där "innehavaren talar grekiska".

Bilden av det ruskiga Marseille har levt vidare. Från mitt eget tagluffande på 1990-talet minns jag hur guideböckerna varnade för hotell "där man betalar per timme". När Zinedine Zidane ledde Frankrike till seger i fotbolls-VM 1998 gjorde berättelsen om den fattige pojken från Marseille-förorten Le Castellane omvärlden återigen påmind om stadens särprägel med sina – även med franska mått mätt – exceptionellt fattiga och farliga kvarter. Nationella fronten har återkommande visat sig ha några av sina starkaste fästen i områden runt Marseille. När etniska upplopp spred sig över Frankrike sent på hösten 2005 väntade sig många att Marseille skulle explodera.

Men så blev det inte. Tvärtom framstår Marseille i efterhand som en av de städer som hanterat de mångkulturella motsättningsarna bäst på 2000-talet. Marseille är inte bara en stad med fler muslimer än nästan någon annan stad i Europa, omkring en tredjedel, utan också en stad med en stor judisk befolkning, en ungefär lika stor ortodox befolkning (armenier och greker) och totalt bortåt en fyrtio olika etniska grupper. Ändå verkar det fungera någorlunda väl.

I boken *Pax Ethnica. Where and How Diversity Succeeds* ställer sig journalisterna Karl Meyer och Shareen Blair Brysac frågan varför bland annat Marseille saknar tydliga etniska motsättningar. Varför kan etniska grupper leva fredligt tillsammans på vissa platser men inte på andra?

Frågan är ovanligare än man kan tro. En sökning på Google Scholar ger knappa 1 500 träffar på "ethnic peace" men fler än 77 000 träffar på "ethnic conflict". I normalfallet är det konflikter mellan etniska grupper som väcker forskares och journalisters intresse.

PAX ETHNICA
WHERE AND HOW
DIVERSITY SUCCEEDS
KARL E MEYER &
SHAREEN BLAIR BRYSAK
Public Affairs 2012

Det är inte bara ett resultat av det uppenbara, det vill säga att konflikt i sig alltid är mer intressant att studera än frånvaron av konflikt. Det

hänger också samman med att etnicitet åtminstone sedan 1980-talets slut har kommit att uppfattas som en central skiljelinje i, och drivkraft för, krig och konflikter. Det etniska har blivit problematiskt, och så ladat att det i Sverige blivit politiskt opportunt att ifrågasätta själva existensen av etniska grupper.

Meyers och Brysacs ansats att vända på perspektiven genom att undersöka den fredliga samvaron är lika lovvärd som svår att genomföra. Hur gör man när man vill studera frånvaron av konflikt, utan att därmed också säga att konflikttillståndet skulle vara det normala? Det finns en överhängande risk att vi ständigt uppmärksammar det negativa. Etnisk rensning leder till stora trauman och dess effekter kan tydligt beskrivas. Avsaknaden av etnisk rensning syns däremot aldrig eftersom den bokstavligen inte har ägt rum. Hur finner man orsakerna till en icke-händelse?

Det här är för den seriösa analysen grundläggande frågor, men Meyer och Brysac undviker dem. Svårigheterna börjar dock ännu tidigare. Få samhällseliga fenomen är lika besvärliga att studera som relationer mellan etniska grupper. Varje grupp gemenskap är unik, men mer än så, varje grupp gemenskap skiftar konturer i mötet med en annan grupp gemenskap. Mest synliga och mest stabila är grupp relationerna dock just i tillståndet av konflikt. En mer eller mindre permanent konflikt mellan serber och albaner i Kosovo

Två gånger Zinedine Zidane i hemstaden Marseille.

FOTO: TSCHAEEN/SIPA/SCANPIX

har under de senaste hundra åren gjort relationen relativt enkel att kartlägga och konfliktens dynamik möjlig att spåra – om än omöjlig att slutgiltigt förklara. På motsvarande sätt är avsaknaden av konflikt mellan etniska grupper per definition något som riskerar att sudda ut gränsen, grupperna emellan, och därigenom ytterligare försvåra studiet av denna relation.

Just därför är vi beroende av skildringar av det specifika. Vi behöver leta upp och berätta om de goda exemplen. Vi kommer aldrig att veta hur många de är, men vi behöver veta att de finns och hur de fungerar.

Meyer och Brysac ger på flera sätt ett viktigt bidrag. *Pax Ethnica* är ett resultat av resor från Flensburg till Tatarstan, från södra Indien till Queens i New York. När studien är som bäst är den informativ, tankeväckande och inspirerande. Men framställningen lider av flera problem.

Till att börja med greppar författarna efter ett alltför stort byte. Vad är framgångsrik mångfald? Är det avsaknaden av våldsam konflikt mellan etniska grupper? Eller är det förmågan att ta sig från en historia av konflikt till en framtid av fredlig samexistens? Eller är mångfalden framgångsrik först när den saknar relevans för politisk mobilisering överhuvudtaget? Det är svårt att diskutera orsaker när vi inte vet vad som ska förklaras.

Det blir ännu svårare när framställningen saknar annan struktur än att olika omständigheter staplas på varandra, ofta som

ett resultat av att olika, till synes nästan slumpvis valda intervjupersoner har hävdat någonting. Sällan diskuteras hur skilda faktorer förhåller sig till varandra, än mindre presenteras något mer sammanhängande analytiskt ramverk. De avslutande elva punkter som – förvisso förtjänstfullt – anger önskad riktning för städer och länder som vill få mångfalden att fungera har bara till viss del en koppling till de djupare analyser som presenteras. Ofta tar berättelsen långa och krångliga omvägar.

Ett avsnitt om relationen mellan danskar och tyskar i Flensburg glider plötsligt över i en diskussion om Marx och det tyska 1800-talet, från vilken vi aldrig riktigt återkommer till huvudfrågan. Den framgångsrika och för sin kommunism ökända indiska delstaten Kerala tecknas i närmast guideboksljusa färger, men analysen uteblir nästan helt. Att den danska staten har spelat en positiv roll för behandlingen av den danska minoriteten i Schleswig-Holstein förefaller uppenbart men det är inte svårt för en kritisk läsare att komma på många andra exempel där staters agerande för "sina" minoriteter utomlands fått motsatt effekt.

Men ibland är analysen lödigare, som i avsnittet om Marseille, vilket också framstår som bokens huvudnummer. Meyer och Brysac lyckas där undvika klichéerna (betydelsen av fotbollslaget Olympique de Marseille nämns, men problematiseras också) och förtjänstfullt koppla samman geografi och stadsplanering med inte-

gration. Till skillnad från exempelvis Paris och Lyon, städer som har drabbats hårdare av etniska kravaller, är Marseille en mer blandad stad. Bergen runt staden har gjort att man tvingats placera de "stora projekten" (motsvarigheten till våra miljonprogram) i stadens centrum, med resultatet att etniska minoriteter kommit att bosätta sig bland etniska fransmän.

Men Meyer och Blair Brysac adderar ytterligare faktorer till berättelsen om Marseille: den organiserade brottsligheten och traditionella klanliknande strukturer. Enligt borgmästaren kan freden mellan grupperna bevaras eftersom dessa i praktiken tillåts sköta sin egen rättsskipning. Enligt en senator avstår stadens ungdomar från att bränna bilar i sina kvarter eftersom risken är överhängande att bilen tillhör någon som ingår i det egna nätverket.

Från svensk horisont är det intressant att se hur dessa mönster i hög grad stämmer in på Malmö, men inte på Stockholm eller Göteborg (även Karl Gerhard hade alltså fel). Samtidigt är Malmö den stad som haft mest etniska konflikter av de svenska storstäderna (och som naturligtvis också, likt nästan alla svenska städer, saknar den långa mångkulturella erfarenheten som Medelhavsstaden Marseille har). Detta inte sagt för att motbevisa de teser som presenteras om Marseille, utan för att påminna om det självklara – alla städer har olika förutsättningar att hantera den etniska mångfalden, och vägarna till framgång kan vara lika många som vägarna till misslyckanden.

Andreas Johansson Heinö

Dörrknackningens triumf

STATSVETENSKAP

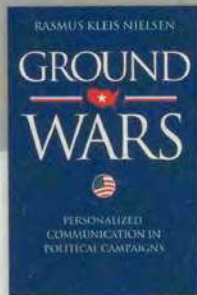
I september 2008 skickade John McCain en budbärare med ett brev till Barack Obama. I brevet föreslog McCain ett antal debatter på olika college och universitet runt om i USA. Budbäraren togs emot av Obamas pressekreterare som lär ha kastat en blick på innehållet och därefter utbrustit "Men det här kunde ni ju mejlat!".

Anekdoten har använts oräkneliga gånger för att beskriva skillnaden i synen på sociala medier mellan de två sidorna i det amerikanska presidentvalet 2008. Statsvetare, journalister och allmänna förståsigpåare av amerikansk politik har sett ett exempel på hur det digitala tankesättet präglade Obamas kampanjstrategi, samt hävdade att det avgjorde valet.

Sett med några års perspektiv är en sådan slutsats både felaktig och korrekt. Det är fortfarande antalet röster som räknas, inte det antal gånger någon "gillat" kandidaterna på Facebook. Det är inte tekniken i sig, de möjligheter den för med sig eller ens hur väl de utnyttjas, som faller avgörandet i ett val. Val handlar fortfarande mer om politik än om teknik.

Att Socialdemokraterna kopierade Oba-

GROUND WARS
PERSONALIZED
COMMUNICATION IN
POLITICAL CAMPAIGNS
RASMUS KLEIS NIELSEN
Princeton University Press 2012

Men betydelsen bleknar när man läser statsvetaren Rasmus Kleis Nielsens bok *Ground Wars. Personalized Communication in Political Campaigns*. Med utgångspunkt i observationer i två av de många lokalval där man kämpade om platser i kongressen och som pågick samtidigt som presidentvalet 2008 porträtterar Kleis Nielsen hur det socialaste mediet av dem alla – det personliga samtalet – avgör val i högre grad än digitala efterliknelser.

På samma sätt som Martin Gelins nyutkomna bok om den amerikanska högern bidrar till att ge den svenska bilden av det

Från utsidan beskrevs volontärernas engagemang som ovärderligt 2008.

Kontrasten är stor mot bilden inifrån valmaskineriet där de ideologiskt drivna volontärerna utgör en ständig källa till irritation.

mas strategi, med bred närvaro i sociala medier, i valet 2010 hjälpte därför föga när idéerna om politisk förändring var oklara. I årets presidentval är republikanerna lika närvarande och aktiva i sociala medier som demokraterna, men kämpar ändå med de problem som följer av Mitt Romneys förmåga att häva ur sig grodor.

På marken handlade presidentvalet 2008 om samma sak som valet 1998 eller 1968: att identifiera osäkra väljare, försöka övertyga dem och därefter att hjälpa både dem och de redan övertygade att verkligen ta sig till vallokalerna på valdagen. Här hade sociala medier en viktig roll i valet 2008, både för att sprida argumenten och för att rekrytera valarbetare.

republikanska partiet nyanser och djup, ger Kleis Nielsens bok en insiktsfull och välbehövlig kontrast till den gängse rosigga historiebeteckning som vi svenskar har fått av hur Obamas eleganta retorik har frammanat en engagerad gräsrotsrörelse som gick man ur huse för att förändra det amerikanska samhället i grunden.

Men verkligheten var en annan. Både partierna upprätthåller databaser med alla röstberättigade och allt handlar i slutänden om att ringa så många som möjligt och hinna knacka på så många osäkra väljares dörrar som möjligt. Slaget på marken står om dem i mitten, att få dem att svänga över till den egna sidan.

I svenska ögon ter sig detta udda,

vana som vi är vid kampanjer som verkar vända sig till alla (på gott och ont). I ett starkt polariserat politiskt landskap som USA är det däremot sunt förnuft. Att Mitt Romneys budskap framstår som främmande för många beror på att han inte heller vänder sig till dem. Målgruppen är den vita medelklassen med sina många osäkra väljare. Varför lägga energi på att försöka övertyga de svarta när de redan bestämt sig för att rösta på Obama?

Från utsidan beskrevs volontärernas engagemang som ovärderligt 2008. Kontrasten är stor mot bilden inifrån valmaskineriet där de ideologiskt drivna volontärerna utgör en ständig källa till irritation. Istället för att följa de centralt dikterade och förutbestämda talmanus som alla förväntas hålla sig till, för att kampanjbudskapet ska stanna *on message*, väljer volontärerna hellre att diskutera politiska visioner. Därför tar de också det personligt och måste tröstas när väljare som myck-

Dags för ett politiskt samtal?

FOTO: WASHINGTON POST/GETTY IMAGES

et hellre vill se på baseboll på ESPN säger *fuck you!* och slänger luren i örat på volontärerna.

De monetärt drivna deltidsanställda kan lättare förhålla sig professionellt till anvisningarna – och avvisningarna. De ser det som vilket callcenter- eller dörrknackarjobb som helst. Kleis Nielsen beskriver nyktert hur valorganisationen även alltmer liknar ett callcenterföretag som kämpar för att nå sin kvot, ju närmare valdagen kommer.

Tid för att diskutera och utbilda sig får stå tillbaka för att hinna ringa fler samtal och knacka fler dörrar. Rekryteringen av valarbetare förändras från löften om att jobba för Obamas visioner till löften om att få bra betalt för ett enkelt arbete. För det är på marken slaget avgörs, vilket får kampanjsamordnare att kräva *more bodies on the ground* för att nå sina mål.

Kontrasten mellan kampanjpolitik och

realpolitik har beskrivits som den mellan poesi och prosa. Valorganisationerna som Kleis Nielsen skildrar uppvisar ingetdera. I den mekaniska bearbetningen av röstberättigade har politiken offrats för taktiken. Valarbetarna ses som soldater, viktiga men utbytbara.

De klagar därför över att de inte känner sig sedda, inte tillåts påverka kampanjen och inte får någon utbildning. När Nielsen återger hur någon anmärker att det förra deltidsarbetet på McDonald's var bättre är ironin tydlig. För de svenska partier som nu försöker bräcka varandra i ambitionerna att föra hundratusentals samtal med väljare inför nästa val är detta en viktig insikt. Utan tydligt uttalade ambitioner om hur dessa samtal kommer att påverka politiken inför och efter valet riskerar kampanjretoriken att bekräfta bilden av politik som en sport för proffs, påhejade av supportrar på läktarna som har små möjligheter att påverka spelet.

Bokens styrka är att den visar på kraften i samtalet, hur det bidrar till engagemang och högre valdeltagande, även i en tid när många överskattar sociala mediers avgörande roll i val. Men fullt så oviktiga som sociala medier framstår i boken är de inte, och det är bokens enda svaghet. Författaren verkar helt ha missat, eller ignorerat, den roll sociala medier faktiskt spelade för att rekrytera valarbetare 2008.

På samma sätt som våra vänners rekommendationer av schampo väger tyngre än främlingars råd, kan sociala medier bidra till en ökad transparens kring våra vänners partipreferenser och därmed få osäkra väljare att bestämma sig. Det gäller inte minst i Sverige, där politik historiskt sett har varit ett samtalsämne för det offentliga rummet, men inte för vardagsrummet, där en diskussion bland gemene man om varför vi valt att "gilla" det ena eller andra partiet vore välkommen. Kanske avgör det den politiska striden 2014?

Per Grankvist

Vår falska självbild

STATSVETENSKAP

I Mircea Eliades religionsvetenskapliga klassiker *Heligt och profant* från 1957 särskiljs två olika sätt att uppfatta tid, rum, natur och existens. Det ena sättet är helt igenom sekulärt. Det andra är just det "helt annorlunda", motsatsen till det profana – alltså det heliga som gestaltar sig i själva uppfattningen av tid, plats och själva känslan av vad det innebär att vara människa.

När till exempel en helig sten eller ett heligt träd tillbeds sker det för att de är så kallade *heirofanier* i det avseendet att något heligt visar sig för oss.

Av någon anledning associerar jag till Eliades dikotomi när jag läser Andreas Johansson Heinös bok om varför integrationen av utomeuropeiska invandrare har misslyckats i Sverige. Det är en mycket profan bok som statsvetaren från Göteborg har skrivit, ty den innehåller ett avtäckande av något nästintill heligt i Sverige: de senaste 30–40 årens invandringspolitik från Palme till Reinfeldt.

Bokens titel anspelar på *Aftonbladets* kampanj "Vi gillar olika" i samband med riksdagsvalet 2010. Det var en kampanj som skulle bekräfta för herr och fru Svensson att de fortfarande är världens bästa människor. Men det är de inte, anser Johansson Heinö. Vilket de inte bör sörja över eftersom ingen i längden mår bra av att gå genom livet med ett övermännisko-komplex.

Gillar vi olika? är en uppgörelse med flera dogmer. Till exempel föreställningen att Sverige alltid har varit ett invandrarland. Så är nämligen inte fallet. Johansson Heinö berättar i ett av bokens mest koncisa kapitel exakt hur Sverige blev ett invandrarland. Och bara detta kapitel är i sig själv en demystifiering av det heliga allmänkonsensus som råder i frågan i landet. Inte minst när Heinö påpekar att Sverige

**GILLAR VI OLIKA?
HUR DEN SVENSKA
LIKHEITSNORMEN HINDRAR
INTEGRATIONEN**
ANDREAS JOHANSSON
HEINÖ
Timbro förlag 2012

så sent som på 1960-talet hörde till ett av de mest etniskt och nationellt homogena länderna i världen.

Om man, liksom idéhistorikern Svante Nordin, betraktar den massiva invandringen som en social, politisk och intellektuell revolution så började den svenska revolutionen i mitten av 1970-talet.

Det var då som de politiska partierna kom överens om att invandrare skulle ha samma rättigheter som svenskar; och dessutom själva få välja om de önskade integreras eller ej. Det var något helt nytt och avgörande: möjlighet till deltagande utan specifika eller allmänna krav på anpassning. Perspektivet blev, vilket Johansson Heinö betonar, "invandrarens".

Dock kunde inte den politiska enigheten i riksdagen upprätthållas. Redan 1986 fastslog den dåvarande regeringen i en proposition att valfrihetsmålet inte fick innebära att "grundläggande värderingar om vilka det råder enighet i Sverige" eliminerades. Några år senare beslutade regeringen att asylreglerna skulle skärpas markant. I framtiden skulle endast flyktingar som uppfyllde FN:s flyktingkonvention få komma till Sverige, alltså långt färre än vad som vid den tidpunkten var fallet. Berlinmurens fall spökade i bakgrunden. Regeringen fruktade en "anstormning av flyktingar från öst". Men dessa kom aldrig.

Resultaten blev att de etablerade partierna än en gång enades om att ändra policyn för invandringspolitiken och återgick till 1970-talets konsensus. Denna gäller enligt Sveriges riksdag fortfarande, alltså öppna gränser och öppen børs.

Eller som statsminister Reinfeldt nyligen sa i en debatt om flyktingar

och kostnadsökningen av sociala utgifter i samband med invandring från världens alla krigszoner: "Jag är öppen med att det är ett stort problem men i längden så säkrar det våra välfärdsambitioner."

Det talas mycket om moral och mänsklig anständighet som legitimering för den valda strategin. Hos Reinfeldt handlar det kanske mer om kronor. Mångkulturen är *cool cash*. Inte just snabba cash, utan pengar någonstans i framtiden, förr eller senare.

Manifestation på Sergels torg efter det att Sverigedemokraterna kommit in i riksdagen 2010. FOTO: TOMAS ONEBORG/SVD/SCANPIX

Johansson Heinö nämner att han fått inspiration från etnologerna Orvar Löfgren och Karl-Olov Arnstberg, vilka förklarar det ihärdiga avståndstagandet från fosterlandet som en "inverterad patriotism" och "kulturförnekande kultur". Mer än i andra europeiska länder har antinationalismen blivit en ny nationalism i det moderna Sverige. Johansson Heinö beskriver att den mångkulturella självbilden för det första bygger på en underliggande chauvinism, för det andra sätter en snäv moralisk gräns för offentligheten och för det tredje inte är sann. Svenskarna gillar nämligen inte olika när det kommer till kritan.

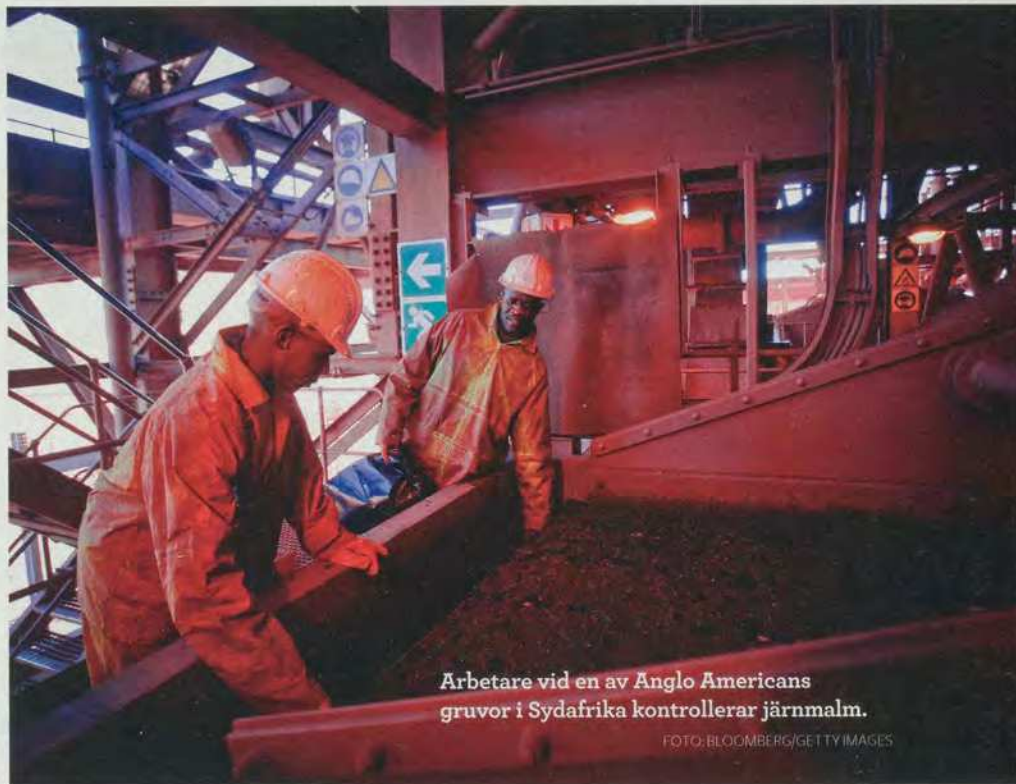
Gillar vi olika? dekonstruerar mångkulturella myter. Bland annat analyserar författaren de senaste opinionsmätningarna som visar att fyra av fem svenskar anser att det är invandrarnas ansvar att anpassa sig till lokala regler och sedvänjor. Trots detta upplevs nationell gemenskap som motbjudande och överläts därmed till sverigedemokrater och högerextremister. Allt för sällan länkas den till något positivt. Att det nationella perspektivet gräver diken och delar upp folk i vi-och-dom upprepas gång på gång. Nationalism gör svenskar till "rasister", vilket danskarna för länge sedan påstås ha blivit.

Andreas Johansson Heinö resonerar Annorlunda och skriver uttryckligen att nationalism är en nödvändig förutsättning för en välfungerande och naturlig integration. Den sistnämnda anpassar inte bara invandrarna och deras barn, så att de kan stå ut med att bo i Sverige, utan ger dem också ett strukturellt incitament till att vilja assimilera sig så att de en dag börjar uppfatta sig som svenskar. Naturligtvis med alla de individuella skillnader som föreligger.

En nykter nationalstat bör uppmuntra till aktiv assimilering i en svensk, dansk eller norsk medborgerlig och språklig gemenskap. Detta skulle minska den mångkulturella förvirringen i respektive länder, samtidigt som det skulle ge plats åt flera "olika" samt underblåsa en verklig tolerans för det som man på parnassen icke gillar: etnisk mångfald på gemensam kulturell grund.

Andreas Johansson Heinö har skrivit en i en svensk kontext viktig bok. En bok som kanske kan få flera svenskar att stanna till och tänka efter. När författaren citerar Janne Josefssons beskrivning av situationen på Sveriges Radio i mitten av 70-talet, då man svartlistade folk som ville diskutera flyktningpolitiken, så kan man fråga sig om det egentligen hänt någonting avgörande sedan dess.

Mikael Jalving

Arbetare vid en av Anglo Americans gruvor i Sydafrika kontrollerar järnmalm.

FOTO: BLOOMBERG/GETTY IMAGES

Företagens sociala utmaningar

EKONOMI

I den om företags samhällsansvar, *corporate social responsibility* (CSR), har fått ett nästan löjligt stort genomslag. Den är luddig nog för att alla kan definiera den som de vill, och övertygande nog för att företagsledare och påtryckargrupper ska stå i kö för att sjunga dess lov.

"I dessa dagar", skriver socialantropologen Dinah Rajak i boken *In Good Company*, "är CSR:s kombination av ekonomi och etik praktiskt taget oomtvistlig som motgift mot bryska nyliberala reformer och statens försummelse." Själv gillar hon emellertid inte CSR, som hon betraktar som en trojansk häst, fylld av illasinnade nyliberaler. (Hon gillar inte heller företag eller marknader.) Med sin bok vill hon förklara hur CSR i själva verket vidmakthåller samhällets hierarkier, förstärker företagens makt och ger dem nya verktyg för att utöva social och moralisk kontroll över sina anställda.

Hon gör emellertid inget riktigt försök att leva upp till bokens breda anspråk. Istället är det i första hand en bok om det sydafrikanska gruvbolaget Anglo Ameri-

IN GOOD COMPANY AN ANATOMY OF CORPORATE SOCIAL RESPONSIBILITY

DINAH RAJAK

Stanford University Press 2011

can och dess relationer med sina anställda

och sin omvärld. Det är en etnografisk studie. Hon gräver där hon står, som en gruvarbetare skulle säga.

Anglo American (Anglo) är för all del ett intressant företag. Det är Afrikas största privata företag och står för 40 procent av världens platinautvinning. Bolaget äger 85 procent av diamanthugaren De Beers. De 100 000 anställda består till inte obetyd-

>>

lig del av gästarbetare som bor i kåkstäder. Uppemot 25 procent av dem har hiv.

Under apartheidtiden kontrollerade Anglo tidvis mer än 50 procent av den sydafrikanska börsen och dominerade landets ekonomi så till den grad att det var att betrakta närmast som en kolonialmakt. Anglo har kort sagt all anledning att vårda sitt varumärke. Mycket riktigt har bolaget satsat stort på CSR.

Rajak uppehåller sig vid två stora samhällsengagemang: hiv-läkemedel och utbildning. Anglo började 2002 som första stora företag i Sydafrika att erbjuda sina anställda läkemedel mot hiv. Det var ingen liten sak, landets regering vägrade fortfarande att såväl erbjuda vård som medge kopplingen mellan hiv och aids. För företaget var det dessutom *smart business*: att erbjuda bromsmediciner var billigare än den sjukfrånvaro och det behov av att ständigt utbilda ny personal som var alternativet. Det använder Rajak för att håna företaget för att vara kallt och beräknande och för att blanda ihop socialt ansvarstagande med en strävan att upprätthålla maximal effektivitet i produktionen.

Corporate social responsibility är som sagt ett luddigt begrepp, som alla definierar på olika sätt. Men om det inte duggar att erbjuda sina anställda kostnadsfri sjukvård i länder med alltför usla vårdssystem – finns det då någonting, någontans, som skulle kunna kvalificera?

Hon är lika kritisk mot satsningen på utbildning. Anglo väljer ut begåvade elever som får en specialutformad utbildning, och de bästa av dem får stipendier för universitetsstudier. Det väljer Rajak att tolka som att företaget strävar efter att vidmakthålla sin roll som en dominerande institution i regionen.

Dinah Rajaks huvudpång är att CSR ger företag ännu mer makt, och inte bara ekonomisk makt utan också social och moralisk. Förvisso gör hon några intressanta observationer. Hon beskriver till exempel hur CSR-konsulternas metodologi, att utvärdera företag genom att pricka av ett antal indikatorer på en lista, riskerar att förstöra genuina engagemang som vuxit fram och prövats under lång tid.

In Good Company är en bok som ger intressanta, om än hårdvinklade, inblickar i hur Anglo American manövrerat för att behålla sin position när omvärlden förändras. Beskrivningen av situationen för gruvarbetarna som bor i bolagets sovsalar eller i kåkstäderna utanför är tänkvärd, och likaså hiv-problematiken i ett land där var fjärde person är smittad. Däremot är det ingen lyckad bok om CSR.

Kristian Hultqvist

Tärningen är kastad

IRAN

Irans geopolitiska roll i Mellanöstern börjar alltmer likna en stormakts. Det folkliga upproret i Syrien har öppnat möjligheter för Iran att utöva ett politiskt inflytande i landet genom tekniskt och militärt stöd till Assadregimen. Det av USA genomförda regimskiftet i Irak, med en av shiamuslimer dominerad regering, har gett Iran en politisk roll i landets inrikespolitik. I Bahrain har den shiamuslimska majoritetens revolt mot det saudiallierade schejkdömet sporrats av Iran. I södra Libanon stöder Iran Hizbollah med militärt och civilt bistånd. Och i Persiska viken är det bara den amerikanska femte flottan som kan fungera som balanserande kraft mot den iranska marinen. Utöver detta förbereder Iran även tunga åtgärder mot talibanerna i Afghanistan när västs militära engagemang avvecklas år 2014.

Till denna geopolitiska verklighet måste läggas en geostrategisk dimension som manifesteras i ett iranskt nukleärt program, vars syfte för omvärlden förefaller diffust men ändå hotfullt. Skulle Irans program för anrikning av uran leda till tillverkning av kärnvapen skulle detta få allvarliga både regionala och globala säkerhetspolitiska konsekvenser. Det skulle gälla säkerheten för både Israel och Irans arabiska grannar Saudiarabien, Egypten, Persiska viken-staterna och Jordanien. Det skulle också i realiteten bli slutet för det internationella avtalet mot spridning av kärnvapen, NPT.

Det ankommer främst på USA att, med sitt engagemang för säkerheten i Mellanöstern, finna ett politiskt förhållningsätt till Irans nukleära program. Men Iran förbryllar. Landet har varit en utmaning för varje amerikansk administration sedan president Carters tid. Det är därför som Trita Parsi bok *A Single Roll of the Dice* om Obama-administrationens strävan att finna en rationell hantering av Iran och i synnerhet dess nukleära program ger en så utomordentlig vägledning.

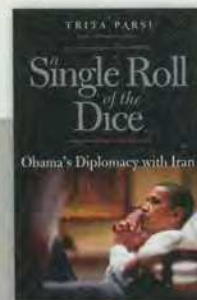
Trita Parsi (född i Iran, uppväxt i Sverige, utbildad i USA) har en speciell förmå-

ga att läsa och förklara hur Irans ledning förhåller sig till den nukleära problematiken, vare sig det gäller den högste ledaren, ayatolla Khamenei, president Ahmadinejad, ekonomiska intressenter, revolutionsrådet eller de kretsar som utgörs av landets reformister. Men samtidigt kan han ge läsarna en unik inblick i de avvägningar som Obama har tvingats göra då Parsi även under perioder fungerat som rådgivare till Obama-administrationen.

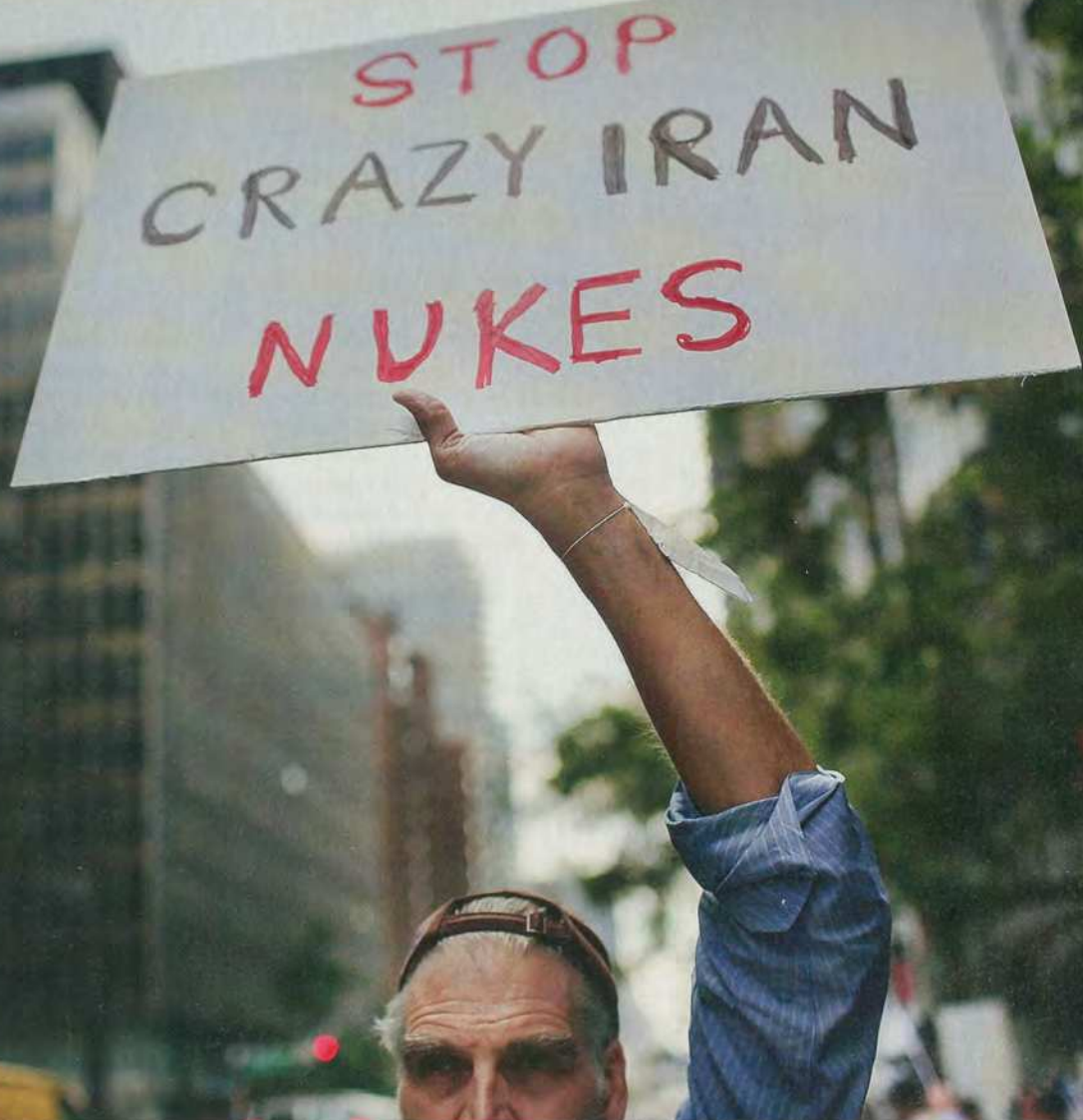
Amerika har med stöd i FN:s säkerhetsråd lyckats få till stånd hårda ekonomiska sanktioner mot Iran och till viss del även politisk isolering av landet. Därtill har Iran utsatts för lågskaligt våld. Ingenjörer och vetenskapsmän, engagerade i Irans nukleära program, har dödats och cyberattacker mot landets anläggningar för anrikning av uran har genomförts. Någon mer märkbar försening av anrikningen tycks dessa aktioner inte ha åstadkommit. Denna politik har emellertid gjort det svårare för de moderata krafterna i landet att argumentera för att Iran ska vidmakthålla den nu tio år gamla frysningsen av utveckling av kärnvapen.

Ett politiskt problem med säkerhetsrådets agerande är att sanktionsbesluten inte tydligt anger villkor för när, och på vilka grundvalar, sanktionerna kan lyftas – vilket försvårar förhandlingarna med Iran. Inom Obama-administrationen har det funnits de som varit oroliga för att fortsätta påtryckningar, utan utsikt till lättnader, efterhand kommer att stärka de krafter i Teheran som yrkar på att Iran ska lämna NPT och därmed sitt åtagande att inte utveckla kärnvapen. Då skulle också de internationella inspektionerna av Iran upphöra och omvärlden förlora möjligheter att upptäcka om Iran verkligen skapar en egen kärnvapenkapacitet.

Parsi beskriver hur Obama redan vid sitt tillträde som president för fyra år sedan förstod riskerna med att sanktions- och påtryckningspolitiken skulle kunna leda till ett iranskt beslut att konstruera kärnvapen. Han tog initiativet att "med en utsträckt hand" vända sig till Irans ledning och inbjuda till en dialog om de nu-

A SINGLE ROLL OF THE DICE
OBAMA'S DIPLOMACY
WITH IRAN
TRITA PARSI
Yale University Press 2012

Lättare sagt än gjort.

FOTO: GETTY IMAGES

kleära frågorna. Men den religiösa ledningen i Teheran, som just skakats av den "gröna" ungdomsrevolten och stödet för de moderata krafterna i samband med presidentvalet, grep inte den utsträckta handen. Man diskuterade men kunde inte förstå sig att formulera ett snabbt svar till den otålige amerikanske presidenten.

Trots detta tog Obama-administrationen efter en tid ett nytt initiativ, denna gång tillsammans med Ryssland (utan att samråda med USA:s västallierade, vilka var skeptiska). Den gemensamma planen innebar ett utbyte av nukleärt material. Iran skulle enligt planen skicka stora mängder av sitt låganrikade uran (1 200 kg) till Ryssland, där det kunde upparbetas till 20 procent i form av bränsleplattor/skivor lämpliga endast för användning i Irans forskningsreaktor, TRR, med dess produktion av medicinska isotoper som används vid behandling av patienter med njur- och hjärtsjukdomar eller cancer. Misstro mot amerikanerna och splittring i den högsta ledningen i Teheran ledde dock till att Obama inte kunde förverkliga denna eleganta plan.

Israel hade dock med oro sett Obama frestas av den av Iran ursprungligen lanserade idén om kärnbränsleutbytet. Man beförde att Iran skulle finna någon möjlighet att kringgå planen och säkra vägen till höganrikat uran för vapenändamål. Parsi menar att Obama å sin sida, av både inrikes- och utrikespolitiska skäl, var angelägen om att inte försämrå USA:s relationer med Israel och sina egna allierade, där åtminstone Frankrike var starkt skeptiskt mot en alltför tillmötesgående politik gentemot ayatollorna i Iran. Och relationerna mellan Israels premiärminister Netanyahu och Obama har inte präglats av någon påtaglig värme.

Detta hindrade dock inte Turkiet och Brasilien från att år 2010 föreslå en nästan identisk plan för utväxling. Efter som denna plan saknade amerikansk signatur kunde Iran lättare acceptera den. Men den preliminära brasiliansk-turkiska-iranska överenskommelsen stördes av att den amerikanska utrikesministern Hillary Clinton, efter stor möda, hade lyckats förmå Ryssland och Kina att ansluta sig till en skärpning av säkerhetsrådets sanktio-

ner mot Iran. Det amerikanska motståndet och säkerhetsrådets utökade sanktioner sänkte effektivt den brasiliansk-turkiska planen, till besvikelse för Iran.

Trita Parsi har gått grundligt tillväga. Han har inte bara haft tillgång till Iranspecialister i Vita huset och utrikesdepartementet i Washington utan även till flera iranska akademiker. Hans slutsats är att Obamas Iranpolitik har bestått av genuina försök till öppningar som illustreras av de första månadernas utsträckta hand och 2009 års förslag om kärnbränslebyte. Men Obamas initiativ har tyvärr präglats av otålighet. De måste lyckas omedelbart, annars dras de tillbaka. Titeln till Parsis bok är hämtad från ett uttalande av en amerikansk diplomat som sagt att Obamas Irandiplomati har varit som ett spel med tärning – ett enda tärningskast gäller, *a single roll of the dice*. Det rör sig om storpolitisk psykologi. Teheran och Washington behöver inte satsa allt, men det behövs mer än nybörjartur för att kunna bryta det fiendskapande paradigm som håller båda sidorna fångna.

Rolf Ekéus

Den andra sidan av myntet

EKONOMI

Vad är pengar? Det är en fråga som vilken femåring som helst kan besvara. Det är samtidigt en fråga som vilken femtioåring som helst knappast kan besvara fullödigt. Pengar är något påtagligt, begripligt, något alla ägnar stor uppmärksamhet. Alltså tror vi oss i allmänhet veta vad det är. Men i själva verket är pengar abstrakta och stundtals svårgripbara, och det är därför vi nyss har bevittnat en gigantisk finanskris.

Så skulle utgångspunkten för Philip Coggans *Paper Promises. Debt, Money, and the New World Order* kunna beskrivas. För att förstå finanskrisen och varför den kastade in USA och ännu mer Europa i den pågående statsskuldskrisen gäller det att förstå vad finansmarknaden är. Efter Lehman Brothers-kraschen tillhör det förvisso allmänbildningen att känna till *credit default swaps*, men för verklig förståelse krävs att vi börjar med basen för de flesta ekonomiska transaktioner: pengar.

Så vad är pengar? Sedlar och mynt, Skanske femåringen svarar. Rätt – och fel. För 3 000 år sedan användes snäckskal i Kina, och alla som har sett en fångelsefilm vet att hårdvalutan innanför murarna oftast stavs cigaretter. Pengar är alltså ett betalningsmedel, och fördelen med mynt framför snäckskal är framförallt att de är smidigare att använda. Inte minst är det betydligt enkla-

re för staten att både räkna ut och kräva in den rätta skatten.

Men det är, om uttrycket tillåts, bara myntets ena sida. Pengar fyller också funktionen att lagra värde över tid. Vetekärvar vissnar, tobak torkar. Men hundra kronor i plånboken idag kan vara exakt hundra kronor i plånboken om tio år.

Det är här konflikten börjar.

För hur mycket är egentligen hundra kronor? Även om sedeln i plånboken är densamma om tio år vet vi inte hur mycket vi kan köpa för den. Om priserna har gått upp betyder det att hundralappen har minskat i värde. Den som sparar har därför ett intresse av att pengarnas värde är beständigt över tid. Den som konsumerar direkt har ett intresse av motsatsen.

Ännu tydligare blir konflikten mellan långgivare och låntagare. "Man kan", skriver Philip Coggan, "betrakta hela den ekonomiska historien genom detta prisma – som en kamp mellan dem som lånar ut pengar och dem som lånar. De förra vill bli återbetalda plus ränta i hårdvaluta; i kristider har inte låntagarna råd med det."

Med pengarna som bas blir i denna bok mänsklighetens finansiella historia både begripligt och underhållande berättad. Coggan, som till vardags skriver kolumnen *Buttonwood* i tidskriften *Economist*, är en driven journalist som av läsaren kräver intresse och engagemang men inte omfattande förkunskaper. Han beskriver och förklarar olika finansiella system genom historien, och hur kriser förr eller senare leder till reformering av dessa system.

Länge var pengars värde knutet till guld, vilket borgade för beständighet över tid. Den viktigaste beståndsdelen i ett monetärt system är nämligen tillit. Den som håller i en sedel behöver lita på att papperslappen motsvarar ett visst ekonomiskt belopp. Gullet gjorde att politikerna bands vid masten så att de inte lättvindigt urholkade pengarnas värde. Varför denna skepsis mot politiker? Därför att de har mak-

ten att monopolisera sedelpressen. Och för att de ofta är de mest kortsiktiga aktörerna. Hur betala för dyrbara krig? Hur betala för dyrbara vallöften? För varje politiker finns frestelsen där: Låna, låna, låna! Sedan kommer följdfrågan: Hur betala skulderna? Tryck nya pengar!

Pengars koppling till guld förhindrade denna typ av lånekarusell. Det är idag närmast omöjligt att förstå att långsiktig inflation inte existerade i Storbritannien på 200 år. En taxiresa kostade lika mycket 1932 som 1795 (en shilling/mile), berättar Coggan – dock utan att gå in på hur fordonsutvecklingen sett ut över samma tidsperiod.

Efter första världskriget bröt guldmyntfoten samman. Bretton Woods-systemet som infördes efter andra världskriget innebar ett försök att via dollarn återknyta pengarna till gullet, men det systemet bröt samman 1971, efter endast ett kvartssekel. Idag är därför pengar helt frikopplade från någonting som kan antas ha beständigt värde.

Detta innebär, argumenterar Coggan, ett fundamentalt skifte i pengarnas natur. Idag bygger pengar helt och hållet på tillit till statens förmåga att garantera pengarnas värde. Centralbanken behöver inte ens sedelpressar längre. De kan med några knapptryckningar skapa nya ettor och nollor på bankernas datorer, som i sin tur kan låna dessa ettor och nollor vidare till någon som tar sitt kreditkort och för över ettor och nollor till ett nytt bankkonto, och så vidare.

Ingenting har skapats i denna process, förutom en kedja av nya skulder och fordringar. "Moderna pengar är skulder, och skulder är pengar", förklarar Philip Coggan och konstaterar sedan krasst att skulder finns i ett överflöd som saknar historiskt motstycke. För

Coggan är det därför uppenbart att dagens finansiella system inte är långsiktigt hållbart, alla "räddningspaket" till trots. Västvärldens samlade skulder är så stora att de aldrig kan betalas tillbaka till sitt fulla värde, och för varje "paket" växer skuldbördan ytterligare.

En styrka med boken är att den handlar om system, inte individer. Efter Bretton Woods-systemets sammanbrott föredrog regeringar "friheten att sköta landets

PAPER PROMISES
DEBT, MONEY, AND
THE NEW WORLD ORDER
PHILIP COGGAN
Public Affairs 2012

ekonomi efter eget tycke, och använda både penningpolitik och finanspolitik för att stimulera efterfrågan". Detta utgör grunden till finanskrisen, inte att några banker plötsligt löpte amok efter millennieskiftet.

Tiden efter 1980 beskrivs ofta som den "nyliberala eran", präglad av avregleringar och fria marknader. Philip Coggan menar övertygande, dock utifrån ett anglosaxiskt perspektiv, att det i första hand är staten i form av finansministern och centralbankschefen som har sluppit de värsta tvångströjorna.

Samtidigt har finansindustrins ställning i framförallt USA stärkts så kraftigt att några få företag lobbade kraftigt för att få politiska fördelar, i utbyte mot bland annat pengar till politiska kampanjer. Alltså motsatsen till öppen och fri marknadsekonomi. Inte heller var den "nyliberala eran" särskilt nyliberal. I allt väsentligt bromsade den statens expansion, snarare än att minska statens omfattning.

Philip Coggan faller inte för frestelsen att nostalgiskt drömma sig tillbaka till guldmyntfoten, främst för att en återgång vore omöjlig. En svaghet är dock hans väl optimistiska syn på Bretton Woods, där han flera gånger framhåller att systemet trots allt fungerade i 25 år. Då skulle man lika gärna kunna hävda att det som följde därpå fungerade fint i 40 år, ända fram till Lehman-kraschen. Det håller knappast.

Hur ser då vägen bort från skuldfäl-lan ut? Rejäl ekonomisk tillväxt vore förstås bäst, men Coggan anser att den vägen är osannolik. Det återstår tre alternativ: inflation, stagnation eller konkurs (*default*). Coggan går igenom dessa dystra scenarier och konstaterar dels att inget av dem är lockande, dels att någonstans bortom hörnet väntar en ny kris som kommer att få finanskrisen 2008 att blekna i jämförelse.

Det innebär i sin tur att finanssystemet återigen kommer att stöpas om, och han tecknar konturerna av den nya världsordning som antyds i bokens titel. Historien lär oss också att det är den som sitter med krediterna, inte den som är skuldsatt, som då styr förhandlingarna. Som så många andra konstaterar Philip Coggan att framtiden därför tillhör Kina, i egenskap av världens största kreditgivare.

Som framtidsspaning är den slutsatsen allt annat än originell. Men som en underhållande historisk överblick och en förhållandevis lättbegriplig genomgång över en av vår tids verkliga ödesfrågor utgör *Paper Promises* oumbärlig läsning.

Håkan Tribell

Från Wall till Wiman

PRESSHISTORIA

Det som slår mig när jag har nått slutsidorna i Åke Lundqvists bok om *Dagens Nyheters* kulturbevakning, *Kultursidan. Kulturjournalistiken i Dagens Nyheter 1864–2012* är hur missvisande bokens titel på sätt och vis är. Noga besett var det nämligen inte förrän med Herbert Tingstens entré på *Dagens Nyheter* som tidningen fick en kultursida i ordets nuvarande betydelse.

Medan *Svenska Dagbladets* kultursida har en i det närmaste obruten historia, som går tillbaka till 1897, då man samlade en rad intellektuella med Oscar Leverlin, Verner von Heidenstam och Ellen Key i spetsen för att göra ett – med Heidenstams berömda ord – "intelligensblad", så gjordes i *DN* under lång tid endast sporadiska försök att låta kulturbevakningen bestå av den sorts artiklar som vi fram till idag har förknippat med en kultursida: litteratur-, bild- och scenkonstbevakning där resonemangen skruvas upp till en mer analytiskt intellektuell nivå samt debatterande material som höjer sig över de parti- och sakpolitiska frågorna till ett mer principiellt, ideologiskt plan.

Visst gjordes tappra insatser att introducera mer akademiskt material under John Landquists tid som kultureddaktör på 1910-talet; och visst gjordes ett helhjärtat försök av Torsten Fogelqvist under andra halvan av 1920-talet, då en rad profilerade medarbetare som Olle Holmberg, Tor Hedberg och Bo Bergman ökade kultureddaktionens svängrum.

Men till syvende och sist förblev föreställningen om *DN* som en tidning för de breda samhällslagen förhärskande hos de tidningsledningarna som avlöste varandra från tidningens grundare och första chefredaktör Rudolf Walls tid och fram till Tingsten. Den senare tog alltså över rodet som chefredaktör omedelbart efter andra världskriget, och implementerade då på tidningens kultur- och ledarsidor det akademiska tonläge som han hade vant sig vid under sin tid som professor vid Stockholms högskola.

Olof Lagercrantz kunde vid sitt tillträde som kulturedd 1951 ta över det dukade bordet, låt vara att han i slutet av 1960-talet sögs in i det förhärskande kultureddikala klimatet och ersatte matsals-silvret med rödvinsfyllda plastmuggar och trerättersmiddagarna med testuggande.

KULTURSIDAN
KULTURJOURNALISTIKEN I
DAGENS NYHETER 1864–2012
ÅKE LUNDQVIST
Albert Bonniers förlag 2012

Lundqvist redovisar sakligt Lagercrantz olycksaliga artiklar om sin Kinaresa 1970, efter vilken han lär ha återkommit till tidningen iklädd Maouniform, men slätar ändå över både den tilltagande vänster-radikaliseringen under Lagercrantz tid och den roll som *DN* sedan dess har spelat för att skapa ett hegemoniskt kulturklimat där åsikter till höger om socialdemokratin har dömts ut som högerextrema.

Lundqvist återkommer gärna till begrepp som *öppenhet* och *saklighet* för att karaktärisera *DN:s* kultursida under 1970- och 80-talen. Man hade här gärna sett ett mer kritiskt perspektiv anläggas, inte minst när det gäller beskrivningar av hur olika centrala debatter under epoken orkestrerades. Vi är många skribenter som har fått erfara hur repliker och tillrättalaganden av osakliga och direkt felaktiga påståenden i *DN* har refuserats eller strukits ner till menlösa notiser.

Detta hindrar inte att man kan ha stort utbyte av Lundqvists presshistoriska genomgång, även om den gärna kunde ha satt in *Dagens Nyheter* i större sammanhang, både nationellt och internationellt. Till bokens förtjänster hör att den ger ett intressant perspektiv på det senaste decenniets utveckling av den svenska kulturbevakningen, där journalistiska reportage om populärkultur samt grepp från nöjesjournalistiken (listor, tips och så vidare) i allt högre grad har kommit att tränga ut den sorts kulturjournalistik som i Sverige introducerades med *SvD:s* omgörning i slutet av 1890-talet.

I Åke Lundqvists framställning tycks cirkeln för *Dagens Nyheters* del ha slutits i och med de förändringar som introducerades under Maria Schottenius tid som kulturedd.

Johan Lundberg

Glaspärlespelaren Hermann Hesse
tänker på nästa drag. FOTO: AKG-IMAGES/SCANPIX

Uttolkaren av det omedvetna

LITTERATURHISTORIA

Författarnamnet Hermann Hesse har för många i min generation en särskild lyster genom Delfinseriens pocketutgåvor på sjuttioalet. De psykodeliska omslagen till *Narziss och Goldmund*, *Klingsors sista sommar* och *Glaspärlespelet* talade som få andra författares verk direkt till tonårshjärtat. Böckerna blev en del av ens personliga liv och varje ny generation tycks ha dragits in i deras trollkrets på nästan samma sätt. Hesses böcker hör till dem som alltid efterfrågas på antikvariaten.

I år är det femtio år sedan han dog i sin villa i Montagnola i Schweiz, lika stilla och världsfrånvänt som han hade levt. Sedan Hugo Balls stora Hesse-biografi på

tjugotalet har de riktigt uttömmande levnadsteckningarna varit förhållandevis få med tanke på att han är nittonhundratalets mest lästa tyskspråkiga författare. Lagom till femtioårsminnet föreligger inte mindre än tre levnadsteckningar. Förutom Gunnar Deckers *Hermann Hesse. Der Wanderer und sein Schatten* och Bärbel Reetz *Hesses Frauen* har Heimo Schwilk, bland annat känd för sin stora Ernst Jünger-biografi, i *Hermann Hesse. Das Leben des Glasperlenspielers* tagit sig an ämnet. Eller rättare sagt: försökt skingra de österländska dimmor och slöjor som länge omgärdat författarens liv och verk.

Framställningen hos Schwilk är nykter och saklig. I sexton kapitel rekapitulerar han de olika stationerna i Hesses liv med början 1877 i det pietistiska barn-

domshemmet i Schwaben. Det var där hans känslighet, för att inte säga psykska labilitet, grundlades och det var i skolan och på seminariet i Maulbronn som misstron mot varje form av påbjuden auktoritet och inlärd kunskap tog sig uttryck i revolt och flera självmordsförsök. Stoffet till sina böcker hämtade han ofta från dessa ungdomsupplevelser.

Att bli författare eller diktare var inget eftersträvarsvårt i den religiösa provinsmiljön. När unge Hermann hamnade på mentalsjukhus var det för omgivningen, både familj och klasskamrater, ett tecken på att han var på fel väg. Han skrev förtvivlade och ursinniga brev hem, vari han uttryckte sitt förakt för filistrarnas, källborgarnas ombonade tillvaro. De läste böcker

HERMANN HESSE
DAS LEBEN DES
GLASPERLENSPIELERS
 HEIMO SCHWILK
 Piper Verlag 2012

och var stolta över att ha Goethe och Schiller i hyllan, men de egna sönerna fick under inga omständigheter slå in på den litterära banan. De skulle bli myndiga präster eller borgare.

Efter några år som bokhandelslärling slog han igenom som författare. Redan i de första böckerna, exempelvis *Peter Camenzind*, förstår man att litteraturen, det skrivna ordet, för Hesse inte var en fritidssysselsättning som han ägnade sig åt vid sidan om. Den var en livsnödvändighet och själsangelägenhet som tog hela människan i anspråk. Livets visdom var något annat än den man fick sig till livs i skolan där man med Hesses ord läste "*Odysséen* som om det vore en kokbok" och där kunskap mättes i lärarnas vitsord. Tidigt präglad av drömmens utanförskap sökte han sig till det gåtfulla och omedvetna, till innerlighet och längtan, och kände sig mest hemma hos de tyska romantikerna. Liksom dem upplystes han av en inre låga som det gällde att värna, som han ofta måste stänga inne för att hålla liv i och som förde honom in i fantasilandskap och sällsamma vakendrömmar. Det var en mystik med stark verklighetsanknytning, inte en flykt från verkligheten som man ibland har gjort gällande. "Jag anser att verkligheten är det man minst behöver oro sig för, ty den är ju [...] alltid förhånden, medan skönare, viktigare ting kräver vår uppmärksamhet och omtanke", skriver han vid tiden för *Siddharta* på tjugotalet.

Nu inföll ju Hesses liv under en period av enormt industriellt och materiellt framåtskridande. Inte sällan hände det att den blivande Nobelpristagaren fick kritik för sin världsfrånvända livshållning. På bilder framställdes han ofta med halmhatt i trädgården som en mediterande Buddha. Peter Camenzind eller Haller i *Stäppvargen* är förvisso inga sociala reformatorer. Liksom författaren är de särlingar som söker sin egen själ i spegeln. De sociala konventionernas rollspel är för dem en serie förspillda möjligheter. Istället för att släsa bort sina liv på sådant söker de de liv som hela tiden velat levas ut; och om man så vill handlar hela Hesses författarskap om just det: att ge upp det ängsliga motståndet mot att följa sitt innersta, sitt hjärtas röst.

Friedrich Nietzsche, Stefan Zweig och Thomas Mann är namn som förekom-

mer i Schwilks bok. Men också i förhållande till dem var Hesse

en särling. Till skillnad från Zweig lockades han inte av storstadens bornerade finkultur och han ironiserade över Thomas Mann representativa anspråk och ceremoniella väsen. Hesse sökte sig hellre till C G Jung i Zürich men kunde aldrig omfatta någon lära, vare sig med psykologiskt eller religiöst innehåll. Politiskt var han lika hemlös. Schwilk noterar att hans kritik av moderniteten och den "kulturjournalistiska tidsåldern" på tjugotalet hade en viss avlägsen likhet med nationalsocialisternas civilisationskritik.

Men hela hans romantiska livshållning och egensinne var främmande för kollektivism och massheroism. Faktum är att Hermann Hesse redan 1930, samma år som NSDAP fick sitt stora genombrott, begärde utträde ur den preussiska konstakademien därför att några av de nationellfolkliga (völkische) författarna ville hindra judiska författares inträde.

Nur für Verrückte ("Endast för galna") lyder mottot till hans väl mest kända roman, *Stäppvargen*. När Hesse 1947 fick Nobelpriset i litteratur sände han sin dåvarande hustru Ninon för att ta emot hedersbetygelsen, sannolikt därför att han var deprimerad och inte gitte delta i spektaklet. Hesse stod alltid med det ena benet i den omedvetna världen. Som uttolkare av det oforskade mörka hos människan, som politiken och psykologin outtröttligt försökt tämja och bemästra, intar Hermann Hesse (och möjligen Kafka) en särställning i tysk litteratur.

Jag kan ibland tycka att Schwilk verkar kall inför de hisnande djupen i Hesses liv och de själsliga lidanden som var källan till hans konst. Denna brist uppvägs till viss del av faktarikedom och det säkra handlaget. Vad som fattas, exempelvis uppgifter om Hesses privatliv med avseende på hans tillkortakommanden och kärleksaffärer, kan man istället inhämta i Gunnar Deckers mer subjektivt anlagda bok. Hursomhelst gläds man över att det nu finns flera gedigna framställningar av denne författares liv och verk som står i så levande kontakt med det djupast mänskliga.

Per Landin

Giftig blandning

EN DOS STRYKNIN
OM GIFTER OCH GIFTMORD
I LITTERATUREN
 OLLE MATSSON
 Atlantis bokförlag 2012

Olle Matsson är professor i kemi vid BMC i Uppsala och tillika deckarkonnässör. Denna kombination har resulterat i den uppslagsrika studien *En dos stryknin*, ett i sanning tvärvetenskapligt verk som blandar kemiska formler, illustrationer av giftiga växter, vetenskaps-historiska utläggningar samt – sist men inte minst – ett stort antal innehållsreferat ur olika passager ur världslitteraturen där giftmord praktiseras. Därtill kommer biografiska exkurser om olika skönlitterära författares relation till gifter i privatlivet. Således utreder Matsson såväl giftmordsanklagelserna mot C J L Almqvist som det märkliga tilltaget i *Hamlet* att droppa gift i offrets öra.

Mest energi ägnas dock åt deckarlitteraturen, där en särställning intas av Agatha Christie, från vars debutbok Matsson också har hämtat titeln på sin egen bok. Christie arbetade själv på medicinavdelningen på ett sjukhus under andra världskriget och hann i sitt omfattande författarskap beta av fler gifter än någon annan författare, alla återgivna med vetenskaplig akribi.

Överlag tycks giftmordet ha appellerat till tidigare epokers kvinnliga deckarförfattare. Dorothy Sayers är en; Maria Lang en annan. Båda hänvisar till arsenikätarna i österrikiska Steiermark, där man sedan medeltiden hade för vana att äta arsenik i successivt allt större doser. Giftet sades vara bra för hyn och öka uthålligheten såväl i bergsvandring som i sexuella aktiviteter. Genom tillvänjning kunde äldre män ur lokalbefolkningen äta dödliga doser på upp till 300–400 milligram utan att må illa. Det var också detta fenomen som ledde lord Peter Wimsey i Sayers *Oskuld och arsenik* till gyllene lösning: hur advokaten Urquhart kunde äta av samma omelett som mordoffret utan att själv bli sjuk och dö.

Den som uppskattar den här sortens lustfyllda periferikunskaper, lärda kopplingar och underhållande anekdoter har mycket att hämta ur Olle Matssons vackert formgivna bok.

Johan Lundberg

Jag måste erkänna att resultatet av det amerikanska presidentvalet chockerar mig. När nästan en hel månad återstod av kampanjen presenterade basisten från musikgruppen Kiss, Gene Simmons, eller Chaim Witz som han egentligen heter, sitt valmanifest. Dess huvuddrag var dödsstraff för pedofiler, dödsstraff för knarklangare, samt dödsstraff för rånare som använder skjutvapen i sin yrkesutövning. Narkomaner skulle inte mördas, men väl skickas till Antarktis.

Det verkade uppenbart att Simmons robusta valmanifest, i kombination med att han är nykterist, kändis och har sitt eget program på tv, skulle te sig oemotståndligt för den amerikanska allmänheten, med sin charmfullt gammaltestamentliga ådra. Jag såg för mig hur gammal som ung, newyorkare som Iowabo, gick man ur huse, nynnandes på *Detroit Rock City*, för att lägga sin röst på president Witz. Endast den lilla klick amerikaner som koketterar med att skämmas för sitt land, för att ställa sig in hos oss européer, skulle välja någon annan.

Nu vet vi hur det gick. Det finns bara en rimlig förklaring. Uppenbarligen kan amerikaner tänka sig en svart president, eller en mormon som president, men vid tanken på en judisk president låter de fördomar gå före övertygelse. Det är en smärtsam slutsats, men fram till den dag då president Witz flyttar in i Vita huset och börjar avrätta och deportera befolkningen, måste Amerika betraktas som antisemitiskt.

MIG VETERLIGEN HAR INGEN undersökt i vad mån sportkommentatorer tagit till sig de senaste två seklernas rön inom teologin. De är mycket möjligt att de har varit alltför upptagna med alla idrottsmän som oupphörligt sparkar hockey, "lirar" fotboll och spelar tennis, för att hinna studera andra vetenskaper. Om någon besvärade sig med att ta reda på fakta i detta avseende, kanske vi skulle kunna lägga en del upprivande konflikter bakom oss.

Jag tänker främst på Bo "Bosse" Hansson och hans beklagliga uttalande om de mörklagda gentlemanerna i fotbollslaget AIK:s trupp. Hans förklaring att den term han använde, för honom inte har minsta nedsättande klang, är inte alldeles övertygande. Den relevanta frågan är då vad "Bosse" har emot personer med mörkare hy än det svenska genomsnittets.

Ett sannolikt svar är att han fått lära sig att människor med mörk hudfärg är ättlingar till brodermördaren Kain. Det var en vanlig föreställning inom kristendomen, i vissa fall ända in på 1900-talet.

Huruvida påståendet är sant eller inte är svårt

att belägga så långt i efterhand. De första 24 timmarna är de mest centrala i varje mordutredning, som alla vet. Men även om påståendet vore sant har den moderna teologin sedan länge slagit fast att det är ointressant. Människan är numera individ, utan ansvar för sina förfäder. Vi lever i en meritokrati, där det enda som räknas är vad man själv presterar, oavsett bakgrund.

Ingen, inte heller "Bosse" Hansson, har ifrågasatt att de utpekade spelarna vet hur man "joxar med trasan", som det heter på fackspråk. Hans uttalande var därför antagligen en följd av den själsliga frustration som oundvikligen blir resultatet då en princip – den bibliskt straffrättsliga – ställs mot en annan – den meritokratiska – utan synbar lösning.

Det vore en gudabehaglig gärning om ärkebiskop Wejryd lyfte på luren och gav Hansson en snabb uppdatering i teologi i allmänhet och den moderna tolkningen av historien om Kain och Abel i synnerhet. Min gissning är att ett sådant samtal skulle ställa allt tillrätta och åter förvandla vår nation till en enda harmonisk familj, där en skiftning i kulturen gör väl ingenting.

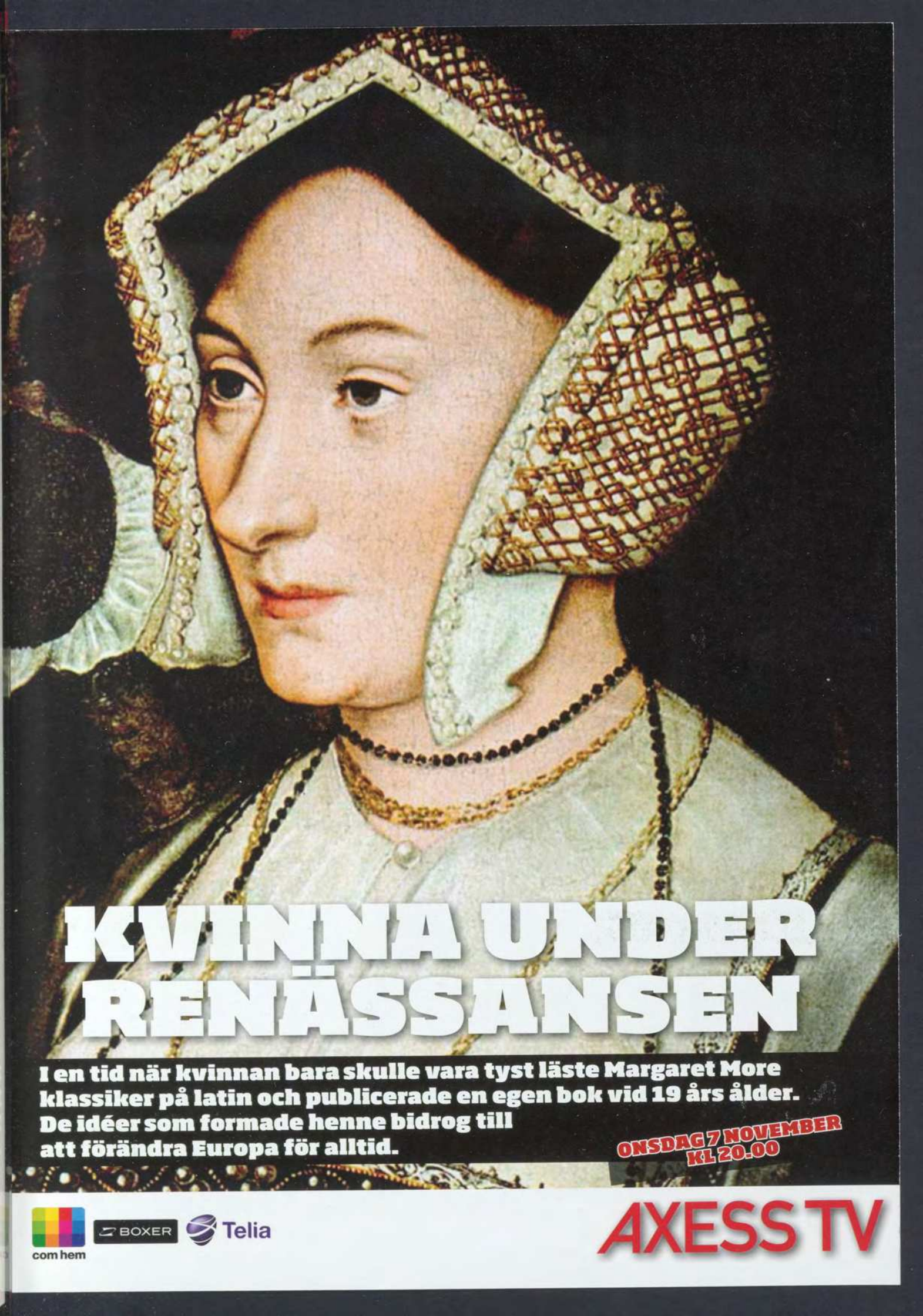
ETT FLERTAL FÖRLAG har på senare tid erbjudit mig ansemliga summor för att berätta om alla de kända kvinnor, män, kungligheter och brottare, som jag i yngre och vildare år kastat mat och kuddar på, under skojfriskt samkväm. Förlagsredaktörerna och deras kvällstidningskolleger

försäkrar mig att det vore ett viktigt, modigt och angeläget tidsdokument, men jag tvekar ändå. Vem vet vad som kan dyka upp om man lyfter på barmhärtighetens slöja?

Någonstans i de omärkta och osorterade delarna av mitt minne finns till exempel en vaganing om att en fotograf en gång fick mig att posera naken, täckt av grillad korv, mosbrickor, räksallad och gurmajonnäs. Jag minns inte vad tanken var, men den var tvivelsutan konstnärlig. Det må så vara, men en mindre nogräknad fotograf i behov av uppmärksamhet kunde likafullt få för sig att utnyttja bilden i kölvattnet av min bok. Vilka effekter skulle det ha på yngre, kräsmagade generationer, som enligt pressen redan lider av ätstörningar?

Det är svårt att tacka nej till dessa oförvitliga förlag, som drivs av den rena idealismens sanningsiver, men i just detta fall tror jag ändå att min tarvliga feghet kommer att vinna över allmänintresset.

A detailed portrait of Margaret More, a woman from the English Renaissance. She is wearing a dark, square headpiece with a gold and brown patterned border. Her face is pale with a slight blush, and she has dark eyes and a gentle expression. She is wearing a light-colored, possibly white, garment with a high collar and a dark beaded necklace. The background is dark and indistinct.

KVINNA UNDER RENÄSSANSEN

I en tid när kvinnan bara skulle vara tyst läste Margaret More klassiker på latin och publicerade en egen bok vid 19 års ålder. De idéer som formade henne bidrog till att förändra Europa för alltid.

**ONSDAG 7 NOVEMBER
KL 20.00**

BOXER

AXESS TV

Posttidning B

Axess magasin

PressData AB

Box 610

832 23 Frösön

10 609

KUNGLIGA BIBLIOTEKET KB

UTLÄNDSK LITTERATUR, SVENSKA TIDSKRIFTE

BOX 5039 (HUMLEGÅRDEN)

10241 STOCKHOLM

OYSTER PERPETUAL DAY-DATE
IN PLATINUM

NYMANS UR 1851

STOCKHOLM: BIBLIOTEKSGATAN 1. TEL 08-545 061 60.
VÄSTERÅS: STORA GATAN 26. TEL 021-13 02 12.
WWW.NYMANSUR.COM

ROLEX